

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПОЛІТИЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ**
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»

Серія
«Studia Regionalistica»

**Юрій Остапець, Євгеній Гайданка,
Анатолій Ключкович, Наталія Марадик**

**ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ
КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ:
ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ**

Ужгород
Центр інформаційно-видавничої діяльності ЗППО
2014

УДК 329.1/.6 (439 + 431 + 437.6 + 437)

ББК Ф 60 (4Пол + 4Угор + 4Сло + 4Чех – 4Зак); Ф 60 (4Укр)

Е 20

У монографії ужгородських дослідників аналізується процес еволюції партійних систем Польщі, Словаччини, Чехії, Угорщини – країн Вишеградської четвірки. Подано методологічні засади аналізу розвитку партійних систем у перехідних суспільствах та емпіричні методи дослідження політичних партій і партійних систем. Описано трансформацію системи владних відносин.

Видання розраховане на фахівців – політологів, соціологів, істориків, студентів і всіх, хто цікавиться політичною історією регіону Центрально-Східної Європи та його політичним досвідом для України.

Рецензенти:

Романюк Анатолій, доктор політичних наук, професор кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка;

Дудінська Ірина, доцент філософського факультету, директор Інституту політології Пряшівського університету;

Басараб Михайло, кандидат історичних наук, заступник директора з науково-дослідної роботи та міжнародної діяльності Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти.

Восьме видання із Серії «Studia Regionalistica»

Координатор проекту: Маріан Токар
(Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія»)

*Рекомендовано до друку
Науковою радою НДІ політичної регіоналістики
(Протокол № 7 від 23 вересня 2014 р.).*

ISBN 978-966-332-038-4

© Юрій Остапець, Євгеній Гайданка,
Анатолій Ключкович, Наталія Марадик, 2014

© НДІ політичної регіоналістики, 2014

© Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія», 2014

ПЕРЕДМОВА

Розпад комуністичної суспільно-політичної системи на зламі ХХ – ХХІ століть поклав початок системним перетворенням у різних регіонах Європи. Трансформаційні процеси політичного, економічного та соціально-культурного характеру, що розпочалися у посткомуністичних країнах наприкінці 1980 – на початку 1990-х років стали в подальшому наймасштабнішим етапом переходу до демократії у світі. У результаті успішного здійснення демократичного транзиту в більшості країн Центрально-Східної Європи відбувся перехід від авторитарних політичних режимів до демократії, від адміністративно-командної – до розвинутої ринкової економіки. Країни, яким вдалося завершити перехід до демократії зуміли її консолідувати, створити ефективний механізм функціонування розвинутого громадянського суспільства, повернутися у світове демократичне співтовариство.

Особливо у цьому переході успіху досягли країни Вишеградської групи, які в короткий термін зуміли здійснити вдалий перехід до консолідованої демократії. Вишеградська четвірка – союз чотирьох центральноєвропейських країн: Польщі, Чехії, Угорщини і Словаччини. Він утворився внаслідок зустрічі президентів Польщі Леха Валенси і Чехословаччини Вацлава Гавела та прем'єр-міністра Угорщини Йозефа Антала 15 лютого 1991 року в угорському місті Вишеград. Тоді було ухвалено Вишеградську декларацію. Головною метою цього союзу стала інтеграція країн до євроатлантичних структур.

У запропонованій праці ужгородські дослідники аналізують особливості еволюції партійних систем Вишеградської четвірки, роблять висновок про позитивний досвід їхнього партогенезу для України. Розвиток партійних систем розглядається авторами крізь призму методології, запропонованої відомими вітчизняними та зарубіжними вченими (А. Романюк, Ю. Шведа, Г. Голосов, В. Гельман, Г. Кітчельт, В. Меркель та інші).

Еволюція партійних систем розглядається авторами крізь вплив наступних чинників: об'єктивних умов, які визначають специфіку функціонування партійних систем у сучасному світі; логіки трансформаційного процесу в тій чи іншій країні; вибору форми правління; виборчої системи; суспільно-політичних поділів. Консолідацію партійних систем автори пов'язують зі зниженням рівня фрагментації партійної системи (зменшенням кількості парламентських та електоральних партій) та зниженням рівня електоральної неусталеності

(зменшення кількості голосів виборців, які на кожних виборах голосують за різні політичні сили).

Авторський колектив монографії – це викладачі кафедри політології та державного управління Ужгородського національного університету, які або працюють в галузі теорії партій, або їх наукові інтереси є дотичними до проблематики еволюції та функціонування політичних партій і партійних систем. Авторами в різний час були захищені кандидатські дисертації, які безпосередньо торкаються окресленої в монографії проблематики: «Регіональні особливості парламентських виборів в Україні в умовах трансформації політичної системи суспільства (на прикладі Закарпатської області)» (проф. Юрій Остапеч, ст.н.с. НДІ політичної регіоналістики), «Перехід до демократії в Чеській Республіці» (доц. Наталія Марадик), «Порівняльний аналіз моделей переходу демократії країн Центрально-Східної Європи (на прикладі Польщі, Угорщини та Словаччини)» (доц. Євгеній Гайданка, ст.н.с. НДІ політичної регіоналістики), «Партійна система Німеччини: політологічний аналіз механізму взаємодії органів державної влади та політичних партій (1990 – 2005 рр.)» (доц. Анатолій Ключкович).

Монографія складається з восьми розділів, у яких охарактеризовані методологія дослідження партійних систем у перехідних суспільствах, трансформація владних інститутів, особливості еволюції партійних систем країн Вишеградської групи та України. В додатках, розміщених у монографії, подані інформаційні дані про основні політичні партії країн Вишеградської групи, результати парламентських виборів за період з 1991 по 2014 роки та особливості переходу до демократії в кожній із країн.

Монографія виходить у видавничій серії «*Studia Regionalistica*», яка була започаткована у 2009 році Інститутом політичної регіоналістики. Цей проект публікує дослідження історико-політичного характеру з найбільш актуальних проблем регіональної історії та сучасності, висвітлює політичні, етноконфесійні, культурні процеси у Закарпатті та суміжних з ним регіонах. На кінець 2014 року побачили світ сім серійних видань. Отже, колективна монографія «Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України» є восьмим виданням цієї серії.

Монографія розрахована на широке коло читачів, які цікавляться політичним розвитком країн Центрально-Східної Європи та України.

Від авторського колективу проф. Юрій ОСТАПЕЦЬ

ЧАСТИНА 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ЕВОЛЮЦІЇ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Упродовж другої половини ХХ століття наукові дослідження у сфері партології та дослідження закономірностей і специфіки функціонування партійних систем проводилися в рамках двох методологічних підходів – інституціонального та соціетального. Інституційний підхід до дослідження партійних систем спирався на акцентуванні впливу інституційних рамок на процес формування партійної системи, в той час як представники соціетального напряму наполягали на пріоритетному значенні для процесу формування партійної системи вже існуючих ліній соціального протистояння в суспільстві, яке лише фіксується партійною системою, що відображає справжні політичні інтереси різних соціальних груп.

Розвиток партійної системи в суспільствах, що трансформуються, пов'язана з логікою демократичного транзиту. Дослідженням трансформаційних процесів займається окрема галузь порівняльної політології – «теорія переходу» (theory of transition), яку започаткував американський політолог Д. Растоу¹.

Аналізуючи перехід до демократії транзитологи виокремлюють при цьому ряд стадій. Загальноприйнятою є схема переходу до демократії американських політологів Ф. Шміттера та Г.О. Доннела. Вони виділили наступні фази переходу: лібералізації, демократизації, ресоціалізації. Фаза лібералізації розпочинається кризою авторитарних чи тоталітарних режимів та кризою ідентичності еліт, яка закінчується їх розколом. Фаза демократизації відрізняється інституціональними змінами в політичній системі. Характерною ознакою даного етапу є інститут установчих виборів, який і закладає основи майбутнього політичного устрою. На цьому етапі формуються такі політичні інститути як політичні

¹ Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5 – 15.

партії, виборча система та інші. Під час ресоціалізації відбувається освоєння і засвоєння громадянами демократичних цінностей і правил гри та поступове включення їх до нової політичної системи, тобто формується громадянське суспільство. Інші автори називають цей етап стадією консолідації. Таким чином, логіка становлення партійних систем у суспільствах, які трансформуються, підпорядкована вказаній вище логіці політичного транзиту. Закінчується така еволюція консолідацією партійної системи. Консолідація партійних систем, на думку російського дослідника А. Щербака, вимірюється двома показниками: 1) зниженням рівня фрагментації партійної системи (зменшенням кількості парламентських та електоральних партій); 2) зниженням рівня електоральної неусталеності (зменшення кількості голосів виборців, які на кожних виборах голосують за різні політичні сили)¹. Інший російський вчений Г. Голосов показник фрагментації і неусталеності називає форматом партійних систем².

Партійна система на кожному з вказаних етапів має свою конфігурацію, а на її становлення впливають відповідні фактори. На етапі лібералізації режиму відбувається політичне розмежування на правих і лівих, правлячі партії і опозиційні партії. Далі розмежування відбувається в межах правлячої партії і опозиції. На етапі демократизації, як вважає російський дослідник С. Єлісеєв, визначальний вплив на розвиток партійних систем мають інституційні чинники: політико-правове закріплення кордонів національної держави; вибір системи правління; вибір виборчої системи. Іншими словами вибір інституційного дизайну (конституційного устрою – системи правління та виборчої системи).

Суттєвий вплив на становлення партійної системи має вибір в процесі транзиту форми правління. Досвід перехідних суспільств свідчить, що парламентська система є більш стабільною і сприяє розвитку політичних партій. Прямі вибори президента підсилюють політичну поляризацію і надають політичній конкуре-

¹ Щербак А. Коалиционная политика и дефрагментация партийной системы: сравнительный анализ (на примере Польши, России и Украины) / А. Щербак // *Общественные науки и современность*. – 2003. – № 4. – С. 47.

² Голосов Г. Форматы партийных систем в новых демократиях; Институциональные факторы неустойчивости и фрагментации / Г. Голосов // *Полис*. – 1998. – № 1. – С. 106.

нції мажоритарного характеру та сприяють персоналізації політики.

На думку багатьох відомих політологів і соціологів, виборча система є найбільш потужним інституціональним фактором формування партійної системи. Одним із перших звернув увагу на проблему взаємозв'язку між виборчою та партійною системами М.Дюверже. Зіставляючи виборче право, статистичні дані про вибори і партійно-політичний ландшафт у десятках країн світу, вчений виклав своє розуміння зв'язку цих компонентів у трьох формулах, які згодом дістали назву «соціологічних законів»: «1) режим пропорційного представництва призводить до багатопартійної системи з незалежними і стабільними партіями...; 2) мажоритарне голосування в два тури веде до багатопартійної системи, партії якої характеризуються «м'якою структурою, схильністю до альянсів і відносною стабільністю; 3) мажоритарне голосування в один тур веде до дуалістичної системи з чергуванням при владі великих незалежних партій»¹. Підмічені закономірності не є абсолютними, про що заявляв сам М. Дюверже, а визначають лише базові тенденції впливу виборчого режиму на систему партій, і зрозуміло, передбачають винятки. У незрілих демократіях із нестійкою партійною системою та обмеженим впливом партій на виборчий процес ці закономірності мають лише часткове відображення.

Основні характеристики виборчих систем країн Вишеградської четвірки подані в Додатку Б.

Цікаву залежність між інституційними факторами розвитку партійної системи відмічає американський дослідник М.Уоллерстайн. Шляхом поєднання мажоритарної та пропорційної виборчих систем із парламентською та президентською формами правління він виокремив чотири варіанти взаємодії партій та влади: 1) парламентська форма правління з мажоритарною системою забезпечує сильний уряд і обмежує систему представництва двома партіями; 2) президентська система з виборчою системою відносної більшості: поєднання біпартизму зі слабким впливом партій на прийняття рішень; 3) парламентська модель із сис-

¹ Дюверже М. Политические партии / Морис Дюверже. – М.: Академический Проект, 2002. – С. 300.

темою пропорційного представництва породжує багатопартійність із коаліційними урядами; 4) президентська система з пропорційною виборчою системою зумовлює багатопартійність, але присутність у парламенті представників багатьох політичних сил може призвести до конфлікту між президентом та парламентом.

Суттєвий вплив на еволюцію партійної системи в умовах трансформації має об'єктивний процес розвитку партійних структур у сучасному світі. Така закономірність існує і описана науковцями. Йдеться про історичні етапи інституціоналізації політичних партій. В політичній науці виокремлюють наступні етапи; 1) аристократичні угруповання; 2) політичні клуби; 3) масові політичні партії; 4) всеохоплюючі політичні партії; 5) картельні політичні партії, партії «нової хвилі» (партії постматеріальних цінностей). Відтак політичні партії, які утворюються в нових демократіях будуть діяти і діють, як правило, на принципах функціонування всеохоплюючих і картельних партій.

Всеохоплюючі партії набувають наступних нових рис, не властивих їх попередникам:

1. Партії не орієнтуються на представництво інтересів однієї соціальної групи, а намагаються згуртувати навколо себе максимальну кількість виборців різної соціальної, етнічної й іншої приналежності для вирішення головних питань поточного моменту.

2. Утворюються навколо прагматичного лідера (лідерів), найчастіше загальнонаціонального масштабу.

3. Партії орієнтуються на тісний зв'язок з державою, на фінансову підтримку держави¹.

Тісний зв'язок між партіями та державою спричиняє подальшу трансформацію політичних партій у *партії картельного типу* (Р.Катц, П.Мейер). На думку дослідників, цей тип партій стає до певної міри механізмом розподілу державних посад між професійними групами політиків. Для картельних партій характерні такі *ознаки*:

1. Схожість програм політичних партій.
2. Незначні відмінності між членами і не членами партій.

¹ Теория партий и партийных систем : Учебное пособие / Б. А. Исаев. – М.: Аспект Пресс, 2008. – С. 134 – 135.

3. Скорочення дистанції між виборцями і політичними лідерами.

4. Безпосередній зв'язок політика і виборця в обхід партійної організації (за рахунок ЗМК).

5. Розширене державне фінансування.

6. Партійні виборчі кампанії стають більш капіталомісткими й водночас більш професійними й організованими, а лідери партій усе більше починають походити на підприємців¹.

Другий шлях розвитку партій, альтернативних масовим партіям – створення партій «нової хвилі», які виникають у 1970-ті роки на базі соціальних рухів (зокрема «зелених»), виступаючи під гаслами розширення громадянських прав, забезпечення емансипації і рівноправності громадян, боротьби за мир і захисту навколишнього середовища. Їх метою є створення альтернативних класичним партіям представницьких структур, здатних ефективно реалізовувати функцію політичного представництва за рахунок ідейної гнучкості, демократичної організації, децентралізації і посилення ролі місцевих осередків.

Охарактеризувавши історичну еволюцію політичних партій, можна виокремити наступні напрямки їх подальшого розвитку:

1. Від кадрових і масових партій до універсальних (зменшення ролі первинних організацій, зниження ролі членства, підвищення ролі альтернативних партійних структур).

2. Зменшення ролі партій як зв'язуючої ланки громадянського суспільства і держави (зростання ролі ЗМІ, сітки Інтернет у комунікативних зв'язках з виборцями; перебирання партійних функцій іншими громадськими організаціями; зменшення ролі партійної преси тощо).

3. Зростання ролі виборчих технологій в політичному житті. Це в свою чергу веде до того, що іміджмейкери принижують роль партійних організацій і активістів у організації і проведенні виборчих кампаній.

4. Зміна взаємовідносин партій і держави за рахунок конституалізації партій, прийнятті законів про партії і вибори, посилен-

¹ Кац Р. Изменение моделей партийной организации и партийной демократии: Возникновение картельных партий / Р. Кац, П. Мэер // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 28 – 34.

ня контролю за діяльністю партій з боку держави, державного фінансування партій.

5. Персоналізація політики, посилення впливу партійних лідерів, зменшення впливу і ролі партійних програм.

6. Зміна електорату, який при виборі орієнтується не стільки на партію, стільки на той образ, який створюють їй засоби масової комунікації¹.

Звичайно, що для посткомуністичних країн можна говорити і про особливу специфіку становлення в них партійних систем. Перш за все слід відмітити, що на відміну від країн Західної Європи, де процес партійного будівництва відбувався знизу, в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) все відбувалося навпаки – згори до низу. Тобто, спочатку відбувається інституційне оформлення еліт (груп інтересів), а потім створюються умови для виникнення і інституціоналізації політичних партій. Звідси і констатація дослідниками низького рівня політичної участі в країнах демократії «третьої хвилі». В. Меркель виокремлює 5 факторів, які впливають на конфігурацію партійних систем в посткомуністичних країнах²:

1. *Характер трансформаційного конфлікту.* Йдеться мова про те, у якій формі відбувався трансформаційний конфлікт: як пакт укладений між елітами, чи як колапс старого режиму під тиском народних мас. Загалом же дослідники називають шість основних форм (ідеальних типів, які в реальності можуть пересікатися) зміни автократичних систем: а) поступова еволюція; б) зміна систем під керівництвом старої еліти; в) зміна системи під тиском знизу; г) пакт еліти; д) колапс режиму; ж) розпад держави і утворення нових держав. Особливості трансформації в Східній Європі були пов'язані з роллю старих еліт і правлячих комуністичних партій.

2. *Наявність «історичних» партій.* Такі партії мають суттєвий вплив на еволюцію партійних систем при умові, що «історичні» партії в достатній мірі інституціоналізовані, а період авторитарного / тоталітарного режиму тривав недовго.

¹ Теория партий и партийных систем : Учебное пособие / Б. А. Исаев. – М.: Аспект Пресс, 2008. – С. 226 – 231.

² Михалева Г. Российские партии в контексте трансформации / Г. Михалева. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – С. 45 – 46.

3. *Вплив політичних інститутів.* Серед всіх інститутів найбільш суттєвий вплив на конфігурацію партійних систем мають форма правління (парламентська, президентська, чи їх модифікації) та виборча система. Їх поєднання дістало назву «інституційний дизайн».

4. *Наявність традицій клієнталізму.* Клієнталізм в поєднанні з різними формами регіоналізму і патерналізму характерний для не модернізованих суспільств.

5. *Вплив соціетальних розмежувань.* Традиційні лінії соціетальних розмежувань доповнюються в Східній Європі лінгвістично-етнічними. Таке розмежування є актуальним для Словаччини в якій наявна велика угорська меншина. Крім того на початковому етапі трансформації головним є розкол по лінії – підтримка / непідтримка режиму.

Львівські вчені вважають, що розвиток сучасних партійних систем у Центрально-Східній Європі зумовлений трьома переломними моментами поставторитарної та демократичної історії партій. Перший зумовлений колапсами авторитарних режимів у регіоні (внаслідок уможливлено багатопартійність), другий – наслідками перших/установчих виборів в окремих країнах регіону (оскільки почали виникати або відновлюватися ідеологічні політичні партії), третій – особливостями та наслідками євроінтеграційних процесів у регіоні (політичні партії стали структурованішими). Кожний переломний момент розвитку політичних партій доповнювався якісною зміною соціально-групової структуризації суспільств різних країн та відповідно трансформацією їхніх партійних систем.

Вони акцентують увагу і на ключові (спільні) ознаки партійних систем у регіоні: 1) партійні системи мінливі та фрагментовані (це спричинено тим, що виникає велика кількість нових партій, старі партії об'єднуються, розпадаються чи змінюють назви); 2) зв'язок поміж виборцями та партіями є досить слабким, а електоральна мінливість досить високою (зумовлено однопартійністю в періоди авторитарних/посттоталітарних режимів, внаслідок чого сьогодні електорат не має стійкої партійно-ідеологічної ідентифікації та тільки за груповою приналежністю відображає свої політичні погляди); 3) ідеологічне позиціонування політичних партій не завжди визначено чітко та однозначно (більше того, ча-

сто в регіоні формуються і домінують популістські політичні партії, про що йтиметься в наступних параграфах); 4) соціополітичні поділи, які традиційно трансформуються у політичні партії, не завжди є чітко відображеними, натомість (в окремих вимірах) вони бувають розмитими та неокресленими (в процесі переходу від матеріалістичних до постматеріалістичних цінностей); 5) партійна організація часто інституціоналізована не значною мірою та залежна від ресурсів держави; 6) членство та довіра до партій є незначними (зумовлено це поступовим зниженням явки виборців), а тому превалюють не масові, а кадрові та картельні партії (зауважимо, що нові партії одразу не можуть стати масовими, вони формуються як «всеохоплюючі партії») ¹.

Дж. Сарторі виокремлює у формуванні партійних систем в посткомуністичних країнах 3 періоди:

– поляризації, коли з початком демократизації протистоять один одному комуністичні партії і «парасолькові організації» подібні «Солідарності» в Польщі, «Демократичній Росії» в СРСР, Народному руху в Україні. Як правило цей період завершується поразкою комуністичних сил;

– фрагментації, яка характеризується розпадом як «парасолькових організацій», так і комуністичних та інших партій. В результаті створюється велика кількість малих партій;

– плюралізму, на протязі якого суттєво зменшується кількість партій, формується стабільна партійна система, яку можна назвати «системою поміркованого плюралізму».

Однією з вагомих причин зменшення кількості партій в третьому періоді є утворення партійних коаліцій. Виходячи з теорії коаліцій, коаліційна ситуація виникає внаслідок усвідомлення учасниками політичного процесу того, що їм не вистачає власних сил для досягнення поставлених цілей. Є два напрямки вивчення даного процесу. З точки зору дедуктивної теорії – коаліції утворюються виходячи з певних абстрактних принципів (розмір, ідеологічна близькість партій). З точки зору індуктивного підходу абстрактні принципи заперечуються, а акцент робиться на оточенні в якому знаходяться партії і створюються коаліції. Під оточенням

¹ Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз / А.С. Романюк (г. ред.), В.С. Литвин, Н.В. Панчак-Бялоблещка. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 364 .

розуміється інституційний дизайн і «невизначеність» транзиту (встановлення/відсутність однакових правил для функціонування політичних партій).

Таким чином, партії конкурують в партійних сім'ях і в результаті більші поглинають менші, партійні коаліції перетворюються на нові партії, що загалом приводить до зменшення кількості партійних організацій.

Інша причина зменшення кількості партій – встановлення правил, які є вигідними виключно для великих партій. Це так звана конституційна інженерія в результаті якої змінюється інституційний дизайн. Саме в Росії кремлівськими політтехнологами успішно був використаний другий шлях зменшення кількості партій.

Інші вчені у процесі посткомуністичної трансформації партійних систем в країнах ЦСЄ чітко виділяються наступні три великих періоди.

Перший – період флангового протистояння (від початку трансформації до розпаду широких демократичних рухів і переформування комуністичних партій). У Польщі та Чехословаччині цей період тривав з 1989 по 1991 рік, в Угорщині до 1990 року. Формування нової партійності відбувалося в умовах підготовки до парламентських виборів і протистояння найбільших політичних угруповань, які займали діаметрально протилежні позиції з питань державного устрою та основ суспільного життя.

Другий період характеризується подоланням нестабільності партійної системи та домінування одного політичного угруповання (1991 – 1996 рр. для Чехії, 1991 – 1997 рр. для Польщі, 1991 – 1998 рр. для Словаччини). Спостерігалася стійка тенденція до звуження політичного центру, чому неабиякою мірою сприяла конвергенція політичних установок правих і лівих. В Угорщині було відсутнє явне домінування однієї партії і склалася двоблокова система. У Польщі сформувалася сегментарна партійна система без явного лідерства того чи іншого політичного суб'єкта та неможливості укладення тривалих міжпартійних угод між різними за ідеологічним спрямуванням суб'єктами політичного процесу.

Цьому періоду властиві проекти «партій влади» – політичних суб'єктів, що створюються лідерами, які володіють основними

ресурсами у сфері виконавчої влади. До таких партій можна віднести польський «Безпартійний блок підтримки реформ», «Рух за демократичну Словаччину», «Словацький демократичний і християнський союз», чеську «Громадянську демократичну партію». «Партії влади» виростили з широких демократичних рухів, а їх ідеологічною основою був антикомунізм.

Третій період – це час стандартизації політичних суб'єктів, тобто чіткого визначення їх структури, стратегічних цілей, програм, тактичних планів. Він починається з другої половини 1990-х років. Водночас програми сучасних політичних партій в країнах ЦСЄ не стали відображенням історичних ліній громадського і політичного протистояння, так само як не є вираженням інтересів тих чи інших суспільних груп. У більшості посткомуністичних країн ЦСЄ в рамках інституту багатопартійності склалася фактична двополюсна партійна система з одним полюсом у вигляді рухів, блоків, партій соціал-демократичної спрямованості і таким же полюсом ліберально-демократичної / консервативної спрямованості.

К. Джанда виокремлював наступні типи партій в країнах ЦСЄ:

1. Партії масових демократичних рухів («Солідарність» в Польщі, «Громадянський форум» в Чехії, «Саюдіс» в Литві, «Союз демократичних сил» в Болгарії, «Фронт національного порятунку» в Румунії і т.д.).

2. Партії – залишки комуністичних партій.

3. Відновлені довоєнні партії (ліберальні, консервативні, селянські).

4. Етнічні партії (угорські партії в Румунії, Словакії).

5. Релігійні партії.

6. Партії західних політичних цінностей (феміністичні, захисту оточуючого середовища тощо).

7. «Екзотичні» партії (партії шанувальників пива)¹.

Інший дослідник еволюції партійних систем в країнах ЦСЄ Г.Кітчельт сконструював три (ідеальних) типи партій в період переходу до консолідованої демократії:

¹ Теория партий и партийных систем : Учебное пособие / Б. А. Исаев. – М.: Аспект Пресс, 2008. – 367 с.

1. Програмні партії – це партії, які пов’язані з існуючими конфліктними лініями і які мають ідеологічну і/чи світоглядну основу. Як правило вони представляють інтереси певного прошарку населення. Вони мобілізують групи виборців на основі своїх програмних документів.

2. Харизматичні партії – партії, ідентичність яких визначається харизматичним вождем і не прив’язана до змістової складової їх політики. Виборці не можуть розраховувати на послідовність і певний результат політики обраного ними лідера. Такі партії погано вписуються в демократичну систему врядування.

3. Клієнталістські партії також заважають консолідації демократії. Такі партії хоч і обіцяють загальні блага, але насправді піклуються насамперед про забезпечення своєї клієнтели шляхом розподілу різного роду ресурсів: субвенцій, податкових пільг, соціальних благ¹.

У 1992 році Г. Кітчельт запропонував використовувати в науковому обігу категорію «посткомуністичні партійні системи» як категорію політичної науки стосовно до партійних систем країн колишнього східного блоку.

Одним із методів аналізу партійних систем є їх класифікація. На сьогодні найбільшого поширення в теорії партійних систем набула класифікація, запропонована американським політологом Дж. Сарторі. При класифікації партійних систем Дж. Сарторі оперує двома змінними: кількість партій-суперниць та ідеологічна дистанція між ними. У результаті вчений запропонував семичленну класифікацію партійних систем: 1. Однопартійна система. 2. Партійна система з партією-гегемоном. 3. Система з домінуючою партією(партійна система домінування). 4. Двопартійна система. 5. Партійна система поміркованого (обмеженого) плюралізму. 6. Партійна система крайнього (поляризованого) плюралізму. 7. Атомізована система.

Значний вплив на еволюцію партійних систем мають суспільно-політичні поділи (розколи, кліважі). Фундатори теорії соціально-політичних поділів С. Ліпсет і С. Роккан розглядали становлення та розвиток партійних систем країн Заходу у тісному

¹ Михалева Г. Российские партии в контексте трансформации / Г. Михалева. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – С. 47.

зв'язку з революційними перетвореннями і суперечностями, що виявлялися між центром і периферією, між державою і церквою, між містом і селом, між власниками і робітниками¹.

Відтак у політичній науці крім інституційного існує і соціетальний (кліважний) підхід до трактування сутності еволюції партійних систем. Цей підхід презентує партійні системи як відображення соціетальних конфліктів чи структур політичної конкуренції, що склалися між різноманітними групами населення.

З огляду на те, що кліваж відображає глибокий чи перманентний конфлікт і стійкі соціальні розколи, зрозуміло, що у суспільстві в стадії трансформації не може бути кліважних структур, що детермінують стабільні партійні системи.

Г. Голосов, узагальнюючи різноманітні авторські підходи, виділяє сім проблемних вимірів, які співвідносяться з конфліктними лініями С. Липсета і С. Роккана, і які є характерними для посткомуністичних суспільств. Це наступні виміри: культурно-етнічний, релігійний, соціально-економічний, зовнішньополітичний, постматеріальний, вимір «місто – село» та вимір «підтримки режиму».

Одночасно можна констатувати, що соціальних розмежувань існує багато в кожному суспільстві, але не всі вони в процесі власної еволюції можуть перетворитися на соціально-політичні.

Головним індикатором, який засвідчує перетворення того чи іншого соціального розмежування, представленого відповідними групами, на соціополітичний поділ, є виникнення зв'язку між групою та політичною партією або іншим політичним інститутом, який буде представником інтересів цієї групи. Другим індикатором, повинен бути часовий вимір – тривалість існування соціополітичного поділу. Отже, про наявність у суспільстві соціально-політичного поділу можемо говорити лише тоді, коли означений зв'язок є тривалим у часі. Оскільки поняття «тривалість» досить відносне, то стосовно соціополітичного поділу мінімальним часом, як вважає А. Романюк, має бути період у два парламентські терміни. Цей час має засвідчити, що зв'язок певної політичної партії і відповідної/відповідних соціальної групи/груп під

¹ Липсет С. Структури размеживаний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания / С. Липсет, С. Роккан // Политическая наука: Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем. – 2004. – № 4. – С. 204 – 235.

час одних виборів не був випадковістю або кон'юнктурою і був відтворений під час наступного парламентського циклу¹.

До чинників, які зумовлюють особливість соціополітичних поділів в країнах Центрально-Східної Європи, на думку А. Романюка, належать: по-перше, тривалий розрив еволюційного політичного розвитку країн регіону внаслідок періоду «народної демократії», коли попередні історичні форми поділів у цих країнах напередодні Другої світової війни втратили значення, а нові, сформовані в період «народної демократії», зазнали краху та підлягали якісним змінам; по-друге, перехідний період розвитку країн від авторитаризму до консолідованої демократії детермінував: змінний формат соціально-групової структурованості, а відповідно хитку рівновагу соціальних ідентифікацій громадян; вимушену модифікацію нормативно-правових положень усіх політичних інститутів; тривалий процес трансформації партійних структур тощо.

При формуванні посткомуністичних партійних систем одночасно відбувається і процес інституціалізації розмежувань. Аналіз цього процесу дозволяє пояснити особливості в конфігураціях партійних систем країн зі схожими соціальними суперечностями.

На початковому етапі трансформації велике значення в процесі формування партій і партійних систем в Центрально-Східній Європі мали територіальні і культурні розмежування. Набагато менший розвиток отримав соціально-економічний поділ. Необхідно наголосити на суттєвих відмінностях історичного шляху та парламентських традицій постсоціалістичних країн від їх західних сусідів, що, відповідно, впливає на структуру суспільно-політичних розмежувань та їх значення.

Німецький науковець А. Рьоммеле в праці «Структура розмежувань і партійні системи в Східній і Центральній Європі», досліджуючи перспективи формування партійних систем на основі розмежувань через призму радикальних відмінностей умов у країнах Західної та Східної Європи, робить висновок, що класична теорія розмежувань не витримала перевірку посттоталітарними реаліями. Провести паралель між процесом формування політич-

¹ Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія / А. Романюк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с.

них партій в Східній і Центральній Європі та минулим досвідом Заходу не дозволяють такі фактори, як хід транзиту, відмінності електоратів та типів партій, а також роль засобів масової інформації¹.

Крах комунізму призвів до широкомасштабної відмови від тих ідентичностей, що існували раніше, але не міг дати новим партіям Східної і Центральної Європи переваг ефективною сегментованості і стабільності електорату, що притаманно західним демократіям. Нові партії в більшості своїй є швидше харизматичними і клієнтельними, ніж програмними. Харизматичні партії згуртовані навколо лідера, не вимагають великих організаційних витрат і побудови політичного консенсусу. Клієнтельні партії краще організовані і зобов'язані забезпечувати постійний потік ресурсів своїм послідовникам. Жодні з них не здатні встановити тісну програмну координацію між прихильниками партії і лідерами.

Британський учений Г. Кітчельт, дослідження якого аналізує у своїй статті Є. Ю. Мелешкіна², пропонує класифікацію східно-європейських комуністичних режимів, яка, на його думку, дозволяє виявити причини різноманітності конфігурацій партійних систем. Перший тип – патримоніальний комунізм, який існував в Болгарії і Румунії; другий тип – комунізм «національного консенсусу», що склався в Угорщині, Польщі, Словаччині; третій тип – раціонально-бюрократичні режими, що існували у Чехії і НДР. Сукупність характеристик досоціалістичного періоду, соціалістичного режиму та особливостей переходу до демократії дозволяють виявити наявність традиційних елементів у суспільних відносинах і масовій свідомості й подати їх як основу можливого розмежування.

Г. Кітчельт виділяє чотири, відмінні від класичних, конфлікти, що здатні слугувати основою політичних розмежувань. Перший – «культурний» конфлікт між «сучасними лібертаріанцями», що відстоюють цінності індивідуалізму і прихильниками «тради-

¹ Рёммеле А. Структура размежевания и партийные системы в Восточной и Центральной Европе / А. Рёммеле // Политическая наука: Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем. – 2004. – №4. – С. 42 – 44.

² Мелешкина Е.Ю. Концепция социально-политических размежеваний: Проблема универсальности / Е.Ю. Мелешкина // Политическая наука: Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем. – 2004. – №4. – С. 20 – 21.

ційного авторитаризму», для яких колективні норми є більш значущими¹. Другий, – викликаний проблемами будівництва національної держави, колишньою залежністю або включеністю до складу інших країн, поліетнічністю. Третій – пов'язаний з роллю комуністичних сил в процесі модернізації. Четвертий – обумовлений розподілом і дефіцитом ресурсів.

Загалом вчені погоджуються з тим, що структура соціально-політичних розмежувань в країнах Центральної і Східної Європи відрізняється від «розколів», які існують в Західній Європі. Чотири десятиліття комуністичного правління послабили історичну структуру розмежувань і вони перестали бути основою партійної конкуренції.

Важливою особливістю структури розмежувань цих країн є те, що не всі «розколи» інституціалізуються на політичному рівні, тобто не всі соціальні розмежування стають політично значущими². До того ж якість трансляції розмежувань у політичну систему безпосередньо залежить від установчих виборів, в яких визначаються основні політичні позиції. Тому в нових демократіях перші вибори, визначивши тих, що перемогли і програли, виявили ті соціальні розмежування, які або ставали основою політичного конфлікту, або деполітизувалися. Це сильно відрізняє країни Східної Європи від Західної, де сталі і добре організовані партії конкурують по чітко визначених лініях розколів.

Ключова проблема аналізу розмежувань полягає в неможливості однозначно визначити джерело розмежувань в посткомуністичних країнах. Всі історичні етапи розвитку регіону знайшли своє відображення в структурі соціально-політичних розмежувань. Політичні партії, що існували до встановлення тоталітарних і авторитарних режимів, а також розмежування між державою і церквою, центром і периферією, містом і селом, «елітизмом і відкритістю» в сучасних умовах знаходять своє відображення в роз-

¹ Мелешкина Е.Ю. Концепция социально-политических размежеваний: Проблема универсальности / Е.Ю. Мелешкина // Политическая наука: Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем. – 2004. – №4. – С. 22.

² Донова Е.В. Социально-политические размежевания и их трансляция в политическую систему стран Центральной и Восточной Европы / Е.В. Донова // Политическая наука: Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем. – 2004. – № 4. – С. 115.

межуванні між електоратом правих і лівих партій¹. Класове голосування в інтерпретації ті хто програв унаслідок перетворень голосують за ліві партії, а ті, хто виграв – за праві, є цілком адекватним для характеристики електоральної поведінки в Центральній і Східній Європі і фактично увібрало у себе «класичні» розмежування.

Крім того, політична система може сама вибирати ті соціальні проблеми, яким вона надає значення. Для посткомуністичних країн важливою є та обставина, що політичні еліти можуть замовчувати, або навпаки, актуалізувати ті чи інші суспільні протиріччя в залежності від вигоди яку вони від цього отримують, формуючи таким чином «порядок денний». Цим політичні еліти сприяють або заважають інституціалізації розмежування на рівні партійної системи. Так, наприклад, експлуатація політичними елітами етноконфесійної риторики в період демократизації призвела в ряді країн до загострення відповідних протиріч, появи політичних організацій, з етноконфесійною ідентифікацією, наблизивши їх до громадянських війн². Не є виключенням і Україна, де політична еліта успішно експлуатувала соціально-політичне розмежування на Захід і Схід, що в кінцевому результаті привело до збройних конфліктів на Сході України та відчуження Криму.

Отже, в суспільствах, які перебувають в стані трансформації, реєструється велика кількість партій. Звичайно, що лише частина з них приймає участь в політичному житті суспільства, а відтак не всі з них можуть бути віднесені до партійної системи. Авторський колектив дотримується точки зору згідно якої до партійної системи слід відносити ті партії, які:

а) виражають суттєві інтереси суспільства і користуються підтримкою громадян;

б) дотримуються політичних і правових норм, що регулюють партійну конкуренцію;

в) здобувають представництво в державних органах влади (насамперед, парламенті).

¹ Донова Е.В. Социально-политические размежевания и их трансляция в политическую систему стран Центральной и Восточной Европы / Е.В. Донова // Политическая наука: Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем. – 2004. – № 4. – С. 108.

² Мелешкина Е.Ю. Концепция социально-политических размежеваний: Проблема универсальности / Е.Ю. Мелешкина // Политическая наука: Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем. – 2004. – №4. – С. 16.

Основні чинники, які впливають на формування партійних систем у перехідних суспільствах є наступні:

- а) об'єктивні умови, які обумовлюють специфіку функціонування партійних систем у сучасному світі;
- б) логіка трансформаційного процесу в тій чи іншій країні;
- в) вибір форми правління;
- г) виборча система;
- д) суспільно-політичні поділи.

Особливості демократичних переходів у країнах Вишеградської четвірки подано в додатках А1, А2, А3, А4.

ЧАСТИНА 2

ЕМПІРИЧНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Емпіричні методи дослідження складають важливий елемент у вивченні політичних партій та партійних систем. Вони поряд із теоретичними доробками використовуються для вивчення впливу виборчих систем на процеси, що відбуваються в державі, а також дозволяють здійснити оцінку ефективності виборчих систем, вимірювати їх якості, співвідносити виборчі системи з партійними системами, визначати характер впливу виборчих систем на електоральну поведінку.

В монографії характеризуються емпіричні методи, які можуть ефективно використовуватися для аналізу політичних партій і партійних систем. Для оцінки динаміки формування партійної системи, крім якісних характеристик, необхідно використовувати також кількісні показники, які відображають рівень фрагментації та здатні оцінити вагу партії в політичному просторі. Кількісні дослідження дають змогу опрацьовувати емпіричні дані у порівнянні з еталонними зразками політичної теорії. Слід зазначити, що індексування, а на його основі порівняння і ранжування веде до більш глибокого розуміння політичних процесів. Застосування індексів ефективної кількості електоральних та парламентських партій, пропорційності, диспропорційності, фракціоналізації та неусталеності електоральних вподобань проілюстровано на прикладі еволюції партійної системи України.

2.1. Вимір ефективної кількості електоральних та парламентських партій

Дослідження електорального процесу в багатопартійних системах показує, що не всі партії впливають на хід виборів і не всі з них є значущими для виборця. У свою чергу, розподіл місць у парламенті модифікує розподіл влади між партіями та здійснює

вплив на діяльність представницьких органів. Фактично вплив на державну політику і законодавчий процес обмежується так званою «ефективною кількістю партій», яке є меншим, ніж загальна кількість партій, які беруть участь у виборчих перегонах. Вперше «індекс ефективного числа партій», запропонований в 1979 році М. Лааско та Р. Таагаперою ¹.

Індекс обчислюється на підставі визначення розміру підтримки, яку має кожна партія під час виборів. Є два варіанти визначення розміру такої підтримки:

а) на підставі результатів виборів до парламенту (ефективне число електоральних партій);

б) на підставі кількості депутатських місць, які належать тій чи іншій партії і виражені у процентному відношенні (ефективна кількість парламентських партій).

Індекс ефективною кількості партій, що взяли участь у виборах, розраховується за формулою: $ENPV = 1/\sum v_i^2$, де v_i – частка голосів i -тої партії. Обраховуючи індекс за умови участі великої кількості партій, слід робити обмеження (як правило, враховувати показники партій, які набрали на виборах більше 1 % голосів виборців).

Ефективна кількість парламентських партій розраховується за формулою: $ENPS = 1/\sum s_i^2$ для всіх партій, що отримують місця, де s – частка мандатів i -тої партії.

Якщо в країні існує двопартійна система, то можна припустити, що обидві партії на виборах здобувають по 50% місць в парламенті. В такому випадку ефективна кількість партій буде рівна 2,0. Якщо ж одна із них здобула 70% місць, а друга – 30%, то індекс становитиме 1,7. В даному випадку величина індексу свідчить про тенденцію до утворення однопартійної системи. Трипартійною можна вважати систему, де партії розподілили між собою мандати у відношенні 45:40:15. Зміниться в такому випадку і індекс ефективною кількості парламентських партій, який становитиме від 2,0 до 3,0. В багатопартійній системі з домінуючою партією величина індексу повинна коливатись між 3,5 до 4,0. У випадку без домінуючої партії величина індексу становитиме

¹ Сморгунов Л. Современная сравнительная политология: Учебник / Л. Сморгунов. – М.: РОССПЭН, 2002. – С. 327 – 329.

4,5. Взаємозалежність індексу ефективного числа парламентських партій, типу партійної системи, гіпотетичної кількості місць у парламенті подані в таблиці 2. 1. 1¹.

Таблиця 2. 1. 1

***Індекс ефективного числа парламентських партій
в різних типах партійних систем***

Тип партійної системи	Гіпотетичний розподіл місць у парламенті, %	Ефективна к-ть парл. партій
Двопартійна система	55 – 45	2
Система двох з половиною партій	45 – 40 – 15	2, 6
Багатопартійна система з домінуючою партією	45 – 20 – 15 – 10 – 10	3, 5
Багатопартійна система без домінуючої партії	25 – 25 – 25 – 15 – 10	4, 5

Як правило, значення індексу ефективною кількості електоральних партій є вищим за значення аналогічного індексу на парламентському рівні. Ця відмінність полягає у неможливості забезпечити 100 % трансформацію отриманих партією голосів на виборах у відповідну частку депутатських мандатів. Така невідповідність обумовлена, перш за все, різними типами електоральних формул. Зменшення ефективною кількості партій в результаті застосування різних електоральних формул у процесі виборчої кампанії називається редукацією. Коефіцієнт редукації виборчої системи розраховується за формулою: $Wr = (E_{кеп} - E_{кпп} / E_{кеп}) \cdot 100$, де $E_{кеп}$ – ефективна кількість партій на виборчому рівні, $E_{кпп}$ – ефективна кількість партій на парламентському рівні. Величина зменшення ефективною кількості партій обернено пропорційна до величини індексу пропорційності. Це значить, що чим вища пропорційність виборчої системи, тим менший рівень зменшення ефективною кількості партій, а значить менший рівень надпрезентації політичних партій.

¹ Шведа Ю. Р. Партії та вибори: енциклопедичний словник / Ю. Р. Шведа. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 239.

Значення коефіцієнта знаходиться в інтервалі від 1 до 100. Чим менше значення коефіцієнта редукції, тим слабшою є можливість виборчої системи скорочувати кількість партій, які конкурують на парламентському рівні. Якщо значення коефіцієнта збільшується – це свідчить про збільшення можливості виборчої системи редукувати кількість партій, які представлені на парламентському рівні.

Індекс ефективної кількості партій у багатьох випадках дає некоректні результати. У 1979 році, коли М. Лааско і Р. Таагепера запропонували індекс ефективної кількості партій, випадки партійних систем із домінуючою партією були рідкісними. Тому цей індекс вдало пояснював фрагментацію партійних систем того часу. Однак у сучасному світі існує велика кількість партійних систем із домінуючою політичною силою, і за таких умов використання індексу ефективної кількості партій дає некоректні результати.

До виміру кількості політичних партій в системі можна підійти й іншим шляхом – через визначення кількості проблемних вимірів (соціально-політичні розмежування), які є в суспільстві. А. Лейпхарт, охарактеризувавши 36 партійних демократій за період 1946 – 1966 років зробив висновок, що в кожній з них можна спостерігати 7 проблемних вимірів: 1) соціально-економічні, 2) релігійні, 3) культурно-етнічні, 4) місто – село, 5) підтримки режиму, 6) зовнішньополітичний, 7) постматеріальний. В кожній партійній системі вони проявляють себе по-різному. З його дослідження видно, що ефективне число партій корелює з кількістю проблемних вимірів. При цьому коефіцієнт кореляції становить 0,84.

Р. Таагепера і Б. Гоффман вивели формулу взаємозалежності між ефективним числом партій і кількістю проблемних вимірів, яка виглядає наступним чином: $N = I_{пр} + 1$, де $I_{пр}$ – це кількість проблемних вимірів.

Отже, використання індексу ефективної кількості партій вдало пояснює фрагментацію партійних систем, окреслює рамки аналізу партійних систем та їх динаміку.

Використання індексу М. Лааско та Р. Таагепери для аналізу партійної системи в Україні. Аналіз ефективної кількості партій за результатами парламентських виборів в Україні ускладнює той

факт, що виборча система України весь час змінювалась. Це в свою чергу мало вплив на формат партійної системи. В той же час розрахунки ефективного числа електоральних та парламентських партій дасть змогу побачити динаміку змін у партійній системі.

Для обчислення індексу ефективної кількості електоральних партій (ЕКЕП) нам знадобиться кількість політичних партій, які брали участь у виборах та кількість відсотків голосів, які отримала кожна політична сила. Ефективна кількість парламентських партій (ЕКПП) потребує для обрахунку кількість місць, отриманих партією у парламенті.

За результатами парламентських виборів 1998 року вказані індекси мали наступну величину:

$$\text{ЕКЕП (1998)} = 1 / (0,24^2 + 0,09^2 + 0,09^2 + 0,05^2 + 0,05^2 + 0,05^2 + 0,04^2 + 0,04^2) = 1 \div (0,05 + 0,0162 + 0,0075 + 0,0032) = 1 \div 0,084 = 11,9$$

$$\text{ЕКПП(1998)} = 1 / (0,4^2 + 0,1^2 + 0,1^2 + 0,08^2 + 0,07^2 + 0,07^2 + 0,06^2 + 0,06^2) = 1 \div 0,2048 = 4,7$$

Обчислення вказують диспропорцію у вазі політичних партій: індекс ЕКЕП демонструє більшу виборчу привабливість партій на виборах, ніж їх представленість у парламенті. Це означає, що електорально-популярними були більше партій, ніж пройшли до парламенту. Лідером залишалася Комуністична партія, другу позицію з відставанням у 17% зайняв Народний Рух України. Стійкі, але не високі результати були характерними ще для шістьох політичних сил (Див. Додаток А).

Розглядаючи парламентські вибори 2002 року через призму обчислення індексів, можна спостерігати зменшення значень ЕКЕП та ЕКПП у порівнянні з попередніми виборами до Верховної Ради. Хоч новий виборчий закон передбачав збереження розстановки політичних сил і консервації політичних відносин у державі. Для невеликих політичних партій об'єднання у виборчі блоки стало найоптимальнішим варіантом. Вперше за історію незалежної України перемогу отримала не Комуністична партія, а Виборчий блок «Наша Україна» (Див. Табл. 8.2).

За результатами голосів виборців індекси ефективної кількості партій мали наступне значення:

$$\text{ЕКЕП (2002)} = 1 / (0,24^2 + 0,20^2 + 0,12^2 + 0,07^2 + 0,069^2 + 0,063^2) = 1 \div 0,1257 = 7,95$$

$$\text{ЕКПП (2002)} = 1 / (0,31^2 + 0,26^2 + 0,16^2 + 0,098^2 + 0,089^2 + 0,084^2) = 1 \div (0,097 + 0,069 + 0,025 + 0,010 + 0,008 + 0,007) = 1 \div 0,2138 = 4,67$$

Результати обчислень показують, що кількість політичних партій, які створювали конкуренцію на парламентському рівні було 7. Що ж до ефективної кількості парламентських партій, то тут збільшилася диспропорція депутатських місць з 3,1 у 1998 році до 4,67 у 2002 році.

Чергові парламентські вибори 2006 року та позачергові 2007 року відбувалися за зміненням законодавством: вперше вибори проводилися тільки за пропорційною системою з 3% прохідними бар'єрами. За результатами голосування 2006 року до Верховної Ради України увійшли 5 політичних сил. Це Партія регіонів, яка отримала найбільшу кількість мандатів, Блок Юлії Тимошенко, Виборчий блок «Наша Україна», Соціалістична партія України та Комуністична партія України (Див. Табл. 8.3).

Відповідно розрахунки індексів ефективної кількості електоральних та парламентських партій мали наступний вигляд:

$$\text{ЕКЕП (2006)} = 1 / (0,32^2 + 0,22^2 + 0,13^2 + 0,005^2 + 0,04^2) = 1 \div 0,1714 = 5,8$$

$$\text{ЕКПП (2006)} = 1 / (0,41^2 + 0,28^2 + 0,18^2 + 0,07^2 + 0,04^2) = 1 \div 0,2854 = 3,5$$

$$\text{ЕКЕП (2007)} = 1 / (0,34^2 + 0,3^2 + 0,14^2 + 0,05^2 + 0,04^2) = 1 \div 0,2293 = 4,3$$

$$\text{ЕКПП (2007)} = 1 / (0,38^2 + 0,36^2 + 0,16^2 + 0,06^2 + 0,04^2) = 1 \div 0,3048 = 3,2$$

Вибори до Верховної Ради 2012 року також проходили за зміненою змішаною виборчою системою, яка передбачала: збільшення відсоткового бар'єру для партій до 5%, заборону блокам приймати участь у виборах, неможливість кандидата балотуватися за партійними списками та по одномандатних округах, відсутність у бюлетені опції «не підтримую жодного кандидата» (Див. Табл. 8.5).

Індекси ЕКЕП та ЕКПП за результатами виборів були наступними:

ЕКЕП (2012 р) = $1 / (0,3^2 + 0,25^2 + 0,13^2 + 0,13^2 + 0,1^2) = 1 \div 0,1963 = 5,09$

ЕКПП (2012 р) = $1 / (0,41 + 0,231 + 0,081 + 0,071 + 0,081) = 1 \div 0,2322 = 4,3$

Парламентські вибори продемонстрували тенденцію до зростання індексів ефективної кількості електоральних та парламентських партій. Перший правильно показує виборчу популярність та конкурентність на виборчих перегонах п'ятох політичних сил, а другий підкреслює вплив на прийняття рішень тільки чотирьох політичних партій. Можливо індекс не враховує значимість Комуністичної партії у процесі прийняття рішень, оскільки вона отримала найменшу кількість мандатів у парламенті.

Обчислення коефіцієнту редукції доводить, що модель виборчої системи визначає здатність виборчої системи до регулювання пропорційності розподілу мандатів. Найвищим W_f притаманне для партійної системи 1998 року – 53,7. Дане значення характеризує збільшення ефективної кількості партій та зменшення пропорційності в розподілі мандатів (індекс пропорційності 82,9 є найнижчим). Найменшим значення коефіцієнта редукції було за результатами виборів 2012 року, що пояснює зменшення ефективної кількості партій та збільшення індексу пропорційності. Загалом середнє значення W_f для партійної системи дорівнює 34,01, що є середнім для європейських країн у 1990 роках.

Результати обрахованих індексів, які характеризують динаміку партійної системи України подано у таблиці 2.1.2.

Таблиця 2.1.2

Індекси ефективної кількості партій за результатами парламентських виборів в Україні

	1998	2002	2006	2007	2012
ЕКЕП	11, 9	7, 95	5, 8	4, 3	5
ЕКПП	4, 7	4, 67	3, 5	3, 2	4, 3
Коефіцієнт редукції	53, 7	37, 8	39, 6	25, 6	14

Якщо взяти до уваги результати парламентських виборів та показники ефективного числа парламентських партій, то можна зробити висновок про те, що в Україні лишається стабільною тенденція до збереження ефективного числа парламентських партій

в межах 3 – 4, 5. Це дозволяє ідентифікувати партійну систему України – як багатопартійну без домінуючої партії, або двоблокову багатопартійну.

2.2. Вплив виборчої системи на структурування парламенту

Загальновідомим є той факт, що результати виборів залежать не лише від волевиявлення громадян під час виборів, але і від норм права, за якими організовується виборчий процес: пропорційна чи мажоритарна система виборів тощо. Оцінка функціонування виборчих систем здійснюється через максимально пропорційне представництво партій у парламенті, тобто через ступінь співвідношення частки відсотків голосів отриманих партією на виборах з відсотками депутатських місць у парламенті. Запровадження пропорційної виборчої системи сприяє більшій структуризації політичної системи, оскільки вона передбачає розподіл місць у парламенті між партіями пропорційно кількості поданих за них голосів виборців.

Для того, щоб дослідити рівень впливу виборчої системи на партійну використовують індекси пропорційності Р. Гюнтера та диспропорційності М. Галлахера. Дані розрахунки застосовуються тільки для дослідження пропорційних систем, або тих які мають пропорційну складову.

Р. Гюнтер для обчислення пропорційності використовує відсоток отриманих партією на виборах голосів та відсоток одержаних партією мандатів у парламенті. Вчений пропонує наступну формулу обчислення рівня пропорційності:

$$I_p = 100 - (V_1 - S_1) + (V_2 - S_2) + \dots + (V_n - S_n) / 2,$$

де I_p – позначення індексу пропорційності;

V – відсоток отриманих партією на виборах голосів;

S – відсоток одержаних партією мандатів у парламенті;

n – кількість партій, які провели своїх депутатів до парламенту¹.

¹ Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір / Анатолій Романюк. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 325 с.

Індекс пропорційності у випадку застосування пропорційної виборчої формули в Західній Європі коливається від 86 до 98. Аналізуючи проблему пропорційності в рамках існуючих виборчих систем можна констатувати, що індекс пропорційності є найвищим у випадку поєднання чотирьох чинників: пропорційної виборчої формули, значного розміру виборчого округу, стабілізації багатопартійної системи, застосування принципу вирівнювання при розподілі депутатських мандатів. Для оцінки пропорційності виборчої системи використовують також індекс диспропорційності виборів.

Одним з найперших варіантів вимірювання ступеня диспропорційності став показник Д. Рає, запроваджений у 1964 році. Цей показник є фактично середнім різниці у відсотках отриманих партіями голосів та місць: $RI = 1/n \sum |v_i - s_i|$, де n – кількість партій, включених до підрахунку, v_i – відсоток голосів, отриманих i -ю партією, s_i – відсоток місць, отриманих i -ю партією. Для того, щоб не залучати до підрахунку найменші партії, Д. Рає пропонував вводити бар'єр у 5 % голосів виборців. Але запровадження порогу все ще не позбавляє показника занадто великої залежності від маленьких партій та часток отриманих ними голосів. Він не дозволяє побачити, які саме партії (ті, які отримали порівняно великі частки голосів, чи невеликі партії) отримали найбільший бонус у вигляді парламентських місць за рахунок функціонування тієї чи іншої системи.

З метою уникнення недоліку індексу диспропорційності Д. Рає у 1971 році Дж. Лузмор та В. Ханді запропонували індекс, який став іменуватися за їхніми іменами, у якому сума різниць у голосах та місцях ділиться не на кількість партій, а на 2: $LNI = \sum |v_i - s_i| / 2$ ¹.

Індекс диспропорційності М. Галлахера дуже часто називають індексом найменших квадратів. Даний індекс є інтегральним показником відхилення, яке відображає невідповідність між кількістю поданих голосів і розподілом депутатських мандатів². Рівень диспропорційності виборчої системи обчислюється за

¹ Сморгунов Л. Современная сравнительная политология: Учебник / Л. Сморгунов. – М.: РОССПЭН, 2002. – 472 с.

² Шведа Ю. Р. Партії та вибори: енциклопедичний словник / Ю. Р. Шведа – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 750 с.

М. Галлахером між часткою голосів, які отримали партії-учасниці виборів, та часткою місць у представницькому органі. Математична формула даного індексу має такий вигляд:

$$I = \sqrt{\sum 1/2(P1 - S1)^2 + (P2 - S2)^2 \dots (Pn - Sn)^2}$$

де, I – індекс диспропорційності виборів;

P – відсоток голосів, які отримала партія на виборах;

S – відсоток мандатів, які отримала партія відповідно до свого виборчого результату;

n – кількість партій (блоків), які пройшли до парламенту.

Індекс може приймати значення від 0 до 100. Виборчі системи з низькими рівнями диспропорційності отримують цей показник у межах від 1 до 6; системи із середнім рівнем диспропорційності – від 7 до 12; з високим – 13 – 20. Не існує верхнього показника диспропорційності, але він рідко перевищує 20 – 25.

Особливість такого методу обчислення полягає в тому, що сума результатів парламентських виборів під знаком кореня враховується не від самих величин, а їх квадратів. Таким чином, чим більшою є величина, тим більше вона враховується та вносить вклад у значення індексу.

Найбільший показник диспропорційності властивий системі відносної більшості Сполученого Королівства та двотуровій системі більшості Франції. Середній показник для цих двох країн становить 20,3, що суттєво перевищує значення характерні для пропорційної виборчої системи. Відповідно, країни із пропорційною виборчою системою мають значно менший рівень диспропорційності.

Для пропорційності дуже важливим є розмір виборчого округу. Переважно кордони округів визначають на основі діючих адміністративних одиниць/підрозділів, враховуючи кількість виборців, щоб кожен округ мав приблизно однакову їх кількість. Максимальний розмір багатомандатного виборчого округу становить територію цілої держави. А якщо розмір округу буде невеликим, тобто від округу обиратимуть небагато депутатів, то цілком імовірно, що результати виборів будуть недостатньо пропорційними. Отже рівень пропорційності зростає відповідно до збільшення розмірів виборчого округу.

Підсумовуючи вище сказане можна зазначити, що оцінка рівня пропорційності/диспропорційності є однією із базових оцінок

виборчих систем, які є складовою політичної системи суспільства та впливають на формування партійної системи.

Розрахунок індексів пропорційності/диспропорційності на прикладі результатів виборів до ВР України. Впродовж останніх років, що позначилися нестабільністю у внутрішньополітичному житті країни, тривали дискусії навколо проблем виборчого законодавства. Зважаючи на вагоме місце Верховної Ради України у системі органів державної влади, особливо актуальним є розробка механізму обрання її складу, який би забезпечив найповніше представництво всіх верств населення. Невід'ємним чинником є застосування такої виборчої системи, яка б сприяла правильній структуризації парламенту.

Незважаючи на те, що пропорційна виборча система визнається найефективнішою серед інших виборчих систем, вона була застосована в Україні тільки два рази: на чергових виборах до Верховної Ради 2006 року та дострокових парламентських 2007 року. Вибори Українського парламенту 1998, 2002 та 2012 років проводилися за змішаною виборчою системою, а вибори 1994 року – за мажоритарною системою абсолютної більшості.

Для визначення пропорційності розподілу місць у Верховній Раді 1998 року ми використовуємо наступні обчислення:

$$I_p(1998) = 100 - (|24,65 - 37,33| + |9,4 - 14,22| + |8,55 - 12,89| + |5,43 - 8,44| + |5,01 - 7,56| + |4,67 - 7,11| + |4,04 - 6,22| + |4,01 - 6,22|) / 2 = 100 - (34,23 / 2) = 82,9.$$

Це низький рівень пропорційності виборчої системи у порівнянні з країнами Західної Європи (90 – 98). Йдеться про те, що ряд параметрів виборчої системи не відповідали на той час реаліям політичного життя: високий виборчий бар'єр, формула перерахунку голосів у депутатські мандати тощо.

Дослідження диспропорційності призвело до наступних результатів:

$$I(1998) = \sqrt{1/2} \times (24,65 - 37,33)^2 + (9,4 - 14,22)^2 + (8,55 - 12,89)^2 + (5,43 - 8,44)^2 + (5,01 - 7,56)^2 + (4,67 - 7,11)^2 + (4,04 - 6,22)^2 + (4,01 - 6,22)^2 = \sqrt{1/2} \times 233,71 = 10,8.$$

Рівень диспропорційності вказує на суттєве відхилення розподілу місць у парламенті з отриманими голосами виборців. Дане значення характеризує наявність середнього рівня диспропорції, оскільки знаходиться в межах від 7 до 12.

Вибори до Верховної Ради IV скликання отримали такі значення пропорційності та диспропорційності:

$$I_p(2002) = 100 - (|23,57 - 31,11| + |19,98 - 26,22| + |11,77 - 15,55| + |7,26 - 9,8| + |6,87 - 8,91| + |6,27 - 8,4|) / 2 = 100 - (7,54 + 6,24 + 3,78 + 2,54 + 2,03 + 2,13) / 2 = 100 - (24,27 / 2) = 100 - 12,13 = 87,87.$$

Якщо враховувати те, що значення індексу пропорційності коливається від 86 до 98, то пропорційність IV парламентського скликання входить у рамки допустимої межі пропорційності.

$$I(2002) = \sqrt{1/2} \times (23,57 - 31)^2 + (19,98 - 26,2)^2 + (11,77 - 15,5)^2 + (7,26 - 9,8)^2 + (6,87 - 8,9)^2 + (6,27 - 8,4)^2 = \sqrt{1/2} \times 122,78 = 7,8.$$

Диспропорція розподілу голосів виборців та мандатів в українському парламенті зменшилася на два, але це залишило нашу партійну систему як на попередніх виборах на рівні середньої диспропорції.

Вибори до Верховної Ради 2006 року не можна досліджувати без порівняння з результатами дострокових парламентських виборів 2007 року. Наші обчислення набули такого вигляду:

$$I_p(2006) = 100 - (|32,14 - 41,3|) + (|22,29 - 28,7|) + (|13,95 - 18|) + (|5,69 - 7,3|) + (|3,66 - 4,7|) / 2 = 100 - (9,16 + 6,41 + 4,05 + 1,61 + 1,04) / 2 = 88,8.$$

$$I_p(2007) = 100 - (|34,37 - 38,9|) + (|30,71 - 36,7|) + (|14,15 - 16|) + (|5,39 - 6|) + (|3,96 - 4,4|) / 2 = 100 - (4,53 + 2,24 + 1,85 + 0,61 + 0,44) / 2 = 95.$$

Отримані індекси пропорційності Р. Гюнтера показують на тенденцію збільшення пропорційності у парламенті. Можна зробити висновок, що кількість партій-претендентів на місця у Верховній Раді 2007 року відповідала отриманими кандидатами депутатських мандатів.

Диспропорційний розподіл парламентських місць отримав наступні значення:

$$I(2006) = \sqrt{1/2} \times (32,14 - 41,3)^2 + (22,29 - 28,7)^2 + (13,95 - 18)^2 + (5,69 - 7,3)^2 + (3,66 - 4,7)^2 = \sqrt{1/2} \times 144,16 = 8,48.$$

$$I(2007) = \sqrt{1/2} \times (34,37 - 38,9)^2 + (30,71 - 36,7)^2 + (14,15 - 16)^2 + (5,39 - 6)^2 + (3,96 - 4,4)^2 = 5,7.$$

Індекс диспропорційності підтверджує збільшення пропорційного розподілу голосів, отриманих партією та мандатів у пар-

ламенті. Значення даного індексу 2007 року характерне для систем з низькою диспропорційністю.

За результатами виборів до Верховної Ради 2012 року індекси пропорційності та диспропорційності отримали такі значення:

$$I_p(2012) = 100 - (|30 - 41,3|) + (|25,54 - 23,3|) + (|13,96 - 8,88|) + (|13,18 - 7,1|) + (|10,44 - 8,2|) / 2 = 100 - (11,3 + 2,24 + 5,08 + 6,08 + 2,24) / 2 = 86,5.$$

$$I(2012) = \sqrt{1/2 \times (30 - 41,3)^2 + (25,54 - 23,3)^2 + (13,96 - 8,88)^2 + (13,18 - 7,1)^2 + (10,44 - 8,2)^2} = 10,01.$$

Індекс Р. Гюнтера доводить, що структуризація політичного поля в Україні знаходиться на сталому рівні, оскільки вибори до Верховної Ради 2007 року показали про наявність доступного для демократичної країни рівня фрагментації парламенту. Збільшення диспропорційності 2012 року є свідченням застосування мажоритарної складової у виборчій системі.

Розраховані індекси пропорційності / диспропорційності за результатами виборів до ВР України 1998 – 2012 років можна подати у вигляді наступної таблиці (Див. Табл. 2. 2. 1).

Таблиця 2. 2.1

Індекси пропорційності/диспропорційності за результатами виборів до ВР України (1998 – 2012 рр.)

	1998	2002	2006	2007	2012
Індекс Гюнтера	82, 9	87, 8	88, 8	95	86, 5
Індекс Галлахера	10,08	7,8	8,4	5,7	10.01

За результатами обчислення індексів пропорційності / диспропорційності можна зробити наступні висновки. По-перше, починаючи з 2002 року індекс пропорційності Гюнтера для виборчої системи України коливається в рамках 86,5 – 95. Таке значення індексу відповідає аналогічним показникам для країн розвинутої демократії. Найвищий показник індексу був у 2007 році – 95. Це ще раз констатує той факт, що пропорційна виборча система найбільш сприяє пропорційності розподілу голосів виборців і депутатських мандатів.

По-друге, розрахунки індексу диспропорційності показують, що зміна правил проведення виборів приводить до підвищення рівня диспропорційності виборчої системи. Після введення змішаної виборчої системи у 1998 році індекс диспропорційності становив 10,08. У 2002 році даний індекс становив уже 7,8. Це свідчення того, що відбулося звикання до правил електоральної гри. Після введення пропорційної системи у 2006 році індекс знову зростає (8,4). Проведення виборів 2007 року за такими ж правилами приводить до зниження індексу диспропорційності до 5,7 (найнижчий показник). І знову ж таки перехід до змішаної системи приводить до підвищення рівня диспропорційності виборчої системи (10,01). Загалом показники індексу диспропорційності коливаються для України в межах 5,7 – 10,08. Це показники виборчої системи з середнім рівнем диспропорційності.

2.3. Партійна фрагментація парламенту

Політичний плюралізм, як один із показників демократичної системи має свої межі, вихід за які загрожує їй дестабілізацією. Саме тому в порівняльній політології важливим є дослідження причин політичної роздрібненості та диференціації. При чому досліджуються показники не тільки диференціації партійних систем, а й політичних загалом. Емпіричні показники роздрібненості вимірюються індексами фрагментації (індекс Д. Рає), індексом фракційності, індексом поляризації (індекси запропоновані Я. Лейном та С. Ерсоном).

Індекс фрагментації запропонований Д. Рає в його книзі «Політичні умови електорального права» (1967) – першому системному порівняльному дослідженні впливу електоральних систем на системи партійні. Значення індексу змінюється від нуля (однопартійна система, при якій всі голоси і мандати отримує тільки одна партія) до одиниці (повністю фрагментована система, де кожний виборець голосує за свою партію, а кожний парламентар представляє окрему партію). Фрагментація парламенту є залежною змінною: на рівень фракційності впливають особливості електорального формату, соціальна диференціація суспільства та форма державного правління.

Д. Рає описує стан партійної системи за допомогою показників кількості партій, які брали участь у виборах, кількості голосів, які отримала найбільша партія та показника кількості голосів, отриманих двома найбільшими партіями. На основі отриманих результатів вчений виводить обчислення рівня фракційності партійної системи. За допомогою першого показника, на думку Д. Рає, ми отримуємо загальний образ партійної системи та дізнаємося про рівень парламентської конкуренції. Другий індикатор базується на визначенні існування домінування одно- чи багатопартійної системи. Третій показник Д. Рає називає показником двопартійності, який допомагає визначити якою мірою партійні системи наближаються до двопартійності, при чому сума голосів двох партій повинна бути не меншою ніж 75%, і не більшою ніж 90%¹.

Отже, індекс Д. Рає можна представити наступним чином:

$$F=1-\sum_{i=1}^n p_i^2$$

де n – кількість партій;

P_i – відсоток виборчих голосів чи мандатів, отриманих партією – i .

Індекс фракційності вказує на можливість існування партійних систем від досконалої однопартійної системи, в котрій одна партія здобуває всі виборчі голоси $F = 0$, до двопартійної $F = 0,50$. Рівень фракційності між 0, 50 та 0, 67 вказує на конкуренцію двох партій. Значення індексу фракційності вища ніж 0,70 це ознака існування багатопартійної системи (більше ніж 3-х партій). Рівень нижчий 0,50 вказує на появу домінуючої партії.

На визначення фрагментації партійного поля важливим чинном впливає величина виборчого округу: виборчі округи невеликого розміру із застосуванням відносно високого прохідного порога зменшують число ефективних політичних партій, тоді як загальнонаціональний округ збільшує шанси партій, які беруть участь у виборах. Але тут, в будь якому разі, слід враховувати величину прохідного відсотка, оскільки занадто високий поріг може також вплинути на ефективність участі у виборах малих політичних партій. Коли кількість партій, які не пройшли до парла-

¹ Сморгунов Л. Современная сравнительная политология: Учебник / Л. Сморгунов. – М.: РОССПЭН, 2002. – С. 327 – 328.

менту є великою, то індекс фрагментації приймає дуже низькі значення. Таким чином, індекс Д. Рає є малорезультативним для використання у випадку наявності великої кількості малих партій.

Ф. Алескеров, В. Платонов вважають, що індекс фракційності Д. Рає в результаті обчислень має певні відхилення у випадку наявності у бюлетені опції «проти всіх», оскільки він розрахований на відсутність існування голосів «проти всіх». Таким чином, вважають дослідники, що партії, які приймали участь у виборах в сумі повинні отримати 100% голосів виборців¹.

А. Карпов відзначає, що індекс фрагментації є середнім арифметичним абсолютних відхилень. Індекс володіє ясною інтерпретацією: на скільки в середньому кожна партія відповідає своєю точному представництву. Вчений також доводить, що індекс фрагментації має досить значний недолік: його значення залежить від кількості партій. Коли кількість партій, що не пройшли в парламент і тих, які мало впливають на результат виборів, велика, то індекс приймає занадто низьке значення, що може зовсім не означати відповідну представленість.

Отже, індекс фрагментації Д. Рає вказує на існування різних партійних систем в конкретний проміжок часу, але він є часто не пристосованим до незвичайних умов, що можуть виникати у конкретній державі.

Застосування індексу фрагментації Д. Рає для аналізу партійної системи України. Індекс фрагментації застосовують для оцінки ваги партії на політичному полі та її роль у процесі прийняття рішень. В 1994 р. визначення даної характеристики партійної системи України мало наступне значення:

$$F(1994 \text{ р.}) = 1 - (0,25^2 + 0,06^2 + 0,05^2 + 0,04^2 + 0,03^2 + 3 \times 0,01^2 + 3 \times 0,006^2 + 2 \times 0,003^2 + 0,5^2) = 1 - 0,32 = 0,68.$$

Дане обчислення свідчить про початок формування багатопартійної системи. Незважаючи на перемогу комуністичних кандидатів, які отримали більшість у парламенті, опозиційні депутати також почали набирати політичної ваги. У Японії, наприклад, індекс Д. Рає набував такого значення фрагментації у 1983 році.

¹ Алескеров Ф. Системы пропорционального представительства и индексы представительности парламента / Ф. Алескеров, В. Платонов. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – С. 13.

В 1998 році індекс фрагментації для українського парламенту мав наступне значення:

$$F (1998 \text{ р.}) = 1 - (0,4^2 + 0,1^2 + 0,1^2 + 0,08^2 + 0,07^2 + 0,07^2 + 0,06^2 + 0,06^2) = 1 - 0,2 = 0,80.$$

Під час розрахунків даного індексу ми враховували кількість мандатів, отриманих за пропорційною виборчою формулою. Отримане значення 0,80 свідчить про великий ступінь фрагментації партійної системи. Схожа величина індексу була властива багатопартійним системам Бельгії (0,82), Фінляндії (0,80), Швейцарії (0,84) у 1980 - 1994 роках.

Рівень фрагментації 2002 року незначною мірою зменшився у порівнянні з попередніми виборами. Підтвердженням цьому є наступні обчислення:

$$F (2002 \text{ р.}) = 1 - (0,31^2 + 0,26^2 + 0,15^2 + 0,098^2 + 0,089^2 + 0,084^2) = 1 - (0,01 + 0,07 + 0,02 + 0,009 + 0,008 + 0,007) = 1 - 0,2107 = 0,79.$$

Отриманий результат показує на існування багатопартійної системи з високим рівнем фрагментації партійної системи, що притаманне для держав в яких відбуваються суспільно-політичні трансформації.

Дослідження партійної системи 2006 року характеризується наступним рівнем фрагментації:

$$F (2006 \text{ р.}) = 1 - (0,4^2 + 0,28^2 + 0,18^2 + 0,07 + 0,04) = 1 - (0,16 + 0,07 + 0,14 + 0,005 + 0,006) = 1 - 0,381 = 0,61.$$

Це означає наявність конкуренції між двома політичними партіями. Мова йде про Партію регіонів, яка отримала 32,14 % голосів виборців та Блок Юлії Тимошенко з 22, 29 %. Втрата домінуючих позицій ВБ «Наша Україна» пов'язана з невиразною політикою президента В. Ющенка, з яким і уособлювався даний блок.

Індекс фракційності після дострокових парламентських виборів 2007 року був наступним:

$$F (2007 \text{ р.}) = 1 - (0,38 + 0,36 + 0,16 + 0,06 + 0,04) = 1 - (0,14 + 0,12 + 0,02 + 0,0036 + 0,0016) = 1 - 0,221 = 0,77.$$

Політична криза, яка виникла в Україні у 2007 році вплинула на значення індексу. Йдеться про подальшу роздробленість партійної системи, а не її консолідацію.

Вибори до Верховної Ради України 2012 року характеризувалися таким значенням фрагментації:

$$F(2012 \text{ р.}) = 1 - (0,41 + 0,23 + 0,08 + 0,07 + 0,08) = 1 - (0,16 + 0,05 + 0,0064 + 0,0049 + 0,0064) = 1 - 0,227 = 0,77.$$

У порівнянні з попереднім скликанням значення індексу не змінилося: до парламенту як і в 2007 році пройшло 5 політичних партій, хоч і відбулися зміни у виборчому законодавстві: перехід до змішаної виборчої системи та підняття прохідного виборчого бар'єру (5 %), заборона партійним блокам приймати участь у виборах тощо. Подібний до українського показник індексу фрагментації був у Західній Європі у 20-х роках ХХ ст. і складав 0,75. Показники індексу для України протягом 1994 – 2012 років зобразимо у вигляді наступної таблиці (Див. Табл. 2.3.1).

Таблиця 2.3.1.

**Індекс фрагментації Українського парламенту
(1994 – 2012 рр.)**

	1994	1998	2002	2006	2007	2012
Індекс Рає	0,68	0,8	0,79	0,61	0,77	0,77

Таким чином, дослідження індексу фрагментації Д. Рає вказує різні рівні фрагментації ВР України. Для українського парламенту дане значення змінювалося відповідно до виборчої системи та рівня стабільності партійної системи. Коливання індексу в межах 0,68 – 0,8 свідчення наявності багатопартійної системи з різним рівнем фрагментації, який залежить від цілого ряду чинників. Загалом індекс фрагментації при аналізі партійних систем повинен застосовуватись у комплексі з іншими методологіями та показниками.

2.4. Неусталеність уподобань електорату в ході виборчих кампаній

Тривалий час вважалось, що партійні системи країн Західної Європи є стабільними і обумовлені дією соціально-політичних розмежувань, описаних С. Ліпсетом і С. Рокканом. Однак у 1970

році датський політолог М. Педерсен досліджуючи партійні системи європейських країн помітив зміни у електоральній підтримці провідних партій і такі явища, як зниження партійної ідентифікації (коли виборець приймаючи участь у виборах не бажає пов'язувати себе з якоюсь партією), зростання не конвенційної політичної поведінки (коли частина виборців вважає себе вільною від партійної ідентифікації), перехід частини виборців від старих партій до нових (універсальних, посматеріалістичних). Для виміру цих процесів М. Педерсен запропонував індекс електоральної неусталеності партійних систем.

Неусталеність – поняття, яке застосовують як зміну у підтримці виборцями партій або блоків, які беруть участь у двох виборах поспіль. Індекс неусталеності визначає величину перенесення виборчої підтримки між політичними партіями. У політичній науці розрізняють валову та чисту неусталеність. Під валовою неусталеністю розуміють тенденцію виборців не голосувати за одну й ту ж партію під час двох виборів підряд. Чиста ж мінливість відображає реальну втрату або набуття підтримки політичною партією. Для розрахунку валової неусталеності необхідні додаткові соціологічні дослідження уподобань виборців під час останніх виборів у порівнянні з їх перевагами на попередніх виборах.

У нашому дослідженні ми будемо використовувати чисту неусталеність. Формулу для обчислення індексу чистої неусталеності увів М. Педерсен у 1979 році та виразив його наступною формулою:

$$I_{ped} = (P_1 - P_1') + (P_2 - P_2') + \dots + (P_n - P_n') / 2$$

де: I_{ped} – означає перенесення виборчої підтримки;

n – кількість партій партій;

P_n – загальна виборча підтримка (%) партії « n » в період « t » (I вибори)

P_n' – загальна виборча підтримка (%) партії « n » в період « $t + 1$ » (II вибори) ¹.

Значення індексу неусталеності коливається від 1 до 100. Якщо вподобання електорату усталені, тоді значення індексу до-

¹ Шведа Ю. Р. Партії та вибори: енциклопедичний словник / Ю. Р. Шведа – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 750 с.

рівнюватиме 1. Межа усталеності повинна не перевищувати 15. Коли індекс М. Педерсена більший за 15, тоді електоральні вподобання є неусталеними. Вчений вважає, що цей індекс допомагає фіксувати загальну динаміку сили партії від виборів до виборів.

Дана формула використовувалася протягом двадцяти років, але останнім часом її неодноразово пропонували модифікувати або доповнити ще одним показником (заміщуваність).

Така ситуація пов'язана зі складністю обрахунку чистої мінливості (неусталеності) для країн Центрально-Східної Європи та нових незалежних держав. Проблема полягає в тому, що в країнах цього регіону з нестабільною партійною системою партії виникають і зникають, не перейшовши межу двох виборів, що вносить суттєву неточність в показник мінливості, роблячи неможливим порівняння мінливості країн ЦСЄ з іншими країнами.

При дослідженні партійних систем, що піддаються великим змінам від одних виборів до інших, бажано відрізнити мінливість всередині партійної системи від утворення нових партій. Це не тільки додасть концептуальної ясності мінливості, але і полегшить процес дослідження впливу інституційних факторів на результати виборів.

На жаль, існує багато труднощів у створенні двох незалежних величин: мінливості (неусталеності) та заміщуваності (утворення нових партій). Відомо, що неможливо виміряти мінливість на індивідуальному рівні. Виборець, що голосує за партію А у виборах t , можливо, зовсім не змінив своїх партійних уподобань до виборів $t+1$, але змушений голосувати за партію В (або С, або будь-яку іншу партію), якщо партії А більше немає в бюлетені. В той же час цілком можливо, що цей виборець таки змінив свої уподобання і проголосував за партію В, незалежно від того, є партія А в бюлетені чи ні. Такими чином, неможливо виміряти справжній відсоток зміни в партійних уподобаннях без спеціально розроблених порівняльних досліджень (які в більшості випадків не існують на пострадянському просторі). Але можливо розробити приблизні дані по мінливості та партійному заміщенню, розглядаючи тенденції в підтримці виборцями різних типів партій.

Мінливість серед існуючих партій можна розрахувати, досліджуючи зміну у підтримці виборцями партій або блоків, які беруть участь у двох виборах підряд. Для цього ми вилучаємо всі партії, які не брали участь в обох виборах і підсумовуємо різницю у голосах, яку отримали партії від одних виборів до інших. І якщо визначена таким чином мінливість є мірою змін у виборчих результатах наявних гравців політичного процесу, партійне заміщення можна розуміти як ступінь впровадження нових гравців у політичну систему. Його можна виміряти як відсоток електорату, який підтримав нові політичні формації, або сума часток голосів виборців, які отримали учасники виборів під час виборів $t+1$, які не брали участь у виборах t .

Задля можливості порівняння результатів виборів у великій кількості країн було необхідно розробити показник, який би міг врахувати ці дві величини: 1) коливання у підтримці тих самих партій і 2) підтримку нових партій. Оскільки основною метою введення цього показника в даній роботі є оцінка стабільності партійної системи, ми пропонуємо вимірювати його за запропонованою М. Педерсеном формулою, включаючи до розрахунку і ті партії, які не брали участь у попередніх виборах, але отримали більше 1 відсотка у наступних; при цьому ми вважатимемо ступінь їх підтримки на попередніх (або наступних) виборах за 0. Таким чином ми отримаємо набагато вищі показники від існуючих за класичною формулою Педерсена, але більш пристосовані для регіону, що розглядається.

Дослідження індексу неусталеності М. Педерсена для партійної системи України. Обчислення даного індексу слід починати з порівняння результатів парламентських виборів 1994 та 1998 років. Протягом цього часу відбулися зміни у виборчій та партійній системі. Для партійної системи характерним є утворення великої кількості нових партій, а у змішаній виборчій системі з'являється партійна складова. Залишилися у Верховній Раді з попереднього скликання тільки Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Народний рух України та Селянська партія України. Таким чином, обчислення набули такого вигляду:

$$I_{ped} (1998) = |13,6 - 24,65| + |5,5 - 9,4| + |6,2 - 8,55| + |8 - 0| + |0 - 23| / 2 = 48 / 2 = 24.$$

Отримане значення свідчить про неусталеність партійних вподобань виборців у цей період. Перш за все тому, що до парламенту за результатами виборів 1998 року пройшли ряд партій, які у 1994 році були маловідомі виборцям: ПЗУ, НДП, ВО «Громада», ПСПУ, СДПУ (о).

Індекс неусталеності електоральних уподобань за результатами виборів 2002 р. мав такі результати:

$$I_{ped} (2002) = |24,65 - 19,98| + |11,7 - 11,77| + |4,01 - 6,27| + |18,8 - 23,5| + |4,04 - 3,22| + |7,26 - 0| + |4,67 - 0| + |2,11 - 0| + |2,02 - 0| + |1,3 - 0| / 2 = 30 / 2 = 15.$$

Обчислення індексу ускладнювалось тим, що багато політичних сил були переформатовані після 1998 р. і на виборах 2002 р. мали іншу назву, або виступали як блокоутворюючі. Наприклад, ВБ «За єдину Україну» був утворений з НДП, Народної аграрної партії, ВБ «Трудова Україна». ВБ «Наша Україна» утворений НРУ, ПРП, ВБ «Національний фронт» і т. д. Деякі політичні сили були новими для виборця у 2002 році: Блок Юлії Тимошенко, ВПО «Жінки за майбутнє», Команда озимого покоління. Всі ці зміни потрібно враховувати при обчисленні рівня електоральної неусталеності. Якщо їх взяти до уваги, то значення індексу 15 засвідчує, що особливих зрушень у симпатіях виборців не відбулося.

Значне переструктурування політичних акторів відбулося і напередодні парламентських виборів 2006 року. В бюлетень для голосування була внесена рекордна кількість політичних партій і виборчих блоків партій – 45. Суттєвими були і відмінності у електоральних уподобаннях електорату. Це було також зумовлено і введенням пропорційної виборчої системи.

Індекс неусталеності електоральних уподобань за результатами виборів 2006 року мав такі результати:

$$I_{ped} (2006) = |32,14 - 11,7| + |22,29 - 7,26| + |13,95 - 23,57| + |5,69 - 6,87| + |3,66 - 19,98| + |2,93 - 3,22| + |1,01 - 6,27| + |2,44 - 0| = 74 / 2 = 35.$$

Значення даного індексу набагато перевищує норму і є характерним для країн, де відбуваються суттєві соціально-політичні зрушення. Для України це «Помаранчева революція» 2004 року, політична криза, пов'язана з нею.

Переможцем виборів до Верховної Ради 2007 року стала Партія регіонів, друге місце отримав Блок Юлії Тимошенко. Комуністична партія України та Блок «Наша Україна – Народна самооборона» залишалися як і на попередніх виборах в числі меншості, але впевнено подолали відсотковий бар'єр.

Індекс неусталеності електоральних уподобань за результатами виборів 2007 року мав такі результати:

$$I_{ped}(2007) = |32,14 - 34,37| + |22,29 - 30,71| + |13,95 - 14,15| + |3,66 - 5,39| + |2,44 - 3,96| + |5,69 - 2,86| + |2,93 - 1,32| + |0,36 - 0,76| + |0,54 - 0,4| / 2 = 19,2 / 2 = 9,6.$$

Значення індексу неусталеності електоральних уподобань є таким яке характеризує стабільні партійні системи. Такий рівень індексу результат того, що вибори до ВР України 2007 року були позачерговими, проходили по тій же самій електоральній формулі, а відтак уподобання виборців за такий короткий термін звичайно кардинально змінитися не могли.

Парламентські вибори 2012 року проходили за новим виборчим законом, який знову встановлював змішану виборчу систему, підвищував виборчий бар'єр до 5 та забороняв виборчим блокам приймати участь у виборах. Із попереднього скликання до Верховної Ради потрапили 3 політичні сили: Партія регіонів, ВО «Батьківщина» та Комуністична партія. В той же час 5 відсотковий бар'єр подолали дві нові політичні сили – ВО «Свобода» та ПП «Удар». ПП «Наша Україна» дискредитувавши себе в очах виборців, отримала трохи більше 1 відсотка голосів виборців. Такі зміни в уподобаннях електорату вплинуть і на величину індексу неусталеності в сторону його збільшення у порівнянні з 2007 роком.

Результати обчислень індексу неусталеності мають таке значення:

$$I_{ped} (2012) = |34,37 - 30,0| + |30,71 - 25,54| + |5,39 - 13,18| + |13,96 - 0| + |10,44 - 0,76| + |1,58 - 0| + |1,11 - 14,15| + |0,4 - 0,34| + |0,45 - 2,86| / 2 = 60,7 / 2 = 30,35.$$

Результати обчислень індексу неусталеності за результатами парламентських виборів в Україні доцільно подати у вигляді наступної таблиці (Див. Табл. 2.4.1).

Таблиця 2.4.1

**Індекс неусталеності електоральних уподобань
за результатами виборів до ВР України (1994 – 2012 рр.)**

	1998	2002	2006	2007	2012
I _{ped}	24	15	35	9,6	30,35

Отримані результати свідчать про неусталеність уподобань українського виборця. В той же час такі коливання є характерними для суспільств в яких відбуваються трансформаційні процеси. Але слід враховувати той факт, що справжній відсоток зміни партійних уподобань без спеціально розроблених порівняльних досліджень здійснити не можливо. Індекс неусталеності допомагає визначити тільки приблизні дані щодо мінливості та партійної заміщеності.

Характеристика індексів, які застосовуються для аналізу політичних партій і партійних систем, їх пізнавальні можливості дозволяють констатувати той факт, що емпіричні методи можуть виступати ефективним знаряддям для вивчення партійних структур. В той же час слід відмітити, що їх ефективне застосування можливе лише разом з класичною теоретичною методологією.

Індекси ефективної кількості електоральних та парламентських партій М. Лааско та Р. Таагепери, індекс пропорційності Р. Гюнтера, індекс диспропорційності М. Галлахера, індекс фракціоналізації Д. Рає, індекс неусталеності уподобань електорату М. Педерсена, які охарактеризовані в нашому дослідженні, дають змогу вивчати особливості функціонування партійних систем.

Дослідження ефективної кількості електоральних та парламентських партій допомагає оцінити виборчу привабливість політичних сил на виборчих перегонах та їх ефективність під час роботи у вищому органі законодавчої влади. Обчислення індексів

ефективної кількості партій М. Лааско та Р. Таагепери для партійної системи України показали наскільки ефективними виявилися різні види виборчих систем і як вони впливали на кількість політичних партій та розташування їх у парламенті. Таким чином, використання індексу ефективної кількості партій вдало пояснює фрагментацію партійних систем, окреслює рамки аналізу партійних систем та їх динаміку.

Пропорційність розподілу місць у парламенті означає правильне співвідношення отриманих політичними партіями голосів виборців з депутатськими мандатами. Диспропорційність показує на похибку, яку варто врахувати під час вибору виборчої системи, встановлення прохідного виборчого бар'єра та формування округів. Оцінка рівня пропорційності/диспропорційності є однією із базових оцінок виборчих систем, які є складовою політичної системи суспільства та впливають на формування партійної системи.

Індекс фрагментації партійної системи визначає наскільки в середньому кожна партія не відповідає своєму представництву у парламенті. Його значення цілком залежить від кількості партій, які складають політичну систему. Рівень фрагментації партійної системи України протягом періоду інституціоналізації залишався на достатньо високому рівні, що свідчить про існування багатопартійності та конкурентності на парламентському рівні. Загалом індекс фрагментації при аналізі партійних систем повинен застосовуватись у комплексі з іншими методологіями та показниками.

Індекс електоральної неусталеності дає можливість вивчати зміни у електоральній підтримці провідних партій і такі явища, як зниження партійної ідентифікації (коли виборець приймаючи участь у виборах не бажає пов'язувати себе з якоюсь партією), зростання не конвенційної політичної поведінки (коли частина виборців вважає себе вільною від партійної ідентифікації), перехід частини виборців від старих партій до нових (універсальних, постматеріалістичних).

ЧАСТИНА 3

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ВЛАДНИХ ІНСТИТУТІВ

Крах соціалістичного табору, поява нових незалежних держав в регіоні Центральної Європи (ЦЄ) на початку 1990-х років поставили на порядок денний проблему вибору форм і шляхів політико-правових перетворень в системі державно-владних інститутів. В контексті переходу до демократії країни регіону здійснили ряд кардинальних, якісних реформ, що дозволили витворити сучасну європейську систему ефективного державного управління. Глибина, інтенсивність, результативність інституційних перетворень визначалася, як соціополітичними реаліями та стратегічними цілями, так і траєкторією історичного розвитку суспільств. Попри складність трансформаційного шляху окремих країн регіону, на сучасному етапі Чехія, Словаччина, Польща і Угорщина інтегровані в регіональні, європейські та євроатлантичні структури, що свідчить про успішність перетворень.

Процес реформування забезпечувався новими конституційно-правовими основами діяльності владних органів, з метою максимальної легітимізації здійснюваних політико-державних перетворень. Розвиток конституційного законодавства в країнах ЦЄ зафіксував спектр можливих способів щодо реконструкції, синтезу довоєнних конституційних норм, елементів соціалістичних конституцій, конституційних стандартів західних демократій і досвіду власної постсоціалістичної практики. На сучасному етапі конституційні норми всіх країн Вишеградської групи відповідають потребам консолідованої демократії.

Витворена система органів державної влади в країнах ЦЄ створює необхідне інституційне забезпечення демократичного політичного режиму, а ключові політичні актори у своїй діяльності не виходять за межі встановлених демократичних правил і норм.

3.1. Трансформація системи владних інститутів у Чеській Республіці

Політичний процес у Чеській Республіці на початку 1990-х років вступив у нову фазу розвитку – демократизацію, основним завданням якої стало формування демократичного конституційного ладу. Слід зауважити, що вибір конституційних норм є критичним для держав, які здійснюють перехід до демократії, оскільки вони визначають змістовне наповнення основних політико-публічних інститутів суспільства. Інтенсивність та результативність демократичних перетворень дозволяє виокремити кілька етапів розвитку системи органів державної влади в Чеській Республіці.

Перший етап охоплює період 1989 – 1992 років. Нова політико-правова ситуація в Чехословаччині після подій «оксамитової революції» створювала сприятливі умови для реформування системи владних інституцій. Програму першочергових перетворень конституційної системи ЧССР в загальних рисах було узгоджено між федеральним урядом і провідними опозиційними силами. У цей період відбулося реформування державно-політичних структур, що залишилися в спадок від комуністичного режиму, були закладені основи плюралістичної системи партій і парламентської демократії. Так, зокрема передбачалося скасування провідної ролі КПЧ, формування нового складу уряду, а також проведення позачергових виборів до представницьких органів влади.

Результати загальнодержавних і республіканських виборів 1992 року підтвердили принципово різну соціально-економічну і політичну орієнтацію громадян Чехії і Словаччини. Населення Словаччини підтримало лівоорієнтовані партії, що обіцяли пом'якшити негативні наслідки економічних реформ шляхом надання ширших соціальних гарантій, та націоналістичні організації. Прибічники ж радикальних економічних реформ, що виступали за збереження єдиної федеративної держави, перемогли у Чехії. Мирне, конституційно-договірне припинення чехословацької федерації в 1992 році відіграло важливу роль у прискоренні демократизаційних процесів, завершені перехідного періоду та перетворенні Чехії й Словаччини в стандартні європейські держави.

Другий етап розвитку системи органів державної влади припадає на 1993 – 2012 роки. Основний закон 1992 року та деякі інші нормативні акти сформували в Чеській Республіці форму правління, котра, з огляду на класичну доктрину, класифікується як парламентська республіка. Це було обумовлено, насамперед, історичними традиціями та політичною культурою суспільства. Нова політична еліта запозичила ідею парламенту, заснованого на засадах чехословакізму Т.Г. Масарика, а структурна модель була перейнята від федерального парламенту Чехословаччини періоду 1968 – 1992 років.

Створена в 1993 році конституційна модель влади Чеської Республіки у порівнянні з іншими країнами постсоціалістичного простору є більш вдосконаленою, в ній закладені такі норми та принципи, які сприяють раціональному та ефективному функціонуванню основних політичних інститутів. Підтверджує цей факт і незначна кількість змін до Основного закону ЧР. Впродовж двадцяти років було схвалено всього п'ять законів, котрі передбачали внесення змін і доповнень до чеської Конституції: 1) 1997 р. – про заснування країв як вищих самоврядних територіальних одиниць; 2) 1998 р. – про безпеку Чеської Республіки; 3) 2000 р. – про врегулювання проблем, пов'язаних з інтеграцією країни до європейських і трансатлантичних структур; 4) 2001 р. – про врегулювання проблем, пов'язаних із тією ж проблемою; 5) 2012 р. – про обрання президента Чеської Республіки.

Специфікою інституціоналізації демократії в Чеській Республіці також було те, що політико-інституційний дизайн, зроблений у 1992 році, став повністю функціональним пізніше. Адже верхня палата Парламенту – Сенат – почала діяти лише у 1996 році, хоча юридично вона була зафіксована саме конституційними актами.

Перші вибори до Сенату відбулися 15 – 16 листопада 1996 року у першому колі, а через тиждень – у другому колі. Суттєвим є те, що незважаючи на мажоритарну систему виборів в одномандатних округах, виборці робили свій вибір в залежності від партійної приналежності кандидатів. Перша сесія Сенату розпочала свою роботу 18 грудня 1996 року. Другі вибори до верхньої палати Парламенту ЧР були призначені на 13 – 14 листопада 1998 року в першому колі, а тижнем пізніше – в другому. Було передбачено, що з обраних 81 сенатора у 1996 році, третина буде мати

термін повноважень 6 років, третина – 4 роки, інша третина – 2 роки з таким розрахунком, щоб з виборами сенаторів у листопаді 2000 року остаточно запустити конституційний механізм формування і оновлення цієї палати.

Після вступу Чехії до Європейського Союзу було проведено і реформи в системі публічного управління з метою адаптації системи державного управління та місцевого самоврядування до вимог ЄС.

Третій період трансформації органів державної влади Чеської Республіки розпочався у 2012 році. Саме в цьому році до Конституції ЧР були внесені поправки щодо введення прямих виборів Президента народом.

До цього часу Президент обирався Парламентом. Практика показала, що такий механізм обрання Президента був дієвим у Чеській Республіці упродовж 1990-х років. Це було пов'язане, насамперед, із перебуванням на цій посаді В.Гавела. Президент В.Гавел у Чехії виконував роль морального лідера нації і за всі ці роки виступав фактично зв'язною ланкою між державою та громадянським суспільством. Така позиція сприяла консолідації нації. Крім того, постать В.Гавела була авторитетною і в колі депутатів та сенаторів, адже на президентських виборах, як 1993, так і 1998 років, він отримав майже одноголосну підтримку.

Після обрання у 2003 році на цю посаду «прагматика» В.Клауса у чеському суспільстві виникла гостра дискусія з приводу введення прямих виборів глави держави. Особливого масштабу дана полеміка набула у 2008 році, коли відбулися чергові вибори Президента республіки. Така ситуація була пов'язана з довгою процедурою обрання глави держави (в три тури), яка призвела до певної дестабілізації політичного життя. В. Клаус, як у 2003 році, так і в 2008 році, отримав мінімальну кількість голосів депутатів, необхідну для обрання на пост Президента (просту більшість). Із 281 парламентаря у 2003 році за нього було віддано 142 голоси. У 2008 році у третьому турі за В. Клауса проголосували 141 представник Парламенту (на засіданні були присутніми лише 280 парламентарів) – 93 депутата ГДП, частина християнських демократів і декілька членів фракції ЧСДП та 48 сенаторів.

Однак дискусія з приводу запровадження всенародних виборів глави держави була відкладена до парламентських виборів

2010 року і лише розстановка партійно-політичних сил в оновленому Парламенті дала змогу внести відповідні поправки.

Можна стверджувати, що інституційне будівництво 1990 – 2000-х років у Чеській Республіці сформувало міцну основу для поширення демократичної практики. В умовах переходу до демократії в Чеській Республіці було впроваджено широкий комплекс механізмів розподілу влади на основі застосування принципів парламентаризму та децентралізації.

Діюча до 2012 року система органів державної влади в Чеській Республіці поділяється на три гілки влади: законодавчу, виконавчу і судову (Див. Рис. 3.1.1.).

Рисунок 3.1.1

Неординарним у політико-правовій практиці являється те, що в Конституції ЧР не є сформульовано, що держава має форму парламентської республіки, однак цілий ряд її положень фіксують цей політико-правовий факт.

По-перше, Парламент визначається як основна ланка функціонування державної влади. Його легітимність не піддається сумніву, оскільки обидві палати обираються шляхом прямих виборів

громадянами. Наслідуючи британські традиції, відповідно до якої пріоритетною за значенням гілкою влади є саме законодавча, Парламент ЧР виступає носієм одночасно законодавчих і установчих повноважень. Парламент є двопалатним, причому 200 представників *Палати депутатів* (чеськ. *Poslaneckà sněmovnà*) обираються посередництвом виборчої системи пропорційного представництва, а *Сенат* (чеськ. *Senát*) у складі 81 представника – за мажоритарною системою в одномандатних округах (ст. 18 Конституції).

По-друге, Президент ЧР до 2012 року не був наділений безпосередньою легітимністю: він обирався на спільному засіданні обох палат легіслатури терміном на п'ять років. Глава держави володіє переважно представницькими повноваженнями, частина його правових актів для набуття чинності потребують контрасигнації з боку голови Уряду чи відповідного міністра (ст. 54).

По-третє, хоча Прем'єр-міністр, його заступники й міністри призначаються главою держави, Уряд може розпочати працювати тільки після отримання довіри з боку Палати депутатів, є відповідальним перед нею і підконтрольним їй. Варто також відзначити, що Президент не має права за власною ініціативою поставити питання про відставку Уряду (ст. 68).

По-четверте, у визначених Конституцією випадках Президент Чеської Республіки може розпустити нижню палату Парламенту та призначити дострокові вибори з метою уникнення конституційної кризи влади (ст. 35). Однак Сенат у жодному разі не може бути розпущено.

Детальний аналіз Основного закону Чеської Республіки дає підстави стверджувати, що чеський варіант бікамералізму характеризується певною асиметричністю на користь Палати депутатів. Палати легіслатури не володіють однаковим правовим статусом, оскільки їх компетенції є різними. У руках нижньої палати сконцентрована законодавча та контрольна функції. Сенат відіграє у законодавчому процесі другорядну роль, незважаючи на те, що володіє правом законодавчої ініціативи, має право накладати вето на закони, прийняті нижньою палатою, та вносити до них поправки. Тому можна з впевненістю стверджувати, що основною функцією Сенату є саме представницька діяльність.

Попри значну кількість суб'єктів виборчого процесу (близько двох десятків), представництво в парламенті здобувають 5 – 6 політичних сил, що є результатом дії високого прохідного бар'єру в 5% голосів. Партійно-політичне представництво за результатами парламентських виборів в Чеській Республіці наведено в Таблиці 3.1.1.

Таблиця 3.1.1

Партійно-політичне представництво в Палаті депутатів Чеської Республіки за результатами парламентських виборів (1990 – 2013 рр.)

Рік виборів	Партійно-політичне представництво за результатами виборів
1990	ГФ, КПЧМ, ХДС-ЧНП
1992	КПЧМ, РзСД-ТМС, ХДС-ЧНП, ГДП, ЧСДП, ЛСУ, ОЗР-РПЧ, ГДА
1996	КПЧМ, ХДС-ЧНП, ГДП, ЧСДП, ОЗР-РПЧ, ГДА
1998	КПЧМ, ХДС-ЧНП, ГДП, ЧСДП, СС
2002	КПЧМ, ХДС-ЧНП, ГДП, ЧСДП, СС
2006	КПЧМ, ХДС-ЧНП, ГДП, ЧСДП, ПЗ
2010	КПЧМ, ГДП, ЧСДП, ТОР 09, Справи громадські
2013	КПЧМ, ГДП, ЧСДП, ТОР 09, ХДС-ЧНП, Акція невдоволених громадян-АНГ, Світанок прямої демократії-СПД

Парламент ЧР володіє обширними законодавчими, установчими, контролюючими повноваженнями, а також функціями у сфері внутрішньої та зовнішньої політики держави. Нормотворчі повноваження Парламенту охоплюють дуже широкі предметні межі, які можуть бути обмежені лише засадами демократичної правової держави, проголошеними в цій країні. Простіше кажучи, Парламент може вирішувати практично будь-які питання. Законодавчі повноваження Парламенту зосереджені в Палаті депутатів, але разом з тим Конституція передбачає й для Сенату право видавати постанови з силою закону. Щоправда, це можливо лише в разі дострокового припинення Президентом повноважень ниж-

ньої палати, причому тільки для врегулювання невідкладних суспільно-важливих питань (ст. 33).

Парламент Чеської Республіки наділений також рядом установчих функцій, зокрема щодо уряду (висловлення довіри новопризначеному Уряду) та судів (надання Сенатом згоди на призначення главою держави суддів Конституційного суду). Окрім вищеназваних повноважень, Парламент наділений і контролюючими функціями, котрі переважно здійснюються через депутатські запити та діяльність депутатських слідчих комісій.

Виконавчу владу представляє Уряд та Президент Чеської Республіки.

У Конституції ЧР сформульоване положення про те, що Уряд (чеськ. *Vlada*) є вищим органом виконавчої влади (ст. 67). Таке формулювання визначає ієрархічний характер системи органів виконавчої влади, очолюваної Урядом. У цьому сенсі можна сказати, що саме Уряд керує державою. У Чехії Основний закон не формулює переліку повноважень Уряду, оскільки вважається, що він здійснює всі функції щодо державного управління, якщо тільки їх реалізація не закріплена Конституцією за іншими органами державної влади.

Уряд ЧР працює колегіально, приймаючи рішення на засіданнях абсолютною більшістю всіх своїх членів. Конституція у ст.77 визначає функції голови Уряду, котрого повсякденно називають «прем'єром» – він організує діяльність вищого органу виконавчої влади, керує його засіданнями, виступає від його імені, виконує іншу діяльність, передбачену законами. Прем'єр-міністр обирається Парламентом і призначається Президентом. Інші члени Уряду також призначаються Президентом за рекомендацією Прем'єр-міністра. Член Уряду не може одночасно володіти депутатським мандатом.

Уряд у виконанні своїх функцій відповідальний перед Парламентом, який може в будь-який час висловити йому недовіру. Наслідком відставки Прем'єр-міністра є відставка всього Уряду.

Усі уряди незалежної Чеської Республіки з 1993 року по 2010 рік мали коаліційний партійний склад (Див. Табл. 3.1.2).

Таблиця 3.1.2

Уряди Чеської Республіки

Термін	Прем'єр-міністр	Партійний склад уряду
01.1993 – 12.1997	В. Клаус	ГДП, ХДС-ЧНП,ГДА
12.1997 – 07.1998	Й. Тошовський	Позапартійний
07.1998 – 07.2002	М. Земан	ЧСДП, ХДС-ЧНП,СС
07.2002 – 07.2004	В. Шпідла	ЧСДП, Коаліція чотирьох – ХДС-ЧНП-Союз свободи-Демократичний союз
07.2004 – 04.2005	С. Гросс	ЧСДП, Коаліція чотирьох – ХДС-ЧНП-Союз свободи-Демократичний союз
04.2005 – 08.2006	І.Пароубек	ЧСДП, Коаліція чотирьох – ХДС-ЧНП-Союз свободи-Демократичний союз
08.2006 – 05.2009	М. Тополанек	ГДП, ХДС-ЧНП та Партія зелених.
05.2009 – 06.2010	Я. Фішер	Позапартійний
06.2010 – 07.2013	П. Нечас	ГДП, TOP 09, Справи громадські
08.2013 – 01. 2014	Й. Руснок	Позапартійний
01.2014 – по сьогодні	Б. Сobotка	ЧСДП, ХДС-ЧНП, АНГ 2011

Оскільки Чехія є «класичною» парламентською республікою, то *Президенту* (чеськ. *Prezident České republiky*) в ній відводиться доволі скромне місце в системі органів державної влади. Повноваження Президента ЧР можна класифікувати за п'ятьма складовими: символічні (включають у себе процедуру відкриття національних свят і звернення до народу з привітанням або ж закликом до дій), церемоніальні (передбачають вручення державних нагород або надання почесних звань), процедурні (включають інавгурацію Парламенту, скликання засідань Палати депутатів, призначення дати національних виборів), призначаючі (призначення Прем'єр-міністра, суддів Конституційного та Вер-

ховного суду, президента і віце-президента Верховного контрольного комітету, членів Банківської ради Чеського національного банку та керівників дипломатичних представництв), політичні (право підписувати закони або ж накладати на них «вето»).

До 2012 року Президент Чехії обирався на спільному засіданні обох палат Парламенту строком на 5 років. З 2012 року згідно із внесеними до Конституції поправками він обирається громадянами шляхом загальних і прямих виборів на п'ятирічний термін. На перших загальнонаціональних президентських виборах у січні 2013 року у другому турі перемогу здобув М. Земан.

Таблиця 3.1.3

Президенти Чеської Республіки

Президент	Термін перебування на посаді	Політична сила, що номінувала кандидата
В. Гавел	02.1993 – 02.2003	ГДП
В. Клаус	03.2003 – 03.2013	ГДП
М. Земан	03.2013 – по сьогодні	Партія громадянських прав

Президент у ЧР відіграє здебільшого символічну роль, його основна функція – адекватна репрезентація держави за кордоном. І хоча чеський Президент – це найбільш упізнавана політична фігура в країні, йому бракує саме політичних повноважень, які мають визначальний вплив на політичну систему Чеської Республіки.

Судову владу в Чехії за Конституцією здійснюють незалежні суди (ст. 81). Систему судів складають Верховний Суд, вищі, обласні та районні суди, Верховний адміністративний суд. Згідно з законом про суди і суддів до судової системи входять також вищі військові суди, окружні військові суди, а в період воєнного стану можливе утворення польових судів.

Верховний суд Чеської Республіки (чеськ. Nejvyšší soud) є найвищим судовим органом у справах, що відносяться до компетенції судів, за винятком питань, рішення з яких виносить Конституційний суд або Верховний адміністративний суд. Судді призначаються Президентом Республіки. Конституція встановлює, що суддею може бути громадянин з бездоганною репутацією, що має

вищу юридичну освіту; термін діяльності суддів не обмежений (ст. 93). Рішення приймають судді як колегіально (у складі сенату), так й одноосібно; передбачена можливість участі громадян у здійсненні правосуддя (ст. 94).

Конституційний контроль у Чехії здійснюється *Конституційним судом* (чеськ. *Ústavný súd*), що складається із 15 суддів, які призначаються Президентом Республіки за згодою Сенату терміном на 10 років. Конституційний суд повноважний приймати рішення, насамперед, щодо скасування законів, що суперечать Конституції і (у низці випадків) міжнародним договорам, а також стосовно скасування інших правових приписів або їх окремих положень, якщо вони суперечать Конституції, законом або міжнародним договорам.

Незалежним і самостійним органом в системі публічної влади Чеської Республіки є *Верховний контрольний комітет*, який виступає т.зв. «четвертою владою». Відповідно до Конституції цей орган покликаний здійснювати контроль за використанням державного майна та виконанням державного бюджету. Його модель сформована таким чином, щоб унеможливити вплив на нього не лише з боку інших державних органів влади, а й будь-яких політичних структур.

Слід підкреслити, що *Верховний контрольний комітет* (чеськ. *Najvyšší kontrolný úrad*) є окремим конституційним органом, поряд із Парламентом, Президентом і Урядом. Це проявляється і в способі його утворення – президент і віце-президент призначаються на посади главою держави за поданням Палати депутатів. Склад Верховного контрольного комітету в кількості 15 членів пропонує Президент, а обирає Палата депутатів.

Розвиток державно-політичних інститутів Чеської Республіки після прийняття Конституції та становлення незалежної держави засвідчив, що загалом, конституційна система країни сприяє зміцненню демократії, а сформована політична модель перешкоджає зловживанням владою. В Чехії вдалося створити міцні інститути демократії, забезпечити розподіл і баланс між гілками влади. Державний механізм Чеської Республіки діє раціонально, збалансовано і, що найголовніше, ефективно.

3.2. Трансформація системи владних інститутів у Словацькій Республіці

У процесі розбудови демократичного політичного режиму Словацька Республіка (СР) пройшла доволі складним шляхом інституційних реформ, орієнтованих не лише на часткові, поступові кроки в напрямку демократизації владних інститутів, але й на кардинальні, якісні перетворення в цій сфері, які дозволили б створити сучасну європейську систему ефективного державного управління. Інтенсивність та результативність демократичних перетворень дозволяють виокремити кілька етапів розвитку системи органів державної влади в Словацькій Республіці.

Першим етапом можна вважати період з 1989 по 1992 роки. Листопадові події 1989 року означили початок демократизації політичної системи Чехословацької Соціалістичної Республіки. Впродовж 1990 – 1992 років було проведено позачергові вибори до представницьких органів влади, введено в дію механізм т.зв. «люстрації» державного апарату, реформовано державні та політичні структури, що залишилися в спадок від комуністичного режиму. Парламентські та комунальні вибори 1990 року легітимізували зміну політичного режиму, заклали основи плюралістичної системи партій і парламентської демократії в Словаччині.

У контексті парламентських виборів 1992 року провідні словацькі та чеські політичні сили взяли курс на посилення самостійності державного розвитку обох республік, що, зрештою, призвело до розпаду Чеської та Словацької Федеративної Республіки. У вересні 1992 року була ухвалена Конституція Словацької Республіки, а з 1 січня 1993 року Словаччина розвивається як самостійна держава.

Другий етап розвитку системи органів державної влади охоплює період від створення Словацької Республіки в 1993 році до зміни владної коаліції в 1998 році. Цей період надзвичайно складний в розвитку молодого держави, пов'язаний з розпадом федерації, творенням самостійної державно-владної системи. Конституція 1992 року та закладена нею інституційна структура політичної системи були далекі від досконалості, що не сприяло демократичному розвитку Словаччини. Владні інститути функціонували в 1994 – 1998 роках на межі конституційності: з боку

правлячої парламентсько-урядової більшості на чолі з Прем'єр-міністром В. Мечіаром здійснювалися спроби переглянути Конституцію з метою концентрації влади і обмеження можливостей опозиції. Противагою цим авторитарним тенденціям була позиція двох інших конституційних органів – Президента (М. Ковача) та Конституційного суду. Правлячі політичні сили неодноразово порушували Конституцію, принципи правової держави, парламентаризму та розподілу влади, подеколи вдаючись до відверто кримінальних дій (викрадення словацькими спецслужбами сина Президента М. Ковача).

Найбільш проблемним у конституційному розвитку було функціонування інституту президентства. Впродовж 1994 – 1998 років відносини між Урядом і Президентом були позначені значним напруженням, що було зумовлено як відмінністю поглядів на розвиток держави, так і особистим протистоянням В. Мечіара і М.Ковача. Ознакою кризи конституційної системи було те, що після закінчення терміну повноважень Президента М. Ковача в березні 1998 року. Парламент впродовж року не зміг обрати нового Президента, що зумовило необхідність внесення правових змін щодо його повноважень і способу обрання. На противагу авторитарним тенденціям в державно-владній системі відбулася активізація і консолідація демократичних сил, громадськості в контексті парламентських виборів 1998 року, що зрештою і призвело до поразки режиму В. Мечіара.

Наступний етап розвитку державно-владної системи розпочався після парламентських виборів 1998 року, за результатами яких до влади прийшла коаліція демократичних сил. Урядова коаліція на чолі з Прем'єр-міністром М. Дзуріндою ліквідувала «демократичні дефіцити» в діяльності державних структур (насамперед силових), що залишилися в спадок від минулого режиму.

Одним з перших кроків демократичних політичних сил було ухвалення в січні 1999 року змін до Конституції щодо введення прямих виборів Президента народом.

У контексті реалізації євроінтеграційного курсу уряд М.Дзурінди проводив подальшу інтенсивну модернізацію системи органів державної влади відповідно до вимог ЄС. Зокрема, в 2001 році Парламент вніс ряд змін до Конституції: запроваджено

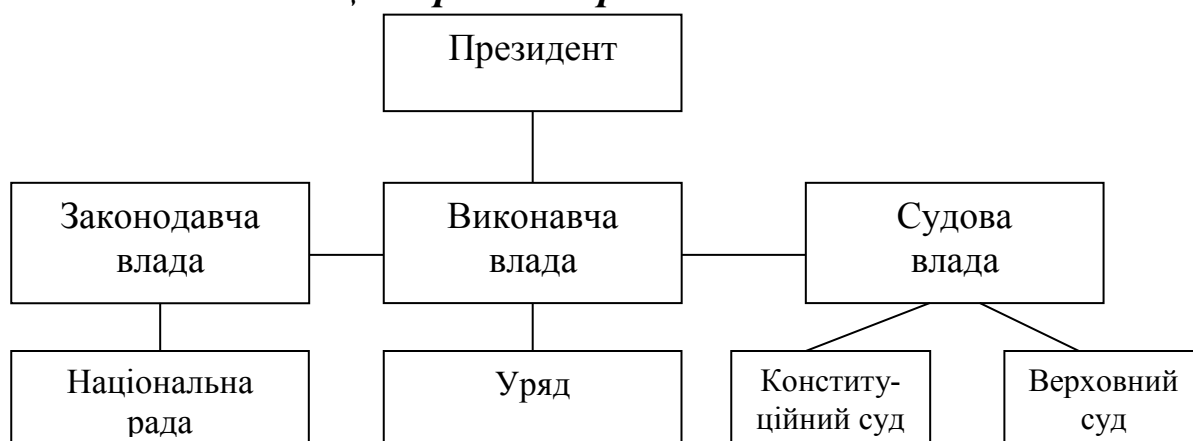
інститут омбудсмена, змінено порядок обрання суддів (призначаються і відкликаються не Парламентом, а Президентом за рекомендацією Судової ради), а також відбувся перерозподіл ряду повноважень між гілками влади. Впродовж 2001 – 2005 років проведено реформи в системі публічного управління з метою адаптації державного управління та місцевого самоврядування до вимог ЄС.

Після вступу Словаччини до ЄС у 2004 році процес інституційної модернізації політичної системи не завершився, що відобразилося в прийнятих конституційних поправках. Свідченням того, що законодавство не тільки оновлюється, але й вдосконалюється, є стабільна робота державно-владного механізму, значне послаблення конфліктності у сфері розподілу влади та функціонуванні владних інститутів. Ключові політичні актори у своїй діяльності не виходять за межі встановлених демократичних правил Конституції. Сучасний стан розвитку владних інститутів дає підстави говорити про Словаччину як консолідовану демократію, щонайменше на інституційному рівні суспільно-політичної системи.

Діюча система органів державної влади розбудована відповідно конституційного поділу на три гілки влади: законодавча, виконавча і судова (Див. Рис. 3.2.1).

Рисунок 3.2.1

Система вищих органів державної влади в Словаччині

Особливий конституційний статус і регулювання мають також такі органи як Верховне контрольне управління, Прокуратура, Публічний захисник прав.

Словаччина є парламентською республікою, що впливає з розподілу влади в державі і центрального місця Парламенту в політичній системі. Відповідно до Конституції СР¹ (гл. 5) законодавчу владу здійснює однопалатний Парламент – *Національна рада Словацької Республіки* (сл. *Národná rada Slovenskej republiky*). Національна рада складається з 150 депутатів, що обираються строком на 4 роки за пропорційною виборчою системою. Ряд важливих питань державного значення громадяни можуть вирішувати посередництвом референдуму як інструменту прямої демократії.

Попри значну кількість суб'єктів виборчого процесу (близько двох десятків), представництво в парламенті здобувають 6 – 7 політичних сил, що є результатом дії високого прохідного бар'єру (5% голосів). Партійно-політичне представництво за результатами парламентських виборів у Словаччині наведено в Таблиці 3.2.1.

Таблиця 3.2.1

Партійно-політичне представництво в Словацькій національній раді та Національній раді Словацької Республіки за результатами парламентських виборів (1990 – 2012 рр.)

Рік виборів	Партійно-політичне представництво за результатами виборів
1990	ГПН, ХДР, СНП, КПС, Співжиття-УХДР, ДП, ПЗ
1992	РЗДС, ПДЛ, ХДР, СНП, Співжиття-УХДР
1994	РЗДС, СПС, блок «Спільний вибір» (ПДЛ, СДПС, ПЗ), Угорська коаліція (УХДР, Співжиття, УГП), ХДР, ДС, АРС, СНП
1998	РЗДС, СДК, ПДЛ, ПУК, СНП, ПГП
2002	РЗДС, СДХС, Напря́м, ПУК, ХДР, АНГ, КПС
2006	Напря́м-СД, СДХС, СНП, ПУК, НП-РЗДС, ХДР
2010	Напря́м-СД, СДХС-ДП, СіС, ХДР, Міст, СНП
2012	Напря́м-СД, ХДР, ЗЛіНО, Міст, СДХС-ДП, СіС

¹ Ústava Slovenskej republiky. – Bratislava: Kancelária Národnej rady Slovenskej republiky, 2004. – 81 s.

Національна Рада володіє обширними законодавчими, установчими, контролюючими повноваженнями, а також функціями у сфері внутрішньої та зовнішньої політики держави. Серед основних повноважень в ст. 86 Конституції зафіксовано:

- ухвалення Конституції, конституційних законів та інших законів і контроль за їх виконанням;
- надання згоди на ратифікацію договорів міжнародного характеру;
- створення міністерств та інших органів державної адміністрації;
- затвердження державного бюджету і контроль над його виконанням.

Конституційна та політична вага даного державного органу проявляється, насамперед, у взаємодії з іншими органами державної влади, відносини між якими в політичній практиці не завжди є злагодженими.

Виконавчу владу репрезентують Уряд та Президент Словаччини.

Відповідно до Конституції (ст. 108) найвищим органом виконавчої влади є *Уряд (сл. Vlada Slovenskej republiky)*. На чолі Уряду стоїть Прем'єр-міністр, який обирається Парламентом і призначається Президентом. Інші члени Уряду також призначаються Президентом за рекомендацією Прем'єр-міністра (ст. 111). Член Уряду не може одночасно володіти депутатським мандатом (ст. 109).

Уряд у виконанні своїх функцій відповідальний перед парламентом, який може в будь-який час висловити йому недовіру (ст. 114). Наслідком відставки Прем'єр-міністра є відставка всього Уряду (ст. 116).

Після 1989 року всі уряди, що були сформовані і діяли у Словаччині з 1990 року до 2012 року, мали коаліційний партійний склад (Див. Табл. 3.2.2).

За результатами виборів 2012 року вперше в історії самостійної Словаччини було сформовано однопартійний лівоцентристський уряд на чолі Р. Фіцо.

Таблиця 3.2.2

Уряди Словацької Республіки

Термін	Прем'єр-міністр	Партійний склад уряду
12.1989 – 06.1990	М.Чіч	КПС/ГПН/ДП
06.1990 – 04.1991	В.Мечіар	ГПН/ХДР/ДП
04.1991 – 06.1992	Я. Чарногурський	ГПН/ХДР/ДП
06.1992 – 03.1994	В.Мечіар	РЗДС/ СНП
03.1994 – 12.1994	Й.Моравчік	ДС /ХДР/ ПДЛ
12.1994 – 10.1998	В.Мечіар	РЗДС/ СПС/АРС/СНП
10.1998 – 10.2002	М.Дзурінда	СДК /ПГП/ ПУК/ ПДЛ
10.2002 – 07.2006	М.Дзурінда	СДХС/ПУК/ ХДР/АНГ
07.2006 – 07.2010	Р.Фіцо	Напрям-СД/СНП/НП-РЗДС
07.2010 – 04.2012	І.Радічова	СДХС/ХДР/СіС/Міст
04.2012 – чинний	Р.Фіцо	Напрям-СД

Повноваження Уряду відповідають основним напрямкам і принципам управлінської діяльності в демократичній державі. Зокрема, в ст. 119 Конституції СР зафіксовано принцип колегіальності у вирішенні всіх основних питань діяльності Уряду:

- щодо проектів законів, постанов, проекту державного бюджету, програми діяльності Уряду;
- щодо принципів питань внутрішньої та зовнішньої політики, забезпеченню економічної та соціальної політики.
- щодо міжнародних договорів та збройних сил та ін.

Попри широкий спектр повноважень, у порівнянні з Парламентом позиції Уряду відносно слабкі, залежні від Національної ради.

Здійснення виконавчої державної влади на місцевому рівні відбувається відповідно до адміністративно-територіального поділу (8 країв та 79 округів) і з врахуванням управлінських повноважень органів регіонального та місцевого самоврядування.

За Конституцією Словаччини (гл. 6, розд. 1) до системи виконавчої влади також входить глава держави – *Президент* (сл. *Prezident Slovenskej republiky*). Президенту надано широкий спектр повноважень у різних сферах діяльності держави: зовніш-

ньополітичній, у сфері оборони і безпеки держави, законотворчій, у відношенні до парламенту, уряду, судових органів та ін. Зокрема, до основних повноважень Президента належать:

- представляє державу у зовнішніх відносинах, заключає і ратифікує міжнародні договори;
- володіє правом розпуску Національної ради;
- підписує закони, володіє правом вето стосовно законів;
- є головнокомандуючим збройних сил;
- призначає і відкликає голову і членів уряду, вищих державних функціонерів;
- призначає і відкликає голову та суддів Конституційного суду, голову та суддів Верховного суду СР, Генерального прокурора.

Порядок виборів Президента регулюється в Конституції (ст. 101 – 107) та відповідних законах. До 1999 року Президент обирався Національною радою. З 1999 року обирається громадянами шляхом загальних і прямих виборів терміном на 5 років. Список Президентів СР наведено в Таблиці 3.2.3.

Таблиця 3.2.3

Президенти Словацької Республіки

	Президент	Термін перебування на посаді	Політична сила, що номінувала кандидата
1	М.Ковач	2.03.1993-2.03.1998	РЗДС
2	Р.Шустер	15.06.1999-15.06.2004	Партія громадянського порозуміння
3	І.Гашпарович	15.06.2004-15.06.2009	Рух за демократію
		15.06.2009-15.06.2014	Незалежний кандидат
2	А.Кіска	15.06.2014-чинний	Незалежний кандидат

Попри конституційний статус Президента як глави держави, в багатьох своїх компетенціях він обмежений повноваженнями Парламенту та Уряду, а також реаліями поточної політичної ситуації, що загалом дозволяє визначати Словаччину саме як парламентську республіку.

Судова гілка влади представлена судами загальної юрисдикції, Конституційним судом та Спеціалізованим кримінальним судом.

Судовим органом захисту конституційності є *Конституційний суд СР* (сл. *Ústavný súd Slovenskej republiky*). Діяльність Конституційного суду та його суддів регулюється в гл. 7, розд. 1 Конституції. Відповідно Конституції (ст. 125 – 129) Конституційний суд ухвалює рішення стосовно:

- відповідності законів, постанов Уряду, загальнооб'язкових правових актів міністерств, центральних та місцевих органів державного управління, органів місцевого самоврядування Конституції, конституційним законам, міжнародним договорам;
- суперечок про компетенцію між центральними органами державного управління;
- скарги органів територіального самоврядування на неконституційність чи незаконність рішень чи втручання у справи самоврядування;
- тлумачення Конституції чи конституційного закону, якщо питання є спірним;
- про законність президентських, парламентських виборів та виборів до органів місцевого самоврядування та ін.

Конституційний суд складається з 13 суддів, яких призначає строком на 12 років за пропозицією Національної Ради Президент. Суддя Конституційного суду не може бути членом політичної партії чи руху.

Завдяки діяльності КС, особливо в складний період 1993 – 1998 років, вдалося забезпечити не декларативну, а дійсно незалежну і самостійну позицію судової гілки влади з самого початку існування молодої держави.

Систему судів загальної юрисдикції утворюють *Верховний суд* (сл. *Najvyšší súd*), *крайові* (сл. *krajské*) та *окружні* (сл. *okresné*) суди, що організовані на основі адміністративно-територіального поділу та за т.зв. «принципом ефективності». В 2009 році було ліквідовано військові суди – їхня компетенція перейшла на суди загальної юрисдикції, а також *Спеціальний суд* (*Špeciálny súd*) – його справи передали новоутвореному *Спеціалізованому кримінальному суду* (сл. *Špecializovaný trestný súd*).

Найвищим судом загальної юрисдикції є *Верховний суд* (сл. *Najvyšší súd Slovenskej republiky*). Верховний суд контролює діяльність судів загальної юрисдикції.

Важливе місце в функціонуванні судової системи відведено *Судовій раді* (сл. *Súdna rada Slovenskej republiky*), склад якої формують Президент, Національна рада, Уряд і судді. Цей державний орган займається переважно кадровими питаннями щодо призначення і відкликання суддів (ст. 141а).

Суддів призначає Президент за пропозицією Судової ради на необмежений термін. Суддя не може бути членом політичної партії, займатися підприємницькою, державно-публічною чи іншою діяльністю, окрім наукової, педагогічної, мистецької (ст. 145а).

Незалежним конституційним органом, покликаним захищати права юридичних, фізичних осіб та держави є *Прокуратура* (сл. *Prokuratúra Slovenskej republiky*). Очолює цей державний орган Генеральний прокурор, що призначається і відкликається Президентом за пропозицією Національної ради (ст.150).

Важливим контролюючим органом в фінансово-господарській сфері є *Вище контрольне управління – ВКУ* (сл. *Najvyšší kontrolný úrad Slovenskej republiky*). ВКУ – це незалежний конституційний орган, що має право контролювати фінансово-господарську діяльність як фізичних осіб, так і органів державної влади, в т.ч. і Уряд (ст. 60 Конституції). Керівництво ВКУ обирається і відкликається Національною радою, їй же підзвітний даний орган і в своїй контролюючій діяльності.

Конституційна та політична вага державних органів проявляється, насамперед, у взаємодії з іншими вищими органами державної влади в контексті функціонування системи «стримувань і противаг». Предметом їх взаємовідносин є найбільш важливі сфери суспільного життя, які згідно з Конституцією потребують спільних дій органів державної влади, або кожного з них окремо, але стосовно один одного. Як приклади функціонування системи стримувань і противаг в Словаччині можна виокремити наступні площини: формування і функціонування Уряду залежить від вотуму довіри Національної ради (ст. 88, 113 – 115 Конституції), Національна рада може ініціювати всенародне голосу-

вання про відкликання Президента (ст. 106), Національна рада бере участь у обранні суддів Конституційного суду (ст. 134), Генерального прокурора (ст. 150) та ін.

Попри структурну диференціацію у сукупності державні органи Словаччини становлять єдину систему, склад якої об'єктивно впливає з принципу єдності державної влади в умовах демократії. Структура та функціонування системи органів державної влади в сучасній Словаччині створюють необхідне інституційне забезпечення демократичного політичного режиму.

3.3. Трансформація системи владних інститутів у Республіці Польща

Трансформація системи владних інститутів та, як наслідок оптимізація органів державного управління, є дієвим механізмом та своєрідним каталізатором загальних демократичних перетворень на шляху перехідних країн до режиму консолідованої демократії. Водночас на рівень демократизації системи владного управління, визначаючи подальшу динаміку розвитку демократичних політичних інститутів, суттєвий вплив справляють тенденції не лише демократизації, але й лібералізації попереднього політичного режиму. Враховуючи окреслені фактори, можна виокремити наступні основні етапи трансформації системи владних інститутів у Польщі.

Перший етап охоплює період 1981 – 1989 років і знаменує поступову руйнацію монопольної системи соціалістичного державного управління та процес загальної лібералізації політичного режиму.

Передумовою лібералізації політичної системи комуністичної Польщі стала поява всередині правлячої партії Польської Об'єднаної Робітничої Партії (ПОРП) політиків-реформаторів, які виступали за оновлення авторитарних механізмів управління країною. Важливим фактором початку поступової модернізації політичної системи була економічна криза 1980 року та еволюція профспілки «Солідарність» у впливову опозиційну силу.

Головними наслідками лібералізації політичної системи стало закладення передумов демократизації політичної сфери. Про-

явами еволюції політичних інститутів і плюралізації політичної сфери стали: перші напіввільні парламентські вибори 1989 року, введення інституту президентства та президентські вибори 1990 року, офіційне визнання опозиції Польської об'єднаної робітничої партії (реєстрація Верховним Судом «Солідарності» у 1989 році).

Другий етап є найбільш системним у визначенні характеру трансформації інститутів влади Польщі. Це період 1989 – 1997 років, який визначає демократичний вектор реформування основних політичних інститутів, закріплений на чіткій конституційній основі.

При аналізі основних напрямів конституційного реформування чітко прослідковуються наступні напрями еволюції державно-політичного устрою. Нормативно-правовою основою демократизації владних структур Польщі стали прийняті зміни до Конституції у 1989, 1992 та 1997 років.

Передусім, необхідно відмітити внесення поправок до старої комуністичної Конституції 1952 року впродовж квітня – грудня 1989 року:

- з тексту Конституції було виключено ст.3 про визначальну та керуючу роль ПОРП та тезу про розбудову соціалістичного політико-економічного устрою на основі союзу з СРСР;
- поява демократичних норм і принципів організації суспільно-політичного життя – розвиток демократичної правової держави, принцип верховенства народу, політичний плюралізм;
- руйнація єдності державної та однопартійної влади. У Польщі відбулася зміна організації управління державних органів влади. Нова модель державної влади базувалася на демократичних принципах розподілу функцій та повноважень за трьома напрямками: законодавчий, виконавчий, судовий;
- введення другої законодавчої палати – Сенату;
- введення нової керівної державної посади – Президента. Президент Польської Республіки обирався на засіданні Національних зборів, які склалися з депутатів Сейму та Сенату;

- підпорядкування Уряду Президенту та Парламенту;
- президент володіє правом розпуску Парламенту (підконтрольність Сейму виконавчій гілці влади).

Наступний етап конституційного реформування припадає на жовтень 1992 року, коли була прийнята перехідна Мала Конституція. Цей законодавчий документ регулює функції та визначає повноваження між гілками влади.

Мала Конституція зафіксувала наступні основні положення щодо реструктуризації системи органів державної влади:

- у системі органів державної влади закріплювалась міцна президентська влада, яка мала бути обмежена після ратифікації нової Конституції;
- законодавча влада належить Сейму і Сенату;
- виконавча влада зосереджується у Президента та Уряду;
- судова влада складається з незалежних судів на чолі з Верховним Судом. Важливу правову процесуальну роль відіграє також Конституційний Суд.

Заключним етапом еволюції конституційного регулювання функціонування системи владних інститутів став квітень 1997 року – прийняття нової демократичної Конституції Польської Республіки. Конституція зафіксувала наступні основні положення щодо системи органів державної влади:

- обмеження президентських повноважень за рахунок посилення ролі Уряду по відношенню до Президента і Парламенту та ліквідації президентських відомств;
- кінцеве закріплення двопалатного парламенту – Сейм та Сенат;
- розширення повноважень Конституційного Суду.

Крім того, нова Конституція Польщі 1997 року закріпила основні положення демократичного конституціоналізму, зокрема:

- конституційне закріплення подальшого розвитку Польщі як демократичної правової держави: «демократична правова держава, яка реалізує принципи соціальної справедливості»¹;

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1997. – N.78. – poz. 483.

- гарантія державою громадянських прав на життя (ст. 38 Конституції), судовий захист (ст. 45), охорону приватного життя (ст. 47);
- забезпечення політичного права громадян на отримання інформації про діяльність органів влади (ст. 61) та право законодавчої ініціативи громадян (ст. 118).

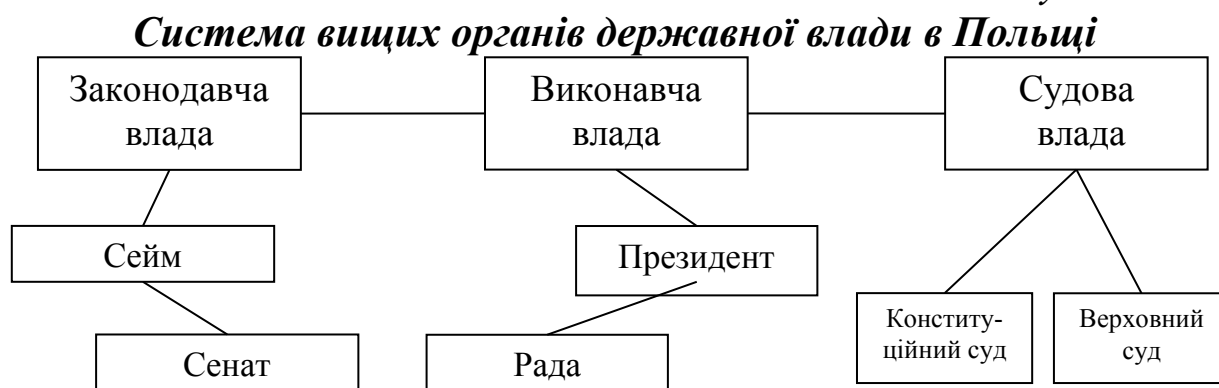
Підсумовуючи другий етап трансформації владних інститутів у Польщі, слід відмітити, що демократизація політичної системи була закладена змінами до соціалістичної Конституції, затвердженням Малої Конституції, яка визначала Польщу як президентсько-парламентську республіку (характерна для більшості постсоціалістичних країн) і прийняттям нової Конституції, яка надавала країні статус парламентсько-президентської республіки. У цьому контексті помітна своєрідна еволюція інституту президентства. У 1989 році було введено інститут президентства з метою поступового виходу повноти державної влади з-під монопольного контролю виключно консервативної партійної еліти. До 1997 року для Польщі була характерна сильна президентська влада, після прийняття нової Конституції влада Президента стає більш обмеженою на користь Парламенту.

Третій і заключний етап трансформації владних інститутів у Польщі, розпочинається з прийняттям нової Конституції демократичного зразка 1997 року і триває дотепер. Фактично у країні відбувається перехід до парламентсько-президентської форми державного правління, з відповідним політико-правовим акцентом на розвитку інститутів парламентаризму. Цей етап являє собою кінцеву інституціоналізацію демократичних політичних інститутів та поступовий перехід до консолідованої демократії.

Крім того, вступ Польської Республіки до ЄС у травні 2004 року спричинив загальну стабілізацію та оптимізацію системи державного управління. Загалом, процес європейської та євроатлантичної інтеграції призвів до приведення політичної системи Польщі у відповідність демократичним стандартам західноєвропейського зразка.

Система державної влади реалізується в сучасній Польщі на основі поділу на законодавчу, виконавчу та судову, які функціонують за конституційним принципом розподілу влади (ст. 10 Конституції ПР) (Див. Рис. 3.3.1).

Рисунок 3.3.1

Слід зазначити, що для Польщі характерною є дворівнева модель законодавчої влади. Інститут польського парламентаризму передбачає наявність двох палат – Сейму та Сенату (*польс. Sejm i Senat Rzeczypospolitej Polskiej*). Характерно, що Сейм та Сенат являються двома окремими державними органами.

До юрисдикції Сейму належить, насамперед, прийняття законів, державного бюджету та право участі у формуванні уряду, який підконтрольний Сейму. Кількісний склад Сейму – 460 депутатів, які обираються на пропорційній основі терміном на 4 роки (ст. 96 Конституції ПР)¹.

Відповідно до Конституції Польщі, Сейм та Сенат складають повноту законодавчої державної влади. На практиці право законодавчої ініціативи Сенату є вторинним по відношенню до ініціативи Сейму. Кількісний склад Сенату – 100 депутатів, які обираються на мажоритарній основі, терміном на 4 роки (ст. 97 Конституції ПР).

Сейм як законодавчий орган влади:

- володіє пріоритетним правом законодавчої ініціативи. Сейм приймає закони більшістю голосів у присутності не менш як половини загальної кількості депутатів (ст. 120);
- на основі парламентської більшості затверджує склад та вносить вотум довіри Уряду (за поданням Президента);
- об'єднуючись із Сенатом у Національні Збори, наділений правом представлення Президента перед Державним Трибуналом, що призводить до призупинення виконання Прези-

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1997. – N.78. – poz. 483.

- дентом службових обов'язків (у разі порушення Президентом норм Конституції);
- контролює діяльність Уряду (володіє правом висловлення вотуму недовіри Уряду або окремим міністрам);
 - приймає та контролює виконання державного бюджету (за участю Сенату);
 - призначає керівників центральних органів державної адміністрації.

При аналізі інституту парламентаризму Польської Республіки, помітний пріоритет у реалізації функцій законотворення безпосередньо Сейму. Партійно-політичне представництво в Сеймі за результатами парламентських виборів в Польщі наведено в Таблиці 3.3.1.

Таблиця 3.3.1

***Партійно-політичне представництво в Сеймі
за результатами парламентських виборів (1991 – 2011 рр.)***

Рік виборів	Партійно-політичне представництво за результатами виборів
1991	24 політичні партії та блоки (прохідний бар'єр був відсутнім)
1993	Вводиться прохідний бар'єр – 5% для політичних партій; 8% – для виборчих блоків
1997	Союз лівиці демократичної, Польська народна партія, Демократичний Союз, Союз праці, Конфедерація незалежної Польщі, Безпартійний блок підтримки реформ
1997	Виборчий блок «Солідарність», Союз лівиці демократичної, Союз свободи, Польська народна партія, Рух відродження Польщі
2001	Союз Лівиці Демократичної-Унії Партії, «Громадянська платформа», Самооборона Республіки Польща, «Право і справедливість», Польська народна партія, Ліга польських родин
2005	«Право і справедливість», «Громадянська платформа», Самооборона Республіки Польща, Союз лівиці демократичної, Ліга польських родин, Польська народна партія

2007	«Громадянська платформа», «Право і справедливість», Союз лівиці демократичної, Польська народна партія
2011	«Громадянська платформа», «Право і справедливість», Рух Палікота, Польська народна партія, Союз лівиці демократичної

Тенденції трансформації системи владних відносин чітко прослідковуються у контексті аналізу впливу результатів парламентських виборів на характер політико-партійної системи:

– у жовтні 1991 року проводяться перші вільні та конкурентні парламентські вибори на пропорційній основі. У результаті політичної роздробленості Парламенту не вдалося сформувати дієву стабільну коаліцію, що призводить до поглиблення політичної кризи в суспільстві;

– парламентські вибори 1993 року відбулись у результаті розпуску Президентом (Л. Валенсою) Парламенту попереднього скликання. Причиною стала урядова криза. Політична ситуація після виборів призводить до домінування великих політичних партій;

– у період 1997 – 2011 років проходять чотири парламентські вибори на основі вільної політичної конкуренції та плюралізму ідеологій. Починаючи з 2005 року у Польщі підтримується домінування двох політичних сил – «Право і справедливість» та «Громадянська платформа». Цю тенденцію закріплюють дострокові парламентські вибори у 2007 році, які відбулись у результаті розпаду правлячої коаліції Сейму попереднього скликання. У країні кінцево формується дві домінуючі в суспільно-політичному житті течії – ліберал-демократизм і консерватизм;

– на виборах 2011 року третій результат показав новостворений «Рух Палікота» (2010 р.), який характеризується антиклерикальною риторикою та вимогами легалізації легких наркотиків. За умов високої релігійної цілісності польського соціуму дана тенденція носить антиконсервативний характер.

Повноту виконавчої влади в Польщі складають Президент (*польс. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej*) та Рада Міністрів (*польс. Rada Ministrów*).

Рада Міністрів здійснює внутрішню та зовнішню політику країни (ст. 146). До складу Ради Міністрів входять: прем'єр-міністр, віце-прем'єр, міністри, голови комітетів (ст. 147).

Рада Міністрів як вищий орган виконавчої влади:

- забезпечує виконання законів;
- складає проект державного бюджету і подає його на розгляд Сейму;
- координує роботу всіх виконавчих органів влади;
- контролює роботу місцевих органів влади.

Таблиця 3.3.2

Уряди Польської Республіки

Термін	Прем'єр-міністр	Партійний склад уряду
08.1989 – 01.1991	Тадеуш Мазовецький	«Солідарність», Польська селянська партія, Польська Об'єднана Робітничка Партія, Демократична партія
01.1991 – 12.1991	Ян Кшиштоф Белецький	Ліберально-демократичний Конгрес, Християнська демократія, Угода громадського центру, Демократична партія
12.1991 – 06.1992	Ян Ольшевський	Демократична партія, Християнська демократія, «Угода Ludowe»
06.1992 – 07.1992	Вальдемар Павляк	Польська селянська партія – «Угода Ludowe»
07.1992 – 10.1993	Ханна Сухоцька	Демократичний Союз, Ліберально-демократичний Конгрес, Християнська демократія, Християнська демократія, Польська партія любителів пива, Польська селянська партія – «Угода Ludowe»
10.1993 – 03.1995	Вальдемар Павляк	Союз лівиці демократичної, Польська народна партія, Безпартійний блок підтримки реформ
03.1995 – 02.1996	Юзеф Олекси	Союз лівиці демократичної, Польська народна партія
02.1996 –	Влодзимеж	Союз лівиці демократичної, Поль-

10.1997	Чимошевич	ська народна партія
10.1997 – 10.2001	Єжи Бузек	Виборчий блок «Солідарність», Союз свободи
10.2001 – 05.2004	Лешек Міллер	Союз Лівиці Демократичної-Унії праці, Польська народна партія
05.2004 – 10.2005	Марек Белка	Союз Лівиці Демократичної-Унії праці
10.2005 – 07.2006	Казимеж Марцинкевич	«Право і справедливість», Самоо- борона Республіки Польща, Ліга польських родин
07.2006 – 11.2007	Ярослав Качинський	«Право і справедливість», Самоо- борона Республіки Польща, Ліга польських родин
11.2007 – по сьогодні	Дональд Туск	«Громадянська платформа», Польська народна партія

Президент обирається народом на основі безпосередніх вільних виборів шляхом таємного голосування. Вибори Президента проводяться на мажоритарній виборчій основі.

Президент як представник виконавчої влади:

- володіє правом розпуску Парламенту (у випадку неприйняття бюджету і передачі на затвердження Президенту (ст. 225), відмови Раді Міністрів у вотумі довіри (ст. 155));
- наділений правом накладання «вето» на закони, прийняті Сеймом («вето» може бути подолане шляхом голосування парламентської більшості у кількості 3/5 голосів);
- ініціює процес формування Уряду (доручає формування Уряду особі, яка є представником політичної сили, що здобула перемогу на виборах);
- призначає на посаду Прем'єр-міністра та керівників Ради Міністрів;
- наділений значними правами у сфері вищих судових органів (призначає голову Верховного Суду, головного суддю Державного Суду, голову та заступника Конституційного Суду);

– володіє широкими повноваженнями в сфері зовнішньої політики та національної безпеки (ратифікація міжнародних договорів, призначення міністра збройних сил).

Основні етапи розвитку інституту президентства у постсоціалістичній Польщі:

I етап (1989 р.). Відповідно до рішень «круглого столу» між Польською Об'єднаною Робітничою Партією і опозицією, Сейм змінює структуру органів державної влади і вводить посаду Президента. Перший польський президент не обирався на всезагальному народному голосуванні, а був призначений Національними Зборами.

II етап (1990 – 1992 рр.). У вересні 1990 року Сейм приймає закон про вибори президента на основі принципів демократичного виборчого права шляхом загального, прямого, таємного та рівного голосування. На даному етапі актуальним залишалось питання місця та повноважень Президента у системі взаємовідносин між законодавчою та виконавчою гілками влади. Відповідно до прийнятої у 1992 році Малої Конституції, в Польщі передбачалось введення сильної президентської влади. Президент очолює виконавчу владу і наділений безпосереднім правом розпуску Парламенту та широкими контрольними функціями по відношенню до Уряду.

III етап (1992 – 1997 рр.). У листопаді 1995 року розпочалась десятирічна ера президентства прихильника соціал-демократії О.Квасневського. Основною передумовою його успіху стала поміркована зовнішня політика: «Він зробив все для вступу Польщі в НАТО, послідовно проводив політику стратегічного зближення з ЄС та Україною, був прихильником нормалізації відносин з Росією»¹.

Важливим на даному етапі було суттєве обмеження повноважень Президента у відповідності до нової Конституції Польської Республіки, прийнятої у 1997 році. Зокрема, зменшувався загальний вплив Президента на діяльність Уряду та ліквідовувалися президентські відомства (призначення голів силових міністерств з ініціативи президента).

¹ Центральна-Восточная Европа во второй половине XX века: в 3 т. – Т. 3. Ч. 2: Трансформации 90-х годов / отв. ред. С.П. Глинкина. – М.: Наука, 2002. – С. 160.

IV етап (1997 – 2014 рр.). У жовтні 2005 року відбуваються чергові вибори Президента Польщі, які проходили в два тури. Після трагічної загибелі Л. Качинського в результаті авіакатастрофи над м. Смоленськ (Російська Федерація), в Польщі в червні – липні 2010 року відбуваються дострокові президентські вибори.

Таблиця 3.3.3

Президенти Польської Республіки

Президент	Термін перебування на посаді	Політична сила, що номінувала кандидата
Войцех Ярузельський	12.1989 – 12.1990	ПОРП
Лех Валенса	12.1990 – 12.1995	«Солідарність»
Олександр Кваснєвський	12.1995 – 12.2000	Союз лівиці демократичної
	12.2000 – 12.2005	
Лех Качинський	12.2005 – 04.2010	«Право і справедливість»
Броніслав Коморовський	08.2010 – по сьогодні	«Громадянська платформа»

Судова влада в Польщі реалізується Верховним Судом (*польс. Sąd Najwyższy*), Конституційним Трибуналом (*польс. Trybunał Konstytucyjny*), загальними, адміністративними та військовими судами. Суди та трибунали в Польщі є відокремленими інститутами, а тому позбавленими впливу з боку законодавчої та виконавчої влади.

Важливим елементом стабільності судової системи ПР є наявність вищого суду конституційної юрисдикції – Конституційного Суду. Рішення Конституційного Суду є остаточними та оскарженню не підлягають (ст. 190)¹.

Таким чином, трансформація системи органів державної влади Польщі являє собою інтенсивний та складний процес в управлінській сфері. За допомогою становлення та закріплення демократичних політичних інститутів в Польщі були створені сприятливі умови для подальшого розвитку демократії в суспільно-політичній сфері на шляху до консолідованої демократії.

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1997. – N.78. – poz. 483.

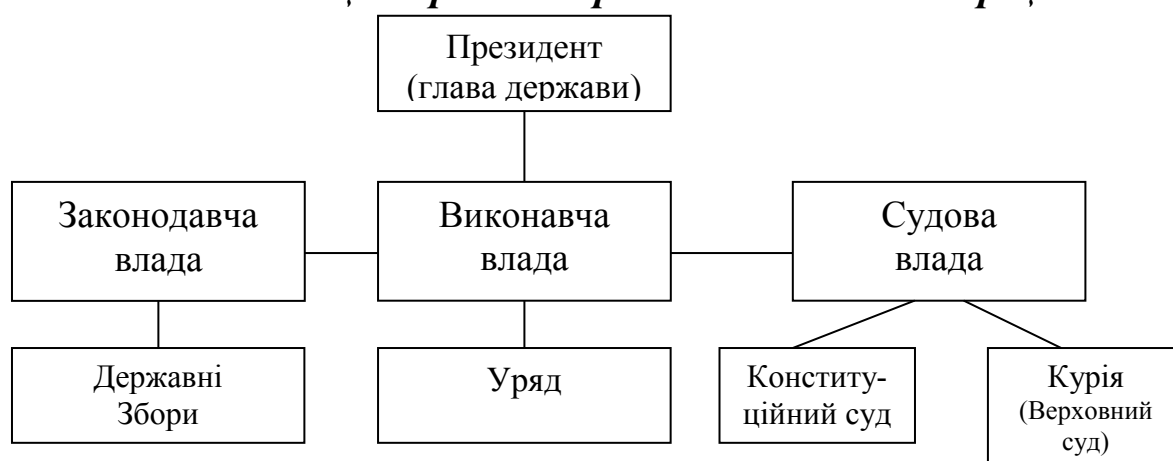
3.4. Система вищих органів державної влади в Угорщині

У процесі інституційних перетворень в кінці ХХ – на початку ХХІ століть в Угорщині сформована і стабілізована демократична політична система, конституційно забезпечено поділ гілок влади, модернізовано парламентаризм, запроваджено посаду президента, оновлено виборчу систему.

Система державної влади реалізується на основі поділу на законодавчу, виконавчу та судову, які функціонують за конституційними принципом розподілу влади (Див. Рис. 3.4.1).

Рисунок 3.4.1

Система вищих органів державної влади в Угорщині

Угорщина є парламентською республікою, що впливає з розподілу влади в державі й повноважень Парламенту в системі органів державної влади країни.

Законодавча влада здійснюється однопалатним парламентом – Державними Зборами (*угор. Országgyűlés*). Державні Збори включають 199 депутатів, обраних на чотирирічний термін прямим таємним голосуванням на основі загального й рівного виборчого права. 106 членів Парламенту обирають в одномандатних округах, 93 депутати – за партійними списками.

Основні повноваження Державних Зборів:

- приймають Конституцію Угорщини та вносять до неї зміни,
- ухвалюють закони,
- приймають державний бюджет,

- обирають Президента Угорщини, членів та Голову Конституційного Суду, Генерального прокурора, Голову Державної рахункової палати;
- обирають Прем'єр-міністра, схвалюють рішення щодо питання довіри Уряду та ін.¹

Специфіка моделі угорського парламентаризму полягає в тому, що Державні Збори – це не тільки законодавча інституція, а й державний орган, що наділений конституційними повноваженнями. Тобто в країні немає необхідності ратифікації Конституції або поправок до неї шляхом всенародного референдуму².

В Угорщині передбачено процедуру двотурового голосування: спочатку – за проекти поправок, згодом – за законопроект у цілому. Правом законодавчої ініціативи володіють Президент, Уряд, комітети та депутати у Парламенті, але більшість законопроектів пропонує Уряд, менше – депутати і комітети.

Державні Збори Угорщини в усі роки побудови нової країни відігравали і відіграють консолідуючу роль в суспільстві, створюючи умови для розвитку інститутів ринкової економіки та громадянського суспільства.

Уряд Угорщини (угор. Magyarország Kormánya) є вищим органом адміністративного управління, відповідно до закону може створювати органи державного управління. В своїй діяльності Уряд відповідальний перед Державними Зборами, а міністри – перед Прем'єр-міністром. Прем'єр-міністра обирає парламент, за поданням Президента.

Відповідно ст. 16 Конституції впроваджено в практику вимогу про необхідність вотуму довіри урядовому кабінету: для обрання Прем'єр-міністра за нього має проголосувати не менше половини номінального складу Державних Зборів (принцип абсолютної більшості). Членів Уряду призначає Президент за поданням Прем'єр-міністра. Персональний склад членів Уряду певною мірою відображає партійну структуру Парламенту, оскільки до

¹ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) / Основний Закон Угорщини (25 квітня 2011 року). – A Magyar Közlöny különszáma. – Budapest V., 2011. – С. 39 – 41.

² Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз / А.С. Романюк (заг. ред.), В.С. Литвин, Н.В. Панчак-Бялоблоцка. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – С.105.

кабінету входять представники партії або партій парламентської більшості.

В межах загальної політики Уряду міністри самостійно керують галузями та підпорядкованими органами, які належать до сфери державного управління, а також забезпечують виконання завдань, визначених Урядом та Прем'єр-міністром¹. За парламентської форми правління, яка діє в Угорщині, Уряду надано великі повноваження, що робить його і парламентську більшість відповідальними за стабільний розвиток країни.

У питаннях відставки Уряду в Угорщині впроваджено «звичайний» і «конструктивний» вотум недовіри (голосування за відставку Прем'єр-міністра і призначення нового глави Уряду), що потребує підтримки відносної більшості депутатів (ст. 21 Конституції).

Таблиця 3.4.1

Уряди Угорської Республіки

Термін	Прем'єр-міністр	Партійний склад уряду
05.1990-12.1993	Антал Йожеф	УДФ ² /НПДВ ³ /ХДНП ⁴
12.1993-07.1994	Борош Петер	УДФ / НПДВ/ ХДНП
07.1994-07.1998	Хорн Дюла	УСП ⁵ /АВД
07.1998-05.2002	Орбан Віктор	Фідес, УДФ/ НПДВ
05.2002-09.2004	Медєші Петер	УСП/АВД
09.2004-04.2006	Дюрчані Ференц	УСП/АВД ⁶
06.2006-04.2008	Дюрчані Ференц	УСП/АВД
05.2008-04.2009	Дюрчані Ференц	УСП
04.2009-05.2010	Байноі Гордон	УСП
05.2010-чинний	Орбан Віктор	Фідес/ ХДНП

Главою держави є Президент Угорщини (*угор. A köztársasági elnök*), який виражає єдність нації і стоїть на варті

¹ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) / Основний Закон Угорщини (25 квітня 2011 року). – A Magyar Közlöny különszáma. – Budapest V., 2011. – С.59.

² УДФ-MDF – Венгерский демократический форум.

³ НПДВ-FKgP – Независимая партия мелких собственников.

⁴ ХДНП- KDNP – Христианско-демократическая народная партия.

⁵ УСП-MSZP – Венгерская социалистическая партия.

⁶ АВД-SzDSz – Альянс свободных демократов.

демократичної діяльності державного апарату. Президент обирається Державними Зборами таємним голосуванням строком на п'ять років. Президентом може бути обраний будь-який громадянин Угорщини, якому виповнилося 35 років, однак займати посаду можна не більше двох разів поспіль.

Таблиця 3.4.2

Президенти Угорської Республіки

Президент	Термін перебування на посаді	Політична сила, що номінувала кандидата
Сюреш Матяш (в.о.)	10.1989-05.1990	Угорська соціалістична робітничка партія
Гьонц Арпад	(05-в.о.) 08.1990-08.1995	Альянс вільних демократів
Гьонц Арпад	08.1995-08.2000	Альянс вільних демократів
Мадл Ференц	08.2000-08.2005	Фідес
Шойом Ласло	08.2005-08.2010	безпартійний
Шмітт Пал	08.2010-04.2012	Фідес
Кьовер Ласло (в.о.)	04.2012-05.2012	Фідес
Адер Янош	05.2012-чинний	Фідес

За Президентом закріплено чимало прав та повноважень, зокрема:

- право участі на засіданнях Державних Зборів;
- право законодавчої ініціативи;
- може направити прийнятий закон до Конституційного суду для вирішення питання про його відповідність Основному закону, або може повернути його Державним Зборам на повторний розгляд;
- право розпуску Державних Зборів;
- висуває кандидатуру на посаду Прем'єр-міністра, Генерального прокурора;
- призначає на посаду міністрів, Голову Національного банку Угорщини;

– є Головнокомандувачем Збройних Сил Угорщини та ін.¹

Попри ряд важливих повноважень Угорщина відмовилася від «сильного» Президента й створила збалансовану систему влади, в якій ключові ролі відіграють все-таки Державні Збори і Уряд при відповідному контролі за дотриманням Основного закону з боку Президента та Конституційного суду.

Таким чином, трансформація системи владних інститутів Угорщини в процесі розбудови демократичного політичного режиму дозволила створити сучасну європейську систему ефективного державного управління, дієві умови для розвитку ринкової економіки та громадянського суспільства.

Запропонований розгляд розвитку державно-владних інститутів в Чехії, Словаччині, Польщі та Угорщині зафіксував спільність та варіативність інституційного дизайну політичних систем центральноєвропейського регіону.

У всіх країнах регіону система державної влади розбудована і діє на основі поділу на законодавчу, виконавчу та судову гілки, які функціонують за конституційними принципами стримувань та противаг. Попри структурну диференціацію, у сукупності державні органи становлять єдину систему, склад якої об'єктивно впливає з принципу єдності державної влади в умовах демократії.

Інститут парламентаризму знайшов своє широке впровадження у всіх країнах Вишеградської групи. Парламентські структури реалізують не тільки представницькі функції, але й вирішальним чином впливають на виконавчу владу. Провідна роль парламенту в політичній системі дозволяє означити сучасні форми правління Угорщини, Чехії та Словаччини як парламентські республіки. В процесі конституційної трансформації обсяг повноважень парламенту зріс також у Польщі, однак в межах змішаної (парламентсько-президентської) форми правління.

Структура та організація роботи парламентів країн ЦЄ в основних рисах відповідає структурі та принципам організації представницьких органів розвинених демократій. За своєю структурою парламенти демонструють дві традиційні моделі: однапалатну (Угорщина і Словаччина) і двопалатну (Польща і Чехія),

¹ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) / Основний Закон Угорщини (25 квітня 2011 року). – A Magyar Közlöny különszáma. – Budapest V., 2011. – С.49-51.

що зумовлено впливом специфічних політичних, соціальних і культурно-історичних факторів. Попри ускладненість механізму функціонування, бікамералізм виступає важливим чинником створення конституційного балансу та стабілізації парламентаризму в цих країнах.

В контексті реалізації принципу поділу влади, забезпечення відокремленості та ефективності виконавчої гілки конституції всіх країн Вишеградської групи передбачили функціонування інституту президентства та урядових структур.

Попри відносну «слабкість» глави держави в умовах парламентських моделей, президенти країн регіону наділені широким спектром повноважень у різних сферах діяльності держави, що дозволяє їм займати важливе місце в системі «стримувань та противаг». Аналіз практики функціонування інституту президентства дозволяє констатувати, що роль глави держави часто визначається конкретною політичною ситуацією і може бути більш вагомою, ніж це формально визначено конституцією. Польща, Словаччина і Чехія пройшли шлях від парламентського до прямого всенародного обрання президента народом, тільки в Угорщині обрання глави держави відбувається у парламенті.

Положення конституцій і реалії парламентських демократій центральне місце у визначенні та реалізації державної політики відводять уряду та прем'єр-міністру. Водночас механізм ухвалення ключових рішень передбачає залучення законодавчих та виконавчих інститутів. У країнах ЦЄ застосовується парламентський принцип формування уряду і закріплено його політичну відповідальність перед парламентом.

Механізм «стримувань і противаг» передбачає функціонування системи незалежного судочинства, яку вдалося витворити впродовж інституційного реформування. На сучасному етапі у центральноевропейських країнах суди є відокремленими владними інституціями, що позбавлені прямого впливу з боку законодавчої та виконавчої влади.

Попри різні варіанти взаємовідносин гілок влади в країнах регіону, поряд з конституційними положеннями, важливе значення має здатність і можливість політичної еліти досягати консенсусу, діяти в межах правових рамок і розвивати процедурні аспекти владних відносин.

Важливою політичною особливістю парламентсько-урядових систем ЦЄ є їх значна партизація, що впливає на стабільність їх функціонування. Відносини між ключовими партіями, коаліціями є основним фактором, що визначає державну політику, функціонування вертикалі та горизонталі державної влади.

В країнах Вишеградської групи трансформація системи органів державної влади є складним процесом, що різнився за глибиною та інтенсивністю перетворень. За допомогою впровадження та закріплення демократичних владних інститутів були створені необхідні умови для подальшого розвитку центральноєвропейських країн на шляху до консолідованої демократії.

ЧАСТИНА 4

ПАРТІЙНА СИСТЕМА ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Правовою точкою відліку у становленні чеської багатопартійності та розвитку інституту політичних партій стала відміна у 1989 році положення Конституції ЧССР про керівну роль КПЧ та легалізація принципу політичного плюралізму. Це призвело до того, що за короткий проміжок часу було відтворено та засновано чимало політичних партій та рухів. Основою формування партійного плюралізму в ЧР стали:

- 1) партії, що вийшли із політичної системи «реального соціалізму» і адаптувалися до нових політичних реалій (КПЧМ);
- 2) партії, які сформувалися із антикомуністичної опозиції (ГДП);
- 3) так звані історичні партії, які існували ще в досоціалістичний період (ЧСДП);
- 4) нові партії, що виникли в ході демократизації (Республіканська партія Чехословаччини, Християнсько-демократична партія).

Активне партійне будівництво викликало необхідність правового регулювання процесів створення та діяльності політичних партій. Відзначимо те, що закону, котрий визначав би порядок реалізації прав громадян на об'єднання в політичні партії не було не лише в період соціалізму, а й у часи першої Чехословацької Республіки. Тому прийняття такого закону стало унікальною подією в житті чеського суспільства. На сучасному етапі правові основи діяльності політичних партій у Чеській Республіці визначені Конституцією, Хартією основних прав і свобод людини та Законом «Про об'єднання в політичні партії і політичні рухи», котрий був схвалений ще Федеральними зборами ЧСФР 2 жовтня 1991 року і з рядом змін і доповнень продовжує діяти й зараз¹.

¹ Zákon o združovaní v politických stranách a v politických hnutích // Sb. zak. ČSFRč. 424/1991. – S.1115-1124.

Принцип політичного плюралізму, в основі якого знаходяться політичні партії закріплені Конституцією ЧР. Відповідно до ст. 5 «політична система заснована на вільному і добровільному виникненні політичних партій та вільному змаганні політичних партій, які поважають основні демократичні принципи і відкидають насилля як засіб забезпечення своїх інтересів»¹.

Конституційне формулювання суспільного призначення партій засвідчує, що їх виникнення і повноваження можуть бути обмеженими лише за підставами, визначеними самим Основним законом. Такою підставою є лише неповага до основних демократичних принципів. Щодо розуміння «основних демократичних принципів», відзначимо, що до них належить і положення, котре закріплено в ч.1 ст.2 Хартії основних прав і свобод людини, і яке визначає, що держава є заснованою на демократичних цінностях і не може бути пов'язаною ні окремою ідеологією, ні віровченням. Стаття 20 цього документу проголошує, що громадяни можуть створювати політичні партії і рухи, об'єднуватися в них за дотримання принципу їх відокремлення від держави². Із конституційного положення випливає також, що існувати можуть лише такі політичні партії, котрі відкидають насилля як засіб забезпечення своїх інтересів, причому під насиллям розуміється індивідуальний терор, заснування і утримання збройних формувань та інші подібні засоби.

Політичні партії легалізуються шляхом їх реєстрації, котру провадить Міністерство внутрішніх справ ЧР. Заява про реєстрацію політичної партії, котра подається до цього міністерства, повинна бути підтримана підписами щонайменше однієї тисячі громадян, які досягли 18 років. Партія не може бути зареєстрованою, якщо її назва повністю чи частково повторює назву вже існуючої партії, а також в разі, якщо її центральний офіс знаходиться за кордоном.

Партійна система Чеської Республіки динамічно розвивалася в нових суспільних умовах і тому 17 грудня 1996 року до вищезазначеного закону були внесені істотні зміни і доповнення, котрі передовсім стосувалися врегулювання важливої проблеми джерел

¹ Ústava České republiky // Sb. zak. č. 1/1993. – S. 2.

² Ústava České republiky // Sb. zak. č. 1/1993. – S. 13.

фінансування політичних партій¹. По-перше, закон заборонив політичним партіям вести підприємницьку діяльність від власного імені. До того ж обмежувалося право вказаних суб'єктів виступати засновником господарських товариств. По-друге, новела до закону чітко встановила джерела доходів політичних партій.

Проте, проблема вдосконалення правового регулювання діяльності політичних партій залишалася актуальною і тому 7 липня 2000 року Парламентом ЧР було схвалено ще один Закон про внесення змін і доповнень до Закону «Про об'єднання в політичні партії і рухи» (від 2 жовтня 1991 року)². Більшість положень цієї законодавчої новели також стосувалися проблеми фінансування політичних партій. По-перше, встановлювався максимальний розмір членських внесків для однієї особи – п'ятдесят тисяч чеських корун щорічно. По-друге, було введено ще одну підставу для припинення діяльності політичних партій – неподання до Палати депутатів річного звіту про її фінансову діяльність. По-третє, закон було доповнено новою статтею, відповідно до якої дарунок від фізичної особи в розмірі понад п'ятдесят тисяч чеських корун мав бути оформлений у вигляді письмового договору дарування. По-четверте, було встановлено перелік суб'єктів, від яких політичній партії забороняється приймати безкоштовні послуги чи дарунки. По-п'яте, вказаним законом було чіткіше визначено право політичних партій на отримання дотацій з державного бюджету.

Вищенаведені факти дають підстави стверджувати, що чеська модель правового регулювання функціонування політичних партій є доволі ефективною. Насамперед, вона забезпечує чіткий механізм відокремлення діяльності політичних партій від великих бізнесових груп, окрім цього, сприяє недопущенню надмірної фрагментації партійної системи цієї країни та зміцненню найбільш впливових політичних суб'єктів. Суттєвим недоліком Закону «Про об'єднання в політичні партії і рухи» є доволі ліберальні положення стосовно реєстрації політичних угруповань. На нашу думку, це певною мірою призвело у 1990-х роках до так

¹ Zákon ze dne 17. prosince 1996, kterým se mení a doplňuje zákon č. 424/1991 Sb., o sdružování v politických hnutích, ve znění pozdějších předpisů // Sb. zak. č. 322/1996. – S. 4370-4371.

² Zákon ze dne 7. července 2000, kterým se mení zákon č. 424/1991 Sb. o sdružování v politických hnutích // Sb. zak. č. 340/2000. – S. 4458-4461.

званого «вибуху багатопартійності», про що свідчить динаміка утворення політичних партій в ЧР (Див. Додаток П). Однак незважаючи на те, що у політичному житті Чеської Республіки увесь час з'являються нові політичні сили та зникають старі, чільні позиції займають політичні партії створені (або реорганізовані) на початку 1990-х років – Громадянська демократична партія, Чеська соціал-демократична партія, Комуністична партія Чехії і Моравії та Християнський демократичний союз – Чехословацька народна партія.

Одним із головних факторів, який сприяє консолідації партійної системи певної держави є обрання типу виборчої системи. Цю тезу підтверджують і слова відомого політолога А. Лейпхарта, котрий вважає, що «серед найбільш важливих – а, можливо, найважливішою – з конституційних альтернатив, є вибір виборчої системи... що його мають зробити демократії...»¹.

Процес оновлення виборчого законодавства було розпочато 27 лютого 1990 року, коли Федеральні збори ЧСФР ухвалили новий закон про вибори, що змінив попередній, прийнятий у 1971 році. Нова редакція цього важливого законодавчого акту базувалася на виборчому законі 1946 року, за яким були проведені останні вільні вибори у повоєнній Чехословаччині. Новий закон враховував також досвід виборчої процедури багатьох європейських демократичних країн.

Після розділу Чехословацької Федерації виборчі правила у Чехії тривалий час залишалися без суттєвих змін. Так, у спадок залишилася пропорційна система виборів до обох палат Парламенту, які проходили у 8 округах, що територіально співпадали з межами адміністративних одиниць (країв). Виборці мали можливість змінювати порядок кандидатів у крайових списках за допомогою 4-ох рейтингових голосів, які бралися до уваги у разі досягнення 10% на рівні краю. Певних змін зазнав пропускний поріг для входження до Парламенту, який був не однаковий для окремих партій та коаліцій.

Відчутні корективи до Закону «Про вибори до Парламенту Чеської Республіки та про зміну й доповнення деяких інших за-

¹Lijphart A. Democratization and Constitutional Choices in Czechoslovakia, Hungary and Poland 1989-1991 / Arendt Lijphart // Journal of Theoretical Politics. – 1992. – №4. – P. 207.

конів» (прийнятого у 1995 році) було внесено у 2000 році під час дії так званої «опозиційної угоди» між основними політичними гравцями чеської політичної сцени – ГДП і ЧСДП¹. Ними було досягнуто домовленості про запровадження системи, яка б дозволила посилити роль (тобто збільшити представництво у парламенті) великих політичних суб'єктів на противагу інтересам малих партій. Для цього пропонувалося запровадити особливі методи перерахунку голосів у мандати і збільшити кількість виборчих округів. У результаті цього до пропорційної системи було вкраплено мажоритарні елементи виборчої геометрії та арифметики у вигляді 35 виборчих округів і модифікованого дільника д'Ондта (до цього часу для розподілу депутатських мандатів застосовувався метод Гагенбаха-Бішоффа). Знизилася кількість рейтингових голосів до 2-ох, а їхня дія набирала чинності вже у разі досягнення 7% межі на рівні краю. Збільшено було й електоральний бар'єр для коаліцій з двох партій з 7% до 10%, для коаліцій з трьох партій – з 9% до 15%, понад три партії – з 11% до 20%. Дане нововведення не мотивувало партії до передвиборчої співпраці, оскільки за таких умов бар'єр завжди підвищується на 5 відсотків, тобто прямо пропорційно до кількості коаліційних партій. Все це робилося з метою усунути у перспективі з політичної сцени на той час єдиного опозиційного конкурента «Коаліцію чотирьох».

Необхідність таких нововведень аргументувалася потребою у перспективі уможливити формування уряду більшості з партій, які б мали близьку виборчу програму, що є однією з основних умов стабільної та тривалої роботи уряду. При цьому попередня практика і виборчі правила не сприяли цьому, у результаті чого правляча коаліція було нестабільною, урядовий кабінет мало ефективним, а його курс – не послідовним. Наслідком цього виявилися численні відставки уряду, призначення дострокових виборів. Така система застосовувалася у ЧР до 2004 року.

Зазначену виборчу реформу правлячі партії втілили без відтворення відповідних змін у Конституції. З урахуванням цього ко-

¹ Zákon č. 247/1995 Sb., o volbách do Parlamentu České republiky a o změně a doplnění některých dalších zákonů ve znění zákona č. 212/1996 Sb., nalezu US č. 243/1999 Sb., zákona č. 204/2000 Sb., nalezu US č. 64/2001 Sb., zákona č. 491/2001 Sb., č. 37/2002 Sb., č. 171/2002 Sb., č. 230/2002 Sb., č. 62/2003 Sb.

лишній президент В. Гавел оскаржив вищезазначені нововведення у Конституційному суді, який частково задовольнив скаргу і відмінив рішення про запровадження 35 виборчих округів (нині виборчі округи у Чехії співпадають з межами адміністративних одиниць, яких 14). У той час, як у чотирьох найбільших областях (Прага, Центральночеський, Південноморавський та Мораво-Сілезький краї) обирається у середньому 23 – 25 депутатів, то у Ліберецькому тільки 8, Карловарському 5 депутатів. Як бачимо, з одного боку, у великих виборчих округах список складається з понад 30 кандидатів, що за сучасного методу виборчих кампаній, дає можливість політичним партіям провести до Палати депутатів чимало невиразних кандидатів. З іншого боку, під час виборів у малих округах партії стають більш персоналізованими, а результати тут майже «мажоритарні». Все ж збільшення кількості виборчих округів стало чи не головним досягненням проведеної виборчої реформи, оскільки призвело до створення підґрунтя для розвитку місцевих партійно-політичних структур. Адже до того часу у Чехії не існувало навіть зародку регіональної партійно-політичної еліти. Партії розвивали свою діяльність лише на загальнодержавному рівні¹.

Наразі вибори до Палати депутатів (строком на чотири роки) проводяться за пропорційною виборчою системою з голосуванням у 14 багатомандатних виборчих округах, межі яких збігаються з межами адміністративно-територіального поділу Чехії, у кожному з яких розподіляється від 5 до 25 мандатів. Кожен виборець може підтримати лише один список кандидатів, обравши при цьому не більше 2 претендентів у списку. До участі у розподілі мандатів допускаються партії, які отримали на свою підтримку не менше 5% дійсних голосів виборців, коаліції двох політичних партій, які отримали на свою підтримку не менше 10% голосів виборців, коаліції трьох політичних партій, які заручилися підтримкою не менше 15% голосів виборців. Розподіл мандатів між партіями здійснюється за методом д'Ондта. Розподіл мандатів між кандидатами від партій здійснюється в порядку черговості, визначеної списком, однак особи, котрі отримали на свою

¹ Мансветов Ю. Реформування виборчої системи у Чеській Республіці / Юрій Мансветов, Роман Сарай // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 – С. 50.

підтримку 7% і більше голосів, отримують мандати незалежно від місця свого розташування у списку.

Чеський Сенат обирається строком на 6 років з ротацією кожних два роки третини членів палати, згідно мажоритарної виборчої системи абсолютної більшості з голосуванням у 81 одномандатному виборчому окрузі. Якщо жоден із кандидатів за результатами підрахунку голосів не отримав на свою підтримку більше 50% голосів виборців, проводиться повторне голосування, до участі в якому допускаються два кандидати, котрі отримали на свою підтримку більшість голосів. Обраним у другому турі вважається кандидат, який отримав на свою підтримку більше голосів, ніж його опонент.

Отже, як бачимо, виборча система Чеської Республіки пройшла суттєву трансформацію, яка відбувалася у досить жорсткому протистоянні як між політичними партіями, так і між різними гілками влади (Парламентом, Президентом та Конституційним судом). Якщо проаналізувати викладене вище, то можна зазначити відносну ефективність виборчої системи Чехії, яка узгоджується із законодавством Європейського Союзу, толерує демократичні цінності й протягом тривалого часу дозволяла сформувати дієздатні Уряд та законодавчий орган. Урядові кризи здебільшого були наслідком внутрішньопартійних негараздів, корупційних скандалів, пов'язаних з іменами правлячих політиків. Окремі елементи реформи виборчої системи Чехії мали за мету посилити вплив на існуючі статус-кво правлячі політичні сили і зменшити шанси опозиційних чи потенційних позапарламентських конкурентів. Однак, реформа виборчого законодавства у ЧР мала і негативний вплив на політичну ситуацію у країні. Так, під час останніх виборів до Палати депутатів у 2006 році за результатами плебісциту та переведення голосів у мандати мала місце «патова ситуація», коли ідеологічні супротивники отримали однакову кількість крісел у парламенті (100 на 100), хоча правоцентристські партії здобули на 3,8% більше голосів, ніж лівоорієнтовані. У випадку ж застосування попередньої виборчої формули партія-переможець – ГДП спільно з союзниками – ХДС-ЧНП і Партією зелених отримали б 104 депутатські мандати, що дозволило б уникнути політичної кризи.

Критичний аналіз правового регулювання діяльності політичних партій та виборчого законодавства Чеської Республіки, дає підстави стверджувати, що вони в цілому сприяли становленню ефективної партійної системи. Адже останнім часом партійна система Чеської Республіки починає нагадувати західноєвропейські аналоги, коли політичний клімат у країні визначають дві-три впливові партії, а інші належать радше до політичного маргінесу. При цьому, за західним зразком, для формування парламентської більшості їм доводиться створювати коаліції із дрібнішими політичними гравцями¹. Дану тенденцію можна прослідкувати, проаналізувавши результати виборів до Палати депутатів та відповідно перипетії навколо створення урядів.

Довгоочікувані загальні вибори, що відбулися 8 – 9 червня 1990 року (зауважимо, що традиційно вибори у ЧР проходять упродовж двох днів (починаються у п'ятницю ввечері і закінчуються в суботу після обіду). Такий режим роботи виборчих дільниць зберігся ще з довоєнних часів), привели до дільниць 96,79% громадян, що мали право голосу. Як і передбачалося, вибори принесли перемогу Громадянському форуму (ГФ), який закріпив за собою статус провідної політичної сили в країні. ГФ отримав 46% голосів виборців, однак його реальне представництво у федеральному парламенті було значно вищим у зв'язку з тим, що 16% голосів, які були віддані за політичні сили, що не змогли подолати 5-відсоткового прохідного бар'єру, були пропорційно розділені між переможцями. Найбільшою опозиційною щодо Громадянського форуму силою залишилася Комуністична партія Чехословаччини, яка отримала 13% голосів виборців. Третє місце посіли Християнські демократи, що набрали 12% голосів.

Результат останніх був несподівано низьким порівняно з попередніми прогнозами. Цьому, вочевидь, сприяло оприлюднення під час виборчої кампанії фактів, які свідчили про минулу співпрацю лідера Християнсько-демократичної партії з органами державної безпеки. Серед інших партій та об'єднань Моравські

¹ Петрушка Н. Вплив парламентських виборів 2006 року на розвиток партійної системи Чеської Республіки / Наталія Петрушка (Марадик) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 9 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М.Вегеш (гол. ред.), В.Андрущенко, О.Бабкіна та ін. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. – С. 139.

автономісти зібрали 7% голосів. Словацька національна партія – 5%, і стільки ж – партія «Співіснування», що відстоювала права угорської меншини.

У результаті виборів у Народній Палаті коаліція Громадянського форуму та громадськості проти насильства отримала 84 мандати, КПЧ – 20, ХДП-ХДС – 16, ТМС – 9, СНП – 4, і стільки ж, – 4 місця – партія «Співіснування». У Палаті Національностей мандати було розподілено таким чином: ГФ та ГПН – 80, КПЧ – 20, ХДП-ХДС – 17, ТМС – 7, СНП – 7 та партія «Співіснування» – 7 місць¹. (Див. Табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Результати виборів до Чеської національної ради в 1990 році

№	Партія	Частка отриманих голосів виборців (у %)	Кількість депутатських мандатів
1	ГФ-ГПН	46	84
2	КПЧ	13	20
3	ХДП-ХДС	12	16
4	ТМС	7	9
5	СНП	5	4
6	«Співіснування»	5	4

Ці вибори стали своєрідним плебісцитом з питання підтримки демократичного політичного режиму, їх основна функція полягала у тому, щоб закріпити легітимність приходу до влади нової політичної еліти. Фактично чехословацький народ мав зробити вибір між компартією та партіями демократичного спрямування, які так чи інакше були пов'язані з Громадянським форумом.

У 1992 році відбулися останні спільні вибори до парламентів Чехословацької Федеративної Республіки, в яких взяло участь понад 40 політичних партій, коаліцій та рухів і які закріпили різницю у політичній орієнтації органів влади обох республік. Нагадаємо, що напередодні виборів у партійно-політичній системі країни відбулися деякі зміни: в цей час зі складу ГФ виділився Громадянський демократичний альянс, очолений В. Длоугим та

¹ Режим доступу до: <http://www.volby.cz> – офіційний сайт Національної виборчої комісії Чеської Республіки.

Громадянська демократична партія В. Клауса. На виборчі дільниці у Чехії прийшло 80,08% виборців. Згідно з підрахунком голосів до парламенту потрапили: ГДП-ХДП – 29,73%, Лівий блок (КПЧМ-ПЛД) – 14,05% , ЧСДП – 6,53%, ЛСУ – 6,52%, ХДС-ЧНП – 6,28%, ОЗР-РПЧ – 5,98%, ГДА – 5,93%, РЗСД-ТМС – 5,87%¹.

Проте результати парламентських виборів в ЧР та СР виявилися різними. Населення Словаччини підтримало лівоорієнтовані партії, що обіцяли пом'якшити негативні наслідки економічних реформ шляхом надання ширших соціальних гарантій, та націоналістичні організації. Прибічники ж радикальних економічних реформ, що виступали за збереження єдиної держави у формі федерації, перемогли у Чехії.

Таблиця 4.2

Результати виборів до Чеської національної ради в 1992 році

№	Партія	Частка отриманих голосів виборців (у %)	Кількість депутатських мандатів
1	ГДП-ХДП	29,73	76
2	Лівий блок (КПЧМ-ПЛД)	14,05	35
3	ЧСДП	6,53	16
4	ЛСУ	6,52	16
5	ХДС-ЧНП	6,28	15
6	ОЗР-РПЧ	5,98	14
7	ГДА	5,93	14
8	РЗСД-ТМС	5,93	14

Таким чином, можна стверджувати, що впродовж 1989 – 1992 років чехословацьке суспільство продемонструвало прагнення до змін, чітко відмежувавшись від будь-якого радикалізму і у переважній своїй масі не підтримало крайніх представників політичного спектру ні з лівого, ні з правого боку. В цілому, аналіз програмних документів провідних політичних партій та рухів свідчить, в масовій свідомості чехів та словаків зберігалось позитивне ставлення до ідеї демократичного та справедливого у соціаль-

¹ Режим доступу до: <http://www.volby.cz> – офіційний сайт Національної виборчої комісії Чеської Республіки.

ному відношенні суспільства.

У поствиборчий період, на нашу думку, в житті чеського суспільства відбулася важлива подія, що мала вагомий вплив на усю подальшу історію ЧР – на політичній арені поступово почали укріплюватися позиції чеських соціал-демократів. Отримавши у 1992 році лише 7% голосів, згідно результатів соціологічних досліджень, на початку літа 1995 року ЧСДП користувалася підтримкою 20% виборців, не набагато поступаючись очолюваній В.Клаусом Громадянській демократичній партії, яку підтримувало 25% виборців. Зростання популярності лівих ідей було звичним явищем для всіх без винятку посткомуністичних країн, однак, у Чехії це явище мало свої особливості. ЧСДП з самого початку свого виникнення базувалася на ідеях європейської соціал-демократії і не була обтяжена відповідальністю за попередню політику комуністичного керівництва. Це суттєво відрізняло ЧСДП від аналогічних організацій з інших країн колишнього «соціалістичного табору», які часто були наступниками комуністичних партій та рухів¹.

Існували різні причини популярності соціал-демократичного руху в Чеській Республіці. Високий рівень економічного розвитку та активність робітничих організацій, що діяли у чеських землях у довоєнний період сприяли зростанню впливу Соціал-демократичної партії, котра була за часів першої Чехословацької Республіки провідною політичною силою країни. Заснована наприкінці ХІХ століття, партія протягом 1918 – 1939 років регулярно отримувала високі результати під час виборів і неодноразово входила до складу тих чи інших урядових коаліцій. Багаті історичні традиції соціал-демократів та позитивне ставлення суспільства до їхньої минулої діяльності створювали сприятливі перспективи для подальшої діяльності партії.

У 1996 році чеська партійна система вступила в нову фазу. Однією з важливих подій на даному етапі було проведення чергових виборів до Палати депутатів, які відбулися 31 травня – 1

¹ Петрушка Н. Еволюція партійної системи Чеської Республіки в умовах трансформації суспільства / Наталія Петрушка // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 7-8 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М.Вегеш (гол. ред.), В.Андрущенко, О.Бабкіна та ін. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. – С. 197.

червня 1996 року. ГДП на чолі з В.Клаусом отримала 29,62%, ЧСДП – 26,44%, КПЧМ – 10,33%, ХДС-ЧНП – 8,08%, ОЗР-РПЧ – 8,01%, ГДА – 6,36%¹. Наслідком виборів стало існування уряду (правоцентристської коаліції, очолюваної В. Клаусом), що представляв фактичну меншість та сильної лівоцентристської коаліції, зосередженої навколо ЧСДП. Адже подібна картина партійно-політичної структуризації не залишала уряду практично ніяких шансів створити переконливу парламентську більшість.

Таблиця 4.3

Результати виборів до Палати депутатів у 1996 році

№	Партія	Частка отриманих голосів виборців (у %)	Кількість депутатських мандатів
1	ГДП	29,62	68
2	ЧСДП	26,44	61
3	КПЧМ	10,33	22
4	ХДС-ЧНП	8,08	18
5	ОЗР-РПЧ	8,01	18
6	ГДА	6,36	16

Згодом у Чехії відбулася ще одна знаменна подія – в грудні 1997 року Уряд, очолюваний В. Клаусом, внаслідок політичного скандалу, пов’язаного з джерелами фінансування ГДП, змушений був піти у відставку. Вже 17 січня 1998 року проголосила своє створення нова партія правого крила – Союз свободи, до якої перейшло цілий ряд депутатів від ГДП. У такій ситуації переобраний президент В. Гавел на посаду голови уряду запропонував позапартійного Й. Тошовського. ЧСДП, котра стала найвпливовішою в Палаті депутатів, підтримала своїми голосами таку пропозицію в обмін на підтримку рішення про дострокові парламентські вибори, котрі мали бути проведені в червні того ж року.

За результатами позачергових виборів, які відбулися 19 – 20 червня 1998 року, до нижньої палати чеського парламенту змогли потрапити п’ять суб’єктів виборчого процесу: ЧСДП – 32,31%,

¹ Режим доступу до: <http://www.volby.cz> – офіційний сайт Національної виборчої комісії Чеської Республіки.

ГДП – 27,74%, КПЧМ – 11,03%, ХДС-ЧНП – 9,00%, СС – 8,60%¹. Однак знову ж таки, ані соціал-демократи, ані громадянські демократи не могли самостійно сформувати уряд, тому партіям довелося вести перетрактації з приводу створення коаліції. Так як переговори з малими партіями не увінчалися успіхом, то був знайдений досить оригінальний для колишніх соцкраїн вихід з патової ситуації: два головні суперники, ЧСДП та ГДП, уклали так звану опозиційну угоду. Суть даної домовленості зводилася до наступного: ГДП як провідна опозиційна партія погоджувалася на створення соціал-демократами уряду меншості в обмін на ключові пости в парламенті. Крім того, Громадянська демократична партія обіцяла не ініціювати питання винесення недовіри Кабінету міністрів до закінчення строку його повноважень. При цьому обидва учасники угоди зобов'язувалися не вступати в коаліції з іншими політичними силами і консультуватися одна з одною з приводу найважливіших питань державної політики. При цьому слід зазначити, що уряд меншості проіснував упродовж чотирьох років і його діяльність вважають досить успішною².

Таблиця 4.4

Результати виборів до Палати депутатів у 1998 році

№	Партія	Частка отриманих голосів виборців (у %)	Кількість депутатських мандатів
1	ЧСДП	32,31	74
2	ГДП	27,74	63
3	КПЧМ	11,03	24
4	ХДС-ЧНП	9,00	20
5	СС	8,60	19

Треті вибори до законодавчого органу ЧР були проведені 14 – 15 червня 2002 року. У них взяли участь 58% виборців, голоси котрих були розподілені наступним чином: ЧСДП отримала 30,02%, ГДП – 24,47%, КПЧМ – 18,51%, «Коаліція чотирьох»

¹ Режим доступу до: <http://www.volby.cz> – офіційний сайт Національної виборчої комісії Чеської Республіки.

² Kubát M. Volby, fragmentace a polarizace stranického systému a politická nestabilita v České republice / Michal Kubát // Politologický časopis. – 1998. – №3. – S.237.

(ХДС-ЧНП та СС-ДС) – 14,27%¹. Проаналізувавши результати виборів, ми бачимо, що відносну перемогу на них знову отримали соціал-демократи, та ЧСДП і надалі самостійно не могла створити однопартійний уряд, так як у складі новообраного парламенту мала лише 70 депутатів. А для того, щоб урядова програма, а, відповідно, і новий склад Кабінету міністрів були затверджені парламентом потрібна при голосуванні у Палаті депутатів підтримка не менше 101 парламентаря. І саме ця кількість голосів забезпечувала для нової влади післявиборчий політичний союз ЧСДП із так званою «Коаліцією чотирьох».

Таблиця 4.5

Результати виборів до Палати депутатів у 2002 році

№	Партія	Частка отриманих голосів виборців (у %)	Кількість депутатських мандатів
1	ЧСДП	30,02	70
2	ГДП	24,47	58
3	КПЧМ	18,51	41
4	«Коаліція чотирьох» (ХДС-ЧНП та СС-ДС)	14,27	31

Соціал-демократи розпочали переговори із представниками «Коаліції чотирьох». про створення правлячого блоку. З липня 2002 року лідерами ЧСДП – В. Шпідлюю, ХДС-ЧНП – Ц.Свободою та СС-ДС – Г. Марвановою були досягнуті домовленості про політичний союз і склад Кабінету міністрів. Таким чином, можна стверджувати, що за результатами даних парламентських виборів у ЧР склався новий блок правлячих сил: ЧСДП – «Коаліція чотирьох», у якому провідну роль відігравали соціал-демократи. За характером складу та ідейної спрямованості партій-учасниць правлячу коаліцію у Чехії можна було вважати ліволіберальним блоком.

Такий хід подій змусив деяких дослідників стверджувати, що вибори 2002 року стали віддзеркаленням процесу суттєвого ідей-

¹ Режим доступу до: <http://www.volby.cz> – офіційний сайт Національної виборчої комісії Чеської Республіки.

но-політичного зрушення чеського суспільства вліво та краху правих ідей, на яких значним чином базувалася чеська модель демократизації¹. Висловлювалася навіть теза про те, що чеські комуністи переживають еру свого ренесансу та піднесення. Так, без сумніву, збільшення майже вдвоє парламентського представництва – із 24 депутатів у 1998 році до 41 – у 2002 році це неймовірний феномен в умовах розвинутої чеської демократії, де більшість суспільства і провідних політичних сил справедливо вважають ортодоксальних комуністів «рудиментом» минулого режиму. Але виборчий успіх КПЧМ у 2002 році – це небажаний наслідок політичних спекуляцій найбільших чеських партій, які методами змови про поділ влади в 1998 – 2002 роках породили зневіру суспільства у здатність держави розвиватися цивілізованим демократичним шляхом. Адже за КПЧМ на червневих виборах у 2002 році до Палати депутатів проголосувала значна частина саме протестного електорату, а не власне апологетів комуністичних принципів.

Вибори до нижньої палати парламенту, що відбулися 2 – 3 червня 2006 року мали також важливий вплив на розвиток партійної системи Чехії. «Арифметичним» лідером у виборчому марфоні стала правоцентристська Громадянська демократична партія, яка набрала 35,38% голосів виборців. Чеська соціал-демократична партія у поствиборчому рейтингу йде одразу за ГДП – із результатом 32,32%. Компартія Чехії та Моравії отримала 12,81%, Християнсько-демократична партія – 7,22%. Вперше в історії Чеської Республіки до парламенту пройшла Партія зелених, яку підтримали 6,29% виборців². Ситуація після даних виборів виявилася фактично патовою. Адже Парламент цієї країни поділився навпіл («сто на сто»).

У зв'язку з таким розвитком подій у Чеській Республіці виникла політична криза, оскільки не могла бути сформована коаліція, не міг бути обраним Кабінет міністрів, а також спікер Палати депутатів. Довгий час у Чеській Республіці тривала ця полі-

¹ Вовканич І. Постсоціалістична трансформація в Чеській Республіці: специфіка і етапи / Іван Вовканич // *Sagratia-Carpatika*. – Випуск 21: Політологічні студії: історія, теорія, практика. – Ужгород, 2003. – С. 198-211; Зарицький О. Сучасна внутрішньополітична ситуація у Чехії та уроки новітньої історії / Олександр Зарицький // *Політика і час*. – 2006. – №11. – С.34-37.

² Режим доступу до: <http://www.volby.cz> – офіційний сайт Національної виборчої комісії Чеської Республіки.

тична невизначеність, аж доки не був знайдений раціональний вихід. Результатом політичних перемовин стало утворення з другої спроби (вперше в історії Чехії) урядової коаліції у складі ГДП, ХДС-ЧНП та Партії зелених. Главою уряду було призначено М.Тополанека. За такого розвитку подій ЧСДП та КПЧМ опинилися в опозиції, яка активно контролює діяльність коаліціантів.

Таблиця 4. 6

Результати виборів до Палати депутатів у 2006 році

№	Партія	Частка отриманих голосів виборців (у %)	Кількість депутатських мандатів
1	ГДП	35,38	81
2	ЧСДП	32,32	74
3	КПЧМ	12,81	26
4	ХДС	7,22	13
5	Партія зелених	6,29	6

28 – 29 травня 2010 року відбулися чергові парламентські вибори, в яких взяло участь 60% громадян Чеської Республіки. На них, як і в 2002 році, перемогу здобула Чеська соціал-демократична партія з результатом 22,08% голосів виборців. Друге місце зайняла Громадянська демократична партія набравши 20,2 % голосів. У трійці лідерів опинилася консервативна партія TOP 09, що отримала 16,7%. Традиційно до парламенту пройшла Комуністична партія Чехії та Моравії з 11%. П'ятірку парламентських партій замикає центристська партія «Справи громадські», за яку проголосували 10,9% чеських виборців.

Таблиця 4.7

Результати виборів до Палати депутатів у 2010 році

№	Партія	Частка отриманих голосів виборців (у %)	Кількість депутатських мандатів
1	ЧСДП	22,08	56
2	ГДП	20,22	53
3	TOP 09	16,7	41
4	КПЧМ	11,27	26
5	«Справи громадські»	10,88	24

Як і передбачалося після виборів між трьома правими партіями (ГДП, TOP 09, «Справи громадські») був підписаний коаліційний договір. Сенсацією парламентських виборів 2010 року можна сміливо назвати успіх нової партії TOP 09, яка одразу набрала такий великий відсоток голосів виборців, завдяки ставці на молодіжний електорат та нетривіальній виборчій кампанії.

4 червня 2010 року президент В. Клаус довірив лідеру ГДП П. Нечасу сформувати коаліційний уряд. Однак ці вибори не стали закінченням урядової кризи, яка склалася після 2006 року, а навпаки лише посилили її. Адже внаслідок корупційних скандалів Палата депутатів чеського парламенту була саморозпущена.

Дострокові парламентські вибори в Чехії відбулися 25 – 26 жовтня 2013 року. Явка виборців була помірковано низька (становила 59,48%), що було спричинено подовженим вікендом, оскільки в понеділок 28 жовтня в Чехії державне свято – день заснування Чехословаччини, а також зневірою і розгубленістю виборців після політичної кризи 2013 року та корупційними скандалами ключових політичних партій.

У виборах взяли участь 23 партії, з них до парламенту пройшло сім. Найкращі передумови на солідний результат мала Соціал-демократична партія, якій прогнозували результат на рівні 30% і більше, однак вибори для них скінчилися набагато гірше, за партію проголосувало 20,45% виборців. Справжнім переможцем виборів виявився мільярдер і агропромисловий магнат Андрій Бабіш зі своїм рухом ANO 2011 (*Akce nespokojených občanů*) – тобто «Акція незадоволених громадян». Ця політична сила ліберального спрямування, створена 2011 року, несподівано набрала 18,65%.

Саме «незадоволені громадяни» визначили перебіг чеських виборів. Протестні настрої вивели на політичний олімп відверто популістську фігуру чеха японського походження Томіо Окамури та його рух «Світанок прямої демократії». Політична сила Окамури, який має доволі радикальні погляди як на вирішення питань державного управління (через механізм прямої демократії), так і на міграційну політику (він закликає встановити жорсткі обмеження для мігрантів), отримала сенсаційні 6,88% голосів. Для порівняння: Громадянська демократична партія, яка ще півроку тому була правлячою політичною силою в Чехії, отримала

7,72%, втративши більшість своїх виборців. Така метаморфоза чітко ілюструє трансформацію електоральних настроїв чехів: від традиційного вибору між «лівими» й «правими» до більш радикальних, протестних і менш прогнозованих уподобань.

Третьою найсильнішою партією виявились комуністи, за яких проголосувало 14,91 % виборців. У новий парламент також пройшла партія TOP 09 Карла Шварценберга з 11,99% і християнські демократи із 6,78%.

Таблиця 4.8

Результати виборів до Палати депутатів у 2013 році

№	Партія	Частка отриманих голосів виборців (у %)	Кількість депутатських мандатів
1	ЧСДП	20,45	50
2	АНО 2011	18,65	47
3	КПЧМ	14,91	33
4	ТОР 09	11,99	26
5	ГДП	7,72	16
6	«Світанок прямої демократії»	6,88	14
7	ХДС-ЧНП	6,78	14

Зважаючи на результати виборів, чеські експерти почали прогнозувати різні конфігурації урядової коаліції. У результаті переговорів було все таки створено лівоцентристський уряд (ЧСДП, АНО 2011 та ХДС-ЧНП) на чолі з Б. Сobotкою.

Таким чином, після всіх виборів упродовж новітньої історії Чехії існувала крихкість урядових коаліцій. Подекуди вони створювались нелогічно, на перший погляд, партіями різного політичного спрямування. Інколи перевага більшості над меншістю становила всього лише один голос. Траплялося, що новий уряд взагалі формувала меншість. Аналіз внутрішньополітичної ситуації в Чехії протягом новітньої історії свідчить про те, що згадані події в чеській політиці відбувалися тому, що програми головних парламентських партій у ключових питаннях внутрішньої та зовнішньої політики країни по суті мало чим відрізняються. Зокрема, всі парламентські партії виступають за демократичний розви-

ток держави, ринкову економіку, активно підтримують членство країни в НАТО та ЄС, їх програмні засади розходяться лише в тому, якою мірою Чехія повинна інтегруватися до європейських структур. Однак питання про те варто чи не варто вступати в ЄС навіть не піднімалося, тому що всім було зрозуміло, що іншого цивілізаційного шляху для ЧР просто не існує. Крім того, характерною особливістю чеської політичної сцени є надзвичайна програмна «гнучкість» партій та їх лідерів у своїх програмних засадах тоді, коли справа стосується можливості наближення до влади або отримання керівної посади в міністерстві чи відомстві.

Вищенаведені факти дають підстави стверджувати, що у Чеській Республіці утвердилася партійна система поміркованого плюралізму (за типологією Дж. Сарторі). Однак з метою уникнення суб'єктивних викривлень результатів досліджень, пропонуємо здійснити аналіз партійної системи ЧР за допомогою формалізованих методик дослідження, зокрема розрахунку індексу ефективної кількості політичних партій, індексу фракційності та індексу агрегації. Результати обрахунку індексів подані в Таблиці.

Таблиця 4.9

Рік виборів	1996	1998	2002	2006	2010	2013
Індекс ефект. кількості парламент. партій	5,4	4,79	4,89	3,92	7,05	8,79
Індекс агрегації	0,81	0,79	0,79	0,74	0,83	0,89
Індекс фракційності	4,9	6,4	7,5	7,07	4,4	2,92

Як бачимо, орієнтовний показник ефективної кількості парламентських політичних партій Чеської Республіки до 2006 поступово зменшувався, що свідчило про досить високий рівень концентрації партійної системи. Проте після 2010 року намітилася абсолютно протилежна тенденція, яка фактично повернула ЧР до середини 1990-х років. Індекс фракційності засвідчує існування в Чехії багатопартійної системи. Індекс агрегації з 1996 року постійно збільшувався і станом на 2006 рік перебував на середньому рівні, і як вже зазначалося вище певну дестабілізацію в партійну систему Чехії внесли вибори 2010 року, які похитнули авторитет найбільших партій – Громадянської демократичної партії та Чеської соціал-демократичної партії, а в 2013 році ГДП

вперше в історії незалежної ЧР посіла лише п'яте місце, набравши рекордно низький для себе відсоток голосів виборців (7%).

Підсумовуючи вищенаведене можемо сказати, що у Чеській Республіці утвердилися принципи політичного плюралізму, які посприяли успішному переходу від однопартійності до багатопартійності. Становленню партійної системи сприяв вибір ефективної моделі правового регулювання функціонування політичних партій. Чеські законодавці змогли сформувати такі правила, що забезпечили чіткий механізм відокремлення діяльності політичних партій від великих бізнесових груп, сприяють недопущенню надмірної фрагментації партійної системи та зміцненню найбільш впливових політичних суб'єктів. Що ж торкається типу виборчої системи, то наразі варто відзначити її відносну ефективність для партійної системи. Адже незважаючи на те, що в законі про вибори із самого початку були сформовані такі правила виборчого процесу, які відповідали основним міжнародним стандартам щодо організації і проведення демократичних виборів, у ньому міститься і ряд недоліків. Це стосується насамперед формули переведення голосів виборців у депутатські мандати. Така ситуація спонукає чеську політичну еліту до дискусії з приводу пошуку оптимальної моделі виборчої системи.

Процес створення багатопартійної системи в країні практично завершено. Звичайно, це не виключає появи на політичній арені нових партійних угруповань, але щоб завоювати авторитет у суспільстві їм потрібен час. Найбільшими політичними партіями упродовж тривалого часу були – Громадянська демократична партія та Чеська соціал-демократична партія, які і виступали головними суперниками на виборах. Однак вони не були настільки потужними, щоб у Чехії сформувалася двопартійна система, адже без підтримки інших суб'єктів партійного життя вони не могли самостійно сформувати уряд. Цю тезу підтверджують також емпіричні дані, отримані на основі обчислення низки індексів. Показники цих індексів свідчать про те, що в Чехії утвердилася система поміркованого плюралізму, оскільки незважаючи на те, що в країні існує значна кількість політичних партій, лише частина з них репрезентована в парламенті та уряді. Позитивним фактором є також відсутність позасистемної опозиції та яскраво виражених популістських політичних партій (Додатки Г3, Д2).

ЧАСТИНА 5

ПАРТІЙНА СИСТЕМА СЛОВАЧЧИНИ

Політичні партії і вибори як базові демократичні інститути, що забезпечують механізм зв'язку між суспільством та державною владою, відіграють ключову роль у трансформаційних процесах в Словаччині, зміні векторів її розвитку після руйнації комуністичного режиму.

В посткомуністичний період в Словаччині відбулося вісім парламентських виборчих циклів, які в основному і визначали конфігурацію та основні тенденції розвитку партійної системи.

Після 1989 року словацька партійна система, в контексті переходу до демократії спочатку Чехословацької федеративної республіки, а з 1993 року вже самостійної Словацької Республіки (СР), пройшла наступні етапи розвитку:

I. Етап початкової багатопартійності, плюралізації, поляризації та кристалізації партійно-політичного ландшафту Словаччини (1990 – 1992 рр.), який окреслився в контексті розпаду Чехословацької Соціалістичної Республіки та пізніше Чеської і Словацької Федеративної Республіки. Партійний розвиток Словаччини в даний період можна означити як бурхливий і динамічний, притаманний загалом й іншим посткомуністичним країнам Центральної Європи.

II. Період домінування Руху за демократичну Словаччину (РЗДС) в партійно-політичній системі та формування двох антагоністичних таборів (1992 – 1998 рр.). В даний період можна спостерігати високий рівень партійно-політичної поляризації суспільства в умовах формування авторитарного режиму В.Мечіара.

III. Консолідація т.зв. «антимечіарівського табору» та ізоляція РЗДС з наступними процесами дезінтеграції партійного простору (1998 – 2002 рр.). Попри ідеологічну конкуренцію та внутрішні конфлікти, демократичні сили зуміли створити широку коаліцію і зберегти достатній рівень згуртованості, необхідний

для реалізації базових реформ. В цей період процеси розколу політичних сил супроводжувалися творенням нових політичних об'єднань та суб'єктів.

IV. Етап початкової консолідації політичних суб'єктів і формування двоблокової партійної системи (2002 – 2010 рр.). Політична взаємодія між партіями на основі відношення до мечіарівського режиму поступово відійшла в минуле, поступаючись місцем конкуренції партійних моделей правого та лівого центрів. З'явилися початкові ознаки консолідації деяких партій і партійної системи загалом ¹.

V. Етап формування двоцентрової плюралістичної партійної системи з домінуючою партією в лівій частині спектру з 2010 р.

Процес становлення партійної системи Словаччини був обумовлений наступними соціокультурними та інституційними факторами:

1. *Нормативно-правова основа діяльності політичних партій.* Перш за все, варто навести словацькі закони про політичні партії. «Закон про політичні партії» 1990 року ² створив тільки базові нормативні умови для створення партій і розвитку плюралістичної партійної системи. Оновлений «Закон про політичні партії та політичні рухи» 2005 року ³ суттєво відрізняється від попереднього, оскільки в ньому вже детально врегульовано ряд важливих питань партійного будівництва, зокрема, утворення та припинення діяльності партій, їх господарчу діяльність та фінансування.

2. *Виборча система.* Основи демократичних парламентських виборів закладено «Законом про вибори до Словацької національної ради» від 16 березня 1990 року ⁴. Напередодні парламентських виборів в 1998 році з метою ослаблення опозиції В.Мечіар домігся внесення змін до виборчого закону, які досить суттєво вплинули на подальшу еволюцію партійної системи. Но-

¹ Kopeček L. Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku / Lubomír Kopeček. – Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. – S. 205.

² Zákon z 23. januára 1990 o politických stranách // Zbierka zákonov. – Č. 15/1990. – S. 39 – 40.

³ Zákon zo 4. februára 2005 o politických stranách a politických hnutiach // Zbierka zákonov. – Č. 85/2005. – S. 734 – 744.

⁴ Zákon Slovenskej národnej rady zo 16. marca 1990 o voľbách do Slovenskej národnej rady // Zbierka zákonov. – Č. 80/1990. – S. 346 – 358.

вовведення мали чітко виражену антикоаліційну спрямованість, оскільки вимагали, щоб кожна партія коаліції досягала мінімального порогу в 5% голосів виборців для проходження в Національну раду СР.

Під тиском цих дискримінаційних обмежень окремі опозиційні суб'єкти почали змінювати передвиборчі стратегії й формально об'єднуватися в єдині партії при збереженні різних політичних платформ всередині. У такий спосіб утворилися дві основні партії «антимечіарівського» табору – Словацька демократична коаліція (СДК) і Партія угорської коаліції (ПУК). Також було внесено зміни до територіальної організації виборчих округів: замість чотирьох виборчих округів у 1998 році було запроваджено єдиний загальнонаціональний округ.

Відповідно до виборчого закону 2004 року¹ члени Національної ради СР обираються в єдиному загальнонаціональному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва з елементами преференційного голосування. Виборчий поріг для окремих партій становить 5 % дійсних голосів, для коаліції двох або трьох партій – 7 %, а коаліції чотирьох і більше партій – 10 %. Водночас враховуються результати т.зв. «преференційного» голосування, при якому виборець проставляє в бюлетені свої переваги щодо окремих кандидатів в партійному списку. Ця норма робить виборчу систему більш відкритою і гнучкою, що дозволяє врахувати як партійні, так і персональні симпатії виборців.

3. *Державно-владна система.* Словаччина є парламентською республікою, що впливає з розподілу влади в державі і центрального місця Національної ради Словацької республіки (СР) в політичній системі. Водночас суттєвий вплив на політичний процес здійснює Президент СР, який після внесення змін до Конституції (1999 р.) обирається прямим всенародним голосуванням. Загалом, державно-владний механізм сучасної Словаччини забезпечує всі необхідні інституційні основи для функціонування багатопартійної системи.

4. *Соціетальні розмежування (кліважі),* що впливали на партійний розвиток. Практично для кожного етапу розвитку пар-

¹ Zákon z 13. mája 2004 o voľbách do Národnej rady Slovenskej republiky // Zbierka zákonov. – Č. 333/2004. – S. 3102 – 3114.

тійної системи Словаччини характерна нестандартна конфліктна лінія, яка опиралася не на позитивну суспільну оцінку політичних процесів, а на негатив, небезпеку чи навіть страх¹. У 1990 році йшлося про необхідність покінчити зі старим режимом; в 1992 році центральним було питання про неефективно діючу федерацію; в 1994 році на передній план висунулася боротьба за збереження демократичного режиму; в 1998 році йшлося про усунення від влади В. Мечіара, а в 2002 році – про недопущення тих політичних сил, які могли б завадити євроінтеграційному процесу; в 2012 році в епіцентрі суспільної уваги – криза ЄС і корупційні скандали. Водночас зберігається значення традиційних конфліктних ліній в площинах «ліві-праві», «консерватизм-лібералізм», «центр-периферія», «словаки-угорці», «єврооптимізм-євроскептицизм».

Базовою тенденцією, що чітко проявилася в рамках першого етапу (1990 – 1992 рр.), була плюралізація партійно-політичного спектру, пов'язана з виникненням політичних партій, рухів та їх відкритою конкуренцією. Л. Копечек за генезою та ідейною спрямованістю політичні об'єднання першої половини 1990-х років умовно розділяє на чотири основні групи².

Перша група була представлена рухом «Громадськість проти насилля» (ГПН). Це ідейно, соціально гетерогенне та організаційно нестійке партійне утворення, яке було одним з рушіїв зміни політичного режиму в листопаді 1989 року (подібно до польської «Солідарності»). Головним електоральним спадкоємцем ГПН став Рух за демократичну Словаччину (РЗДС), який виокремився з ГПН в 1991 році.

Другу групу представляють нові партії без політичного минулого. Мова йде про Партію зелених Словаччини (ПЗС), Християнсько-демократичний рух (ХДР) та три репрезентанти угорської національної меншини: Угорський християнсько-демократичний рух (УХДР), націоналістичне «Співжиття» та ліберально орієнтована Угорська незалежна ініціатива (УНІ), остання згодом змінена на Угорську громадянську партію (УГП).

¹ Krno S. Politické strany a voľby na Slovensku / Svetozár Krno // Politický vývoj štátov Vyšehrádskej štvorky / S.Krno (ed.). – Nitra, Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004. – S. 45.

² Kopeček L. Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku / Lubomír Kopeček. – Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. – 347 s.

Угорські політичні партії утворили в рамках нової партійно-політичної системи своєрідну партійну субсистему.

Третю групу репрезентували т.зв. «оновлені історичні формування»: Словацька національна партія (СНП), Соціал-демократична партія Словаччини (СДПС), Демократична партія (ДП). Всі три партії намагалися черпати легітимність, а відповідно і електоральний потенціал, акцентуючи на спадкоємності з відомими історичними попередниками. Однак лінія спадкоємності була досить умовною.

Четверта група партій – т.зв. «екскоммуністи», репрезентовані, насамперед, оновленою Комуністичною партією Словаччини (КПС) та похідною від нею Партією демократичної лівиці (ПДЛ), яка змінила профіль на соціал-демократичний.

Безумовно, що деякі партійні структури, маючи лише попередні програми без механізмів їх реалізації, не могли стати повноцінними суб'єктами партійної системи.

Виразний вплив на партійне представництво мало введення пропорційної виборчої системи з відносно низьким виборчим бар'єром – 3%.

За результатами виборів до Словацької національної ради 8-9 червня 1990 року в парламенті здобули представництво 7 політичних суб'єктів (Див. Табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Результати виборів до Словацької національної ради в 1990 р.¹

№	Партія	Частка отриманих голосів виборців (у %)	Кількість депутатських мандатів
1	ГПН	29,35	48
2	ХДР	19,21	31
3	СНП	13,94	22
4	КПС	13,3	22
5	«Співжиття» – УХДР	8,66	14
6	ДП	4,40	7
7	ПЗ	3,49	6

* Примітка: бар'єр для проходження в парламент на виборах 1990 р. – 3 % голосів виборців.

¹ Štatistický úrad Slovenskej republiky [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.statistics.sk/>

Переможцем виборів став рух ГПН, який здобув майже третину депутатських мандатів. Але політичне існування ГПН було досить не довгим, з огляду на розкол об'єднання в 1991 році та його подальшу трансформацію. Розпад ГПН був проявом початкової диференціації та фрагментації партійної системи Словаччини. Після виборів 1990 року була сформована коаліція демократичних сил правоцентристської орієнтації – ГПН, ХДР та ДП, яка орієнтувалася на системні демократичні перетворення в суспільстві.

Наступний етап трансформації партійної системи Словаччини пов'язується з парламентськими виборами 1992 року. Порівняно з виборами 1990 року парламентські вибори 1992 року створили кардинально нову політичну ситуацію. Попри те, що до парламенту пройшло 5 партій, цілковиту перемогу отримав РЗДС (Див. Табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Результати виборів до Словацької національної ради в 1992 р.

	Партія	Частка отриманих голосів виборців (у %)	Кількість депутатських мандатів
1	РЗДС	37,26	74
2	ПДЛ	14,70	29
3	ХДР	8,89	18
4	СНП	7,93	15
5	Рух «Співжиття» – УХДР	7,42	14

** Примітка: бар'єр для проходження в парламент на виборах 1992 р. – 5 % голосів виборців.*

РЗДС – це т.зв. «нестандартна», націонал-популістська партія з нечітким ідеологічним профілем, яка своїм успіхом завдячувала, насамперед, харизмі лідера В. Мечіара. Після виборів 1992 року був сформовано урядову коаліцію РЗДС-СНП на чолі з В.Мечіаром (24.06.1992 – 14.03.1994), під егідою якої зрештою і завершився процес розпаду федерації та конституювання незалежної Словаччини.

Внаслідок парламентсько-урядової кризи на початку 1994 року в Словаччині були призначені позачергові вибори, які від-

булися 30 вересня – 1 жовтня 1994 року. Це були перші загальнонаціональні вибори в незалежній Словаччині та інтерпретувалися як шанс для Словаччини щодо повернення на демократичний євроатлантичний вектор розвитку. Але вибори, всупереч очікуванням опозиції, знову принесли успіх РЗДС і прем'єрський пост В.Мечіару. Урядова коаліція РЗДС-АРС-СНП, що утворилася після виборів, спиралася на авторитарний стиль управління, орієнтувалася на концентрацію влади та обмеження можливостей опозиції, наслідком чого було загострення ситуації в державі (Див. Табл. 5.3).

У результаті цих виборів відбувся відкол Словаччини від транзитної траєкторії інших центральноєвропейських країн Вишеградської групи – Чехії, Угорщина, Польща.

Таблиця 5.3

Результати виборів до Національної ради СР в 1994 року

	Партія	Частка отриманих голосів виборців (у %)	Кількість депутатських мандатів
1	РЗДС-СПС	34,96	61
2	Блок «Спільний вибір»	10,41	18
3	Угорська коаліція	10,18	17
4	ХДР	10,08	17
5	ДС	8,57	15
6	АРС	7,34	13
7	СНП	5,4	9

** Примітка: бар'єр для проходження в парламент на виборах 1994 р. – 5% голосів виборців.*

Внаслідок виборів 1994 року можна спостерігати тенденцію до зростання числа політичних суб'єктів, що потрапили до парламенту, а також поляризацію словацької партійно-політичної сцени. Поляризація в даному випадку означає виникнення авторитарно-популістського «мечіарівського» табору (центр – РЗДС), з одного боку, і «антимечіарівського» табору опозиції, з іншого. «Антимечіарівському» табору бракувало централізованого полюсу аж до 1997 року, коли утворилася Словацька демокра-

тична коаліція (СДК). Ідеологічно різнобарвна СДК об'єднала п'ять партій: три правоцентристські (ХДР, Демократичний союз і Демократичну партію), Соціал-демократичну партію Словаччини (СДПС) і Партію зелених. Головною метою даного т.зв. «парасолькового» опозиційного утворення було не стільки співробітництво, засноване на близькості ідейних установок, скільки прагнення створити ефективну протидію правлячій коаліції на чолі з РЗДС¹.

Напередодні виборів 1998 року відбувається ескалація політичної конфронтації між таборами. Основною роздільною лінією між таборами було питання демократичного майбутнього Словаччини та ставлення до політичного режиму В. Мечіара. Парламентські вибори 1998 року зафіксували новий етап розвитку партійної системи, що розпочався з консолідації «антимечіарівського табору» та ізоляції РЗДС з наступними процесами дезінтеграції партійного простору (1998 – 2002 рр.).

Виборчий бар'єр пододало 6 політичних партій, але якщо врахувати склад СДК, то в парламент прийшло 11 суб'єктів (Див. Табл. 5. 4).

Таблиця 5.4

***Результати виборів до Національної ради
Словацької Республіки в 1998 році***

	Партія	Частка отриманих голосів виборців (у %)	Кількість депутатських мандатів
1	РЗДС	27,00	43
2	СДК	26,33	42
3	ПДЛ	14,66	23
4	ПУК	9,12	15
5	СНП	9,07	14
6	ПГП	8,01	13

Перемога РЗДС не була достатньою для того, щоб сформувати уряд. Крім того слід відмітити й слабкі результати колишніх коаліційних партнерів – СНП і АРС. Тоді як результати СДК і

¹ Ключкович А. Особливості розвитку партійної системи Словаччини в контексті суспільно-політичних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ ст. / Анатолій Ключкович // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Випуск 11. – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. – С. 102 – 103.

ПУК дали змогу сформувати уряд широкої демократичної коаліції правоцентристських, етнічних і лівих партій (СДК, ПУК, ПДЛ і Партії громадянського порозуміння) на чолі з М. Дзуріндою. Але проблемою їй надалі залишався неоднорідний склад правлячої коаліції.

Незважаючи на непрості взаємини урядових партій, після виборів 1998 року ці партії зуміли зберегти достатній рівень згуртованості, щоб подолати негативний спадок діяльності уряду В. Мечіара і повернутися на шлях інтенсивних демократичних перетворень впродовж 1998 – 2002 років. Попри відносну стабільність урядового курсу, в партійній системі в цей період чітко проявляється тенденція до дезінтеграції, як антимечіарівського, так і мечіарівського таборів, наслідком якої є фрагментація партійної системи в цілому. Внутрішні перегрупування, розмежування на фракції, розколи партій – це ті процеси, які супроводжували основні парламентські партії в післявиборчий період.

Парламентські вибори 2002 року ознаменували початок нової фази розвитку партійно-політичної системи Словаччини. Політична взаємодія між партіями на основі відношення до мечіарівського режиму поступово відійшла в минуле. Попри перемогу РЗДС на виборах 2002 року, її парламентське представництво і коаліційний потенціал, не дозволяв брати участь в урядовій владі (Див. Табл. 5. 5).

Таблиця 5.5.

***Результати виборів до Національної ради
Словацької Республіки в 2002 році***

	Партія	Частка отриманих голосів виборців (у %)	Кількість депутатських мандатів
1	РЗДС	19,50	36
2	СДХС	15,09	28
3	Напрям-СД	13,46	25
4	ПУК	11,17	20
5	ХДР	8,25	15
6	АНГ	8,01	15
7	КПС	6,32	11

Урядову коаліцію на чолі з М. Дзуріндою сформували чотири партії, три з яких входили в минулий кабінет (СДХС, ХДР,

ПУК) і Альянс нового громадянина (АНГ). Урядова коаліція продовжила системні реформи, успішність яких ознаменував вступ Словаччини в НАТО та ЄС.

Чергові парламентські вибори 19 червня 2006 року підтвердили тенденцію до стабілізації партійно-політичної системи, хоча дзеркально змінили формат влади і опозиції в країні: три політичні сили, що перебували при владі в 2002 – 2006 років (СДХС, ПУК, ХДР) перейшли в опозицію, а три колишні опозиційні сили (Напрям-СД, РЗДС та СНП) стали при владі (Див. Табл. 5.6).

Таблиця 5.6

**Результати виборів до Національної ради
Словацької Республіки в 2006 році**

	Партія	Частка отриманих голосів виборців (у %)	Кількість депутатських мандатів
1	Напрям-СД	29,14	50
2	СДХС	18,35	31
3	СНП	11,73	20
4	ПУК	11,68	20
5	НП-РЗДС	8,79	15
6	ХДР	8,31	14

За результатами парламентських виборів 2010 році у Національній Раді було представлено 6 політичних суб'єктів (Див. Табл. 5.7).

Таблиця 5.7

**Результати виборів до Національної ради
Словацької Республіки в 2010 році**

	Партія	Частка отриманих голосів виборців (у %)	Кількість депутатських мандатів
1	Напрям-СД	34,79	62
2	СДХС / ДП	15,42	28
3	СіС	12,14	22
4	ХДР	8,52	15
5	Міст	8,12	14
6	СНП	5,07	9

Найбільшу кількість голосів, і відповідно депутатських мандатів, отримала лівоорієнтована партія – Напря́м-СД, однак отримані результати не дали змогу Р.Фіцо сформувати проурядову більшість в парламенті. Напря́м-СД мала звужений коаліційний потенціал, а колишні коаліційні партнери партії (СНП та НП-РЗДС) не пройшли до парламенту. Склад урядової коаліції в Словаччині сформували чотири право-помірковані політичні партії – СДХС/ДП, СіС, ХДР, Міст, які представляють консервативну, ліберальну, християнсько-демократичну ідеології та інтереси угорської нацменшини. З самого початку між урядовими політичними силами існувало чимало суперечностей, узгодження позицій давалося досить важко, що позначилося на стабільності та довготривалості їх співпраці. Парламентсько-урядова криза восени 2011 року зумовила необхідність проведення позачергових виборів.

У позачергових виборах до Національної Ради СР 2012 року взяло участь рекордна кількість політичних суб'єктів – 26, однак п'ятивідсотковий виборчий бар'єр подолали тільки 6 політичних сил (Див. Табл. 5.8).

Таблиця 5.8

***Результати виборів до Національної ради
Словацької Республіки в 2012 році***

	Партія	Частка отриманих голосів виборців (у %)	Кількість депутатських мандатів
1	Напря́м – СД	44,41	83
2	ХДР	8,82	16
3	ЗЛіНО	8,55	16
4	Міст	6,89	13
5	СДХС / ДП	6,09	11
6	СіС	5,88	11

Вперше з 1990 року, одна партія в Словаччині, отримала більше половини місць у парламенті і самостійно утворила уряд, претендуючи на положення домінуючої сили в партійній системі. У минулому до такого результату був найбільш близьким РЗДС на чолі з В. Мечіаром, який на парламентських виборах 1992 року зумів здобути 37% голосів і майже половину депутатських мандатів (74 мандати з 150 мандатів). Але однопартійний уряд

В.Мечіару сформувати не вдалося. В сучасній словацькій політиці продовжують проявлятися традиції сильної партії, на якій наголошують окремі дослідники¹.

Партійна система СР складається в основному з малих політичних партій. Її фрагментованість фіксується в значній кількості суб'єктів виборчого процесу (Див. Табл. 5.9): партій, об'єднань, коаліцій, які часто складаються ще з доволі самостійних політичних сил з власними інтересами. Таке єднання політичних сил доволі умовне, спричинене скоріше необхідністю подолання п'ятивідсоткового виборчого бар'єру. В площині практичної діяльності фіксується значна конфліктність, що загалом не сприяє стійкості партійних утворень.

Таблиця 5.9

Кількісне співвідношення суб'єктів виборчого процесу на парламентських виборах 1990 – 2012 років²

Політичні суб'єкти на парламентських виборах	1990	1992	1994	1998	2002	2006	2010	2012
Кількість суб'єктів виборчого процесу	16	23	17	17	25	21	18	26
Кількість політичних суб'єктів, які пройшли до парламенту	7	5	7	6	7	6	6	6
Кількість дійсних голосів, поданих за суб'єктів, що пройшли до парламенту (у%)	92,4	76,2	86,9	94,2	81,8	88,0	84,1	80,7

У результаті кожних виборів до парламенту проходила нова, часто нестандартна, політична партія: в 1992 році – РЗДС, 1994 році – Асоціація робітників Словаччини, 1998 році – Партія громадянського порозуміння, в 2002 році – Напрямок-СД, 2010 році – СіС і Міст, 2012 році – ЗЛіНО. Вибори 2006 року були єдиними виборами, коли до парламенту не пройшла жодна з невідомих

¹ Марушяк Ю. Система политических партий в Словакии и ее развитие в контексте изменений политического дискурса в стране после 1989 г. / Юрай Марушяк // Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24 – 25 листопада 2011 р. – К.: ІПіЕНД, 2012. – С. 36.

² Štatistický úrad Slovenskej republiky [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://portal.statistics.sk/>

раніше політичних сил. Вступ до парламенту нових партій вносить до партійної системи Словаччини елемент волатильності, на противагу стабілізаційним тенденціям, що забезпечують традиційні партії.

Специфічною рисою розвитку партійної системи Словаччини в контексті електоральних циклів є складність отримання парламентського представництва тим політичним суб'єктам, яким вже доводилося його втрачати. Ця тенденція діє в Словаччині з 1990 року, частковим виключенням було хіба що повернення до парламенту СНП в 2006 році. Це правило стосується як нових політичних сил, так і колись могутніх партій, що не одноразово здобували представництво в парламенті – РЗДС, КПС. Очевидно, їх електоральні здобутки вже залишаться в історії.

Аналізуючи ідеологічний спектр словацьких партій, слід відмітити, що в партійній системі СР присутні як програмні партії з виразною ідейно-політичною орієнтацією, так і партії з нечітким ідеологічним профілем. З середини 1990-х років домінують ідейно різноманітні, прагматично налаштовані партії з розпливчатим коаліційним потенціалом.

Успішність політичних партій в ліво-правому континіумі засвідчує, що в Словаччині після 1990 року перемогу на виборах здобували як правоцентристські, так і лівоцентристські партії – що говорить про відносну збалансованість ідеологічного потенціалу партій. Впродовж свого розвитку партійна система СР все більше наближалася до збалансованої європейської багатопартійної моделі правого та лівого центрів.

У контексті останніх парламентських виборів проявилася виразна фрагментація правоцентристського табору та асиметрія партійно-політичного ландшафту на користь лівоцентристського суб'єкта. Одна лівоцентристська партія (Напря-СД) отримала на виборах 2012 року більше голосів, ніж ліберально-консервативний табір разом (СДХС-ДП, ХДР, Міст, СіС, ЗЛіНО). Особливо відчутною є асиметрія з огляду на те, що Напря-СД є відносно згуртованим одиничним політичним суб'єктом, тоді як правоцентристський табір, по-перше, «втратив» свого лідера – СДХС, по-друге, залишається фрагментованим, по-третє, є програмно-ідеологічно диференційованим.

У сучасних умовах єдиною успішною політичною силою лівого спектру є Напря́м-СД, тоді як інші ліві політичні сили – Комуністична партія Словаччини, Партія демократичних лівих – перебувають в доволі скрутному електоральному та організаційному становищі. Перспективи розвитку лівих в сучасній Словаччині в значній мірі залежать від успіхів правлячої нині партії «Напря́м-СД», яка має історичну можливість демонструвати ліву політику на практиці.

Попри фрагментацію правоцентристського табору та асиметрію партійно-політичного ландшафту, на думку Г. Месежнікова, ідеологічні вподобання словацьких виборців у межах «ліво-правої» шкали залишилися й надалі збалансованими і стабільними, враховуючи також результати інших учасників виборів 2012 року¹.

Емпіричні заміри щодо конфігурації партійної системи Словаччини після виборів 2012 року фіксують тенденцію до її стабілізації та концентрації. Зокрема, т.зв. «індекс ефективної кількості партій» (М. Лааксо, Р. Таагапера), що фіксує рівень фрагментації партійної системи та кількість релевантних партій, за результатами виборів 2012 року становив найнижчий показник за всю історію парламентських виборів в СР – 2,8 (до прикладу, у 2010 р. – 4). Індекс агрегації (Л. Майєр), який вимірює концентрованість партійної системи, фіксуючи співвідношення наймогутнішої партії та інших партій в парламенті, у 2012 році становив показник 9,3 (до прикладу, у 2010 р. – 6,9), що є найвищим в рамках електоральних циклів в Словаччині з 1990 року².

Незначне оновлення парламентського представництва, відсутність у парламенті антисистемних і радикальних партій, помірний характер партійної конкуренції в контексті парламентських виборів 2010, 2012 років свідчить про те, що сучасна партійна система є ближчою до типу поміркованого плюралізму за класифікацією Дж. Сарторі.

¹ Mesežnikov G. Stranícky systém po voľbách 2012 – zmena kontinuity [Електронний ресурс] / Grigorij Mesežnikov. – Режим доступу : <http://www.infolby.sk/index.php?base=data/parl/2012/analyzy/1331900479.txt>.

² Ключкович А. Парламентські вибори 2012 р. у Словацькій республіці та їх вплив на конфігурацію партійної системи / Анатолій Ключкович // Регіональні студії. Науковий збірник: збірник наукових праць за матеріалами круглого столу «Куди прямуєш, Центральна Європо» (21 березня 2013 року). – Спецвипуск №7 (2). – Ужгород : Ліра, 2013. – С. 130.

Якщо ж глянути на партійну систему Словаччини через методологічну призму Ж. Блонделя, то можна зафіксувати, що в 2010 – 2012 роках у Словаччині прослідковуються тенденції до формування багатопартійної системи з домінуючою партією в лівій частині спектру. Але для усталення даного типу необхідна перевірка щонайменше наступними виборами.

Таким чином, особливості розвитку політичних партій і партійної системи засвідчують доволі складну постсоціалістичну трансформацію Словацької Республіки порівняно з іншими країнами центральноєвропейського регіону. Ознаки стабілізації та консолідації партійно-політичної системи в ХХІ столітті, інтегрованість країни в євроатлантичні структури, безумовно вказують на те що, Словаччина продовжить свій поступальний демократичний розвиток (динаміка електоральної підтримки політичних партій Словаччини подана в Додатку Г2, а дані про основні політичні партії в Додатку Д).

ЧАСТИНА 6

ПАРТІЙНА СИСТЕМА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Сучасна партійна система Польщі утворилась в основному з двох протидіючих угруповань 1980-х років: Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) і підпорядкованих їй партій (Об'єднаної селянської партії, Демократичної партії) та суспільно-політичного руху «Солідарність».

Процес становлення партійної системи Словаччини був обумовлений наступними соціокультурними та інституційними факторами:

Соціокультурні передумови. Процес становлення сучасної багатопартійної системи відбувся під впливом історичного досвіду формування громадсько-політичних рухів періоду авторитаризму Польської народної республіки. Масові протестні комуністичному режиму народні заворушення (1970, 1971, 1976, та 1980 – 81 рр.) призводять до утворення перших опозиційних організацій. На загальній хвилі антитоталітаризму у 1976 році виникає Комітет Захисту Робітників (КЗР), який поступово стає громадсько-політичною організацією захисту громадянських прав і свобод. В подальшому глибокий соціально-політичний конфлікт між владою і суспільством на початку 1980-их років призводить до консолідації опозиційних комунізму громадських сил у єдиний масовий громадсько-політичний рух «Солідарність». У 1981 році до складу «Солідарності» входить 10 млн. членів.

Після краху комунізму та перемоги опозиції, всередині «Солідарності» виникає багато політичних організацій, які прагнуть проводити автономну від керівництва політику. У 1990 році зі складу «Солідарності» виокремлюються нові громадсько-політичні утворення: «Солідарність-80», «Згода центристських сил», «Громадський рух – Демократична дія», «Солідарність трудящих» та інші. Відповідні розколи відбуваються і в середовищі лівих партій. А ПОРП в січні 1990 року взагалі заявляє про саморозпуск.

Якщо говорити про соціокультурні розмежування, то слід відмітити, що польське суспільство є досить гомогенним в етнічному, культурному, релігійному і мовному відношенні. Тому суттєвих соціокультурних розмежувань у польському соціумі немає. Головне розмежування – це поділ на лівих і правих, яке знайшло своє відображення у партійній системі сучасної Польщі. При чому такий поділ можна вважати до певної міри умовним.

Інституційна основа діяльності партій. Польща є унітарна держава, яка поділена на 16 воєводств. Вищий законодавчий орган – двопалатний парламент: Сейм (нижня палата), Сенат (верхня палата).

За формою правління Польща – напівпрезидентська республіка. Напівпрезидентська республіка разом з пропорційною виборчою системою створюють сприятливе інституційне середовище для розвитку політичних партій¹.

Нормативно-правова основа діяльності політичних партій. Відповідно до законодавства про політичні партії, прийнятого в липні 1990 року, для того, щоб зареєструвати партію достатньо 15 підписів громадян та юридичної адреси. Статут та програма партії відповідно до закону були обов'язкові. У результаті це призвело до масового виникнення партій. За період 1990 – 1991 років у Польщі було зареєстровано понад 100 партій. На середину 1990-их років загальна кількість політичних партій становила понад 300. Переважна більшість партій не проводила активну суспільно-політичну діяльність і відповідно їхня участь у парламентських виборах носила зазвичай формальний характер.

27 червня 1997 року був прийнятий новий закон «Про політичні партії». Згідно положень цього закону для того, щоб зареєструвати політичну партію обов'язковою є підтримка не менше 1 тис. громадян, які володіють правом виборчого голосу та наявність статуту і програми партії. Також було започатковано новий реєстр політичних партій, який здійснює Окружний Суд. Зміни до законодавства про політичні партії призвели до значного зменшення загальної кількості партій та до виконання ними своїх функцій у політичній системі.

¹ Политические системы современных государств. Энциклопедический справочник: в 4 т. – Т. 1: Европа / МГИМО (У) МИД России. – М.: ОАО «Московские ученики и Картолитография», 2009 – С. 392 – 393.

Політичні партії Польщі – це організації, в яких принцип членства відіграє другорядну роль. Перш за все тому, що держава в значній мірі фінансує діяльність партій в залежності від кількості голосів отриманих на виборах і кількості місць в парламенті. Лідери партій навіть не схильні до масовізації партій, оскільки це може привести до розколів останніх. Відтак діяльність партій підпорядкована принципам функціонування партій, які характерні для новітніх (постмодерних) суспільств.

Фінансування політичних партій з державного бюджету є новелою сучасного польського законодавства. Даний принцип дозволяє не тільки забезпечити реальний контроль за діяльністю партій, а й посилити мотивацію участі партій у виборах. Конкретний розмір передбачених законодавством дотацій і субвенцій безпосередньо залежить від результатів виборчої кампанії кожної з партій. Дотації носять одноразовий характер і видаються партії за кожен отриманий мандат депутатів Сейму і Сенату. Право на субвенцію виникає у політичної партії, яка в ході парламентських виборів: а) створивши виборчий комітет, отримала по своїм окружним списками депутатів не менш 3% всіх визнаних дійсними голосів у масштабі країни; б) перебувала у складі коаліційного виборчого комітету, окружні списки депутатів якого отримали в масштабі країни не менше 6% усіх визнаних дійсними голосів. Сума субвенцій розраховується за спеціальною формулою, при чому за 1 голос нараховується відповідна кількість злотих в залежності від кількості голосів отриманих партією (у процентах): від 3 до 5% – 10 злотих за голос, від 20 до 30% – 4 злоті і т.д.¹

Електоральна формула Польщі (вибори до польського Сейму). Закон, яким регулюються вибори до найвищого представницького органу Польщі змінювався декілька разів. Незмінною залишалась сутність електоральної формули – пропорційний розподіл депутатських мандатів. Вибори до Сейму в Польщі регулює закон «Про вибори до Сейму Республіки Польща і Сенату Республіки Польща» від 12 квітня 2001 року. Сейм обирають прямим рівним загальним таємним голосуванням у багатомандатних округах за пропорційним принципом із преференційним голосу-

¹ Современные избирательные системы. Выпуск 1: Великобритания, Канада, Мексика, Польша / Д. Лафитский, Н. Касткина, А. Орлов, Н. Трещетенкова (Польша). – М.: РЦОИТ: Норма, 2006. – С. 398 – 404.

ванням, що дозволяє виборцю (за бажанням) вказати на кандидата, який у разі подолання партією виборчого бар'єра здобуває першочергове право на мандат. Територія Польщі поділена на 41 виборчий округ, від яких і обираються депутати. Округи є багатомандатними, тобто від кожного обирається визначена законом кількість депутатів від 9 до 14.

Суб'єктами виборчого процесу є виборчі комітети. Тільки через утворення виборчих комітетів можна приймати участь у виборах. Право балотуватися до Сейму, крім партій, виборчий бар'єр для яких установлено на національному рівні 5%, і блоків партій із бар'єром 8%, у Польщі мають представники організацій національних меншин і громадяни (самовисування через створення виборчого комітету). Якщо жоден із суб'єктів не набрав необхідної кількості голосів для подолання бар'єра (або набрав лише один список), то поріг знижується до 3% і 5% відповідно.

Важливо, що закон не зобов'язує тих, хто балотується, висувати своїх кандидатів у кожному з округів. Це дає змогу партіям та іншим суб'єктам виборів концентрувати свою передвиборчу діяльність, не розпорошуючи ресурсів. Так, під час виборів до Сейму 2007 року лише сім суб'єктів виборів представили своїх кандидатів у кожному із 41 виборчого округу.

У польському законодавстві від 12 квітня 2001 року при розподілі депутатських мандатів використовується метод дільників Д'Хондта, який діє в інтересах великих виборчих суб'єктів (для Польщі, повторимо, йдеться про комітети виборців партій, національних меншин). До 2001 року поляки застосовували метод Сент-Лаге за яким у вигіднішому становищі при розподілі мандатів опиняються середні та дрібні партії.

До Сейму Польщі виборчий список можуть подавати національні меншини, якщо вони утворюють виборчий комітет. Для списку національних меншин не потрібно долати виборчий бар'єр. У Польщі цим правилом успішно користується лише німецька меншина.

Цікавою є норма закону відповідно до якої особа, яка навмисно спотворює результати соціологічних опитувань, що б впли-

нути на суспільну думку, може бути оштрафована (розмір штрафу від 500 000 до 1000 000 злотих)¹.

У своєму розвитку партійна система Польщі пройшла наступні етапи:

1 етап (1989 – 1991 рр.) – етап початкової багатопартійності, який пов'язаний з функціонуванням так званого «Контрактного парламенту». Даний період характеризується поступовою втраченою домінування та саморозпуском комуністичної Польської Об'єднаної Робітничої Партії, посиленням позицій політичного руху «Солідарність», наявністю в парламенті католицьких політичних організацій. Відбувається законодавче закріплення правил створення та функціонування політичних партій. Утворюються нові партії, що представляють весь ідеологічний спектр.

2 етап (1991 – 1993 рр.) – етап функціонування багатопартійної системи поляризованого плюралізму, що характеризується значним рівнем фрагментації, присутністю на обох ідеологічних полюсах сильних партій, що призводить до неможливості застосування консенсусного механізму прийняття рішень. Присутність багатьох партій в парламенті (представники 29 виборчих комітетів потрапили до Сейму) пов'язана з розпорошеністю електоральних уподобань та особливістю виборчого законодавства, зокрема, відсутністю електорального бар'єру.

3 етап (1993 – 2005 рр.) – становлення системи поміркованого плюралізму з двоблоковою конкуренцією, яка пролягла по осі праві-ліві. Введення для проходження до Сейму 5% бар'єру для політичних партій та 8% – для виборчих блоків посилює позиції сильних партій, відсіявши слабші, що відчутно вплинуло на структуру партійної системи Польщі.

4 етап (2005 р. – донині) – етап утвердження системи поміркованого плюралізму (у двоблоковому вимірі), коли за завоювання більшості у парламенті борються потужні ліво та правоцентристські блоки.

Вибори до Сейму Польщі та їх вплив на еволюцію партійної системи (1991 – 2011 рр.). Перші демократичні вибори до сейму проводилися 27 жовтня 1991 року, після його дострокового роз-

¹ Харченко Л. В. Виборча система Республіки Польща: досвід для України / Людмила Вікторівна Харченко // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 3 (4). – С. 35 – 40.

пуску. Вибори проходили за пропорційною системою без обмежувального бар'єру. Напередодні виборів праві прихильники прискорення ліберальних змін з оточення Л. Валенси створили «Згоду центристських сил», яка стала основою виборчого блоку «Громадська згода – центр». Християнсько-демократичне об'єднання утворило виборчий блок «Виборча католицька акція». Лівоцентристські партії, зокрема Демократичний союз, Ліберально-демократичний конгрес разом з Соціал-демократією Республіки Польща, сформували Союз демократичної лівіці (СДЛ), у склад якої увійшли 17 партій та організацій.

Головні відмінності у передвиборчих програмах учасників кампанії стосувалися темпів економічних реформ, шляхів вирішення проблем безробіття, інфляції і зовнішнього боргу.

Виборча активність становила 43,2%. У виборах взяли участь 112 «виборчих комітетів», сформованих партіями та політичними групами. За результатами виборів 29 виборчих комітетів провели своїх кандидатів до Сейму, що зумовило його значну фрагментацію. На виборах 1991 року до польського Сейму пройшли наступні партії та виборчі об'єднання: Демократичний союз – 12,3% (62 депутатські місця), Союз демократичної лівіці – 11,9% (60), Виборча католицька акція – 8,79% (49), Громадянська згода – «Центр» – 8,7% (44), Польська народна партія – Програмний союз – 8,67% (48), Польська конфедерація незалежності – 7,5% (46), Ліберально-демократичний конгрес – 7,5% (37), Народне порозуміння – 5,5% (28), «Солідарність» – 5,1% (27), Польська партія любителів пива – 2,97% (16) і т. д. Коаліція з п'яти партій в Сеймі сформувала правоцентристський уряд, який очолив Я. Ольшевський¹.

Створення великої кількості партій не сприяло їхньому проникненню в різні соціальні верстви населення та завадило отримати більш-менш стабільну підтримку електорату. Це також призвело до залежності політичних партій від бюджетного фінансування та від посад які займали їхні представники в уряді та адміністрації.

¹Кукуруз О. Парламентська більшість та опозиція в Сеймі Республіки Польща / О. Кукуруз // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6. – С. 79 – 89.

Невдала діяльність попереднього Сейму зумовила запровадження у травні 1993 року нової виборчої системи. Позачергові парламентські вибори 19 вересня 1993 року, які були проведені після розпуску Сейму президентом Л. Валенсою, відбулися на основі нового виборчого закону, який обмежував проходження до Сейму партій та коаліцій, що не набрали відповідно 5% і 8% голосів виборців.

Вибори принесли переконливу перемогу лівим, зростання популярності яких було пов'язане передусім з передвиборною програмою, що проголошувала гарантії соціального захисту. Головні проблеми, що обговорювалися протягом виборчої кампанії стосувалися можливостей і темпу економічних змін в країні, соціальної політики та відношення Польщі до процесу європейської інтеграції. Перемогу на виборах отримав Союз демократичної лівіці (Див. Табл. 6.1) ¹.

Таблиця 6.1

Результати виборів до Сейму 19 вересня 1993 року

Партія	Кількість голосів	Кількість мандатів
Союз демократичної лівіці	20, 4	171(37,2 %)
Польська селянська партія	15, 4	132 (28,7 %)
Демократичний союз	10, 6	74 (16,1 %)
Союз праці	7, 28	41 (8,9 %)
Конфедерація незалежної Польщі	5, 77	22 (4,8 %)
Безпартійний блок на підтримку реформ	5, 41	16 (3,5 %)
Німецька меншина	0, 61	4

Урядову коаліцію сформували СДЛ та ПСП. Наявність лівоцентристського кабінету та орієнтованого на праві сили президента створювали ситуацію двовладдя, яка вилилася в конфлікт глави держави з урядом та парламентом.

¹ Современные избирательные системы. Выпуск 1: Великобритания, Канада, Мексика, Польша / Д. Лафитский, Н. Касткина, А. Орлов, Н. Трещетенкова (Польша). – М.: РЦОИТ: Норма, 2006. – С. 471 – 472.

Отже, у результаті виборів правляча коаліція, на чолі з центристським Демократичним союзом, отримала поразку. Виборці відійшли від партій правого спектру, які брали участь у різних урядових коаліціях починаючи з 1989 року. Підтримка лівого блоку у порівнянні з попередніми виборами майже подвоїлась. Соціал-демократи Польської Республіки та Польська селянська партія, фактичні спадкоємці комуністичного режиму, зберегли свою організаційну інфраструктуру, членство та мережу, що відіграло суттєву роль в їх поверненні до влади. Більш ніж одна третина голосів виборців виявилася неефективною, адже їх отримали партії, які не подолали виборчий поріг. З іншого боку, «виборчий фільтр» спрацював досить вдало, поклавши кінець неконтрольованому процесу утворення політичних партій та їх участі у виборчому процесі. Одночасно це дало поштовх до об'єднання політичних сил як лівого так і правого спрямування, як парламентських так і тих, що не потрапили до парламенту. Так, центристські партії Польщі, які формували попередні уряди – Демократичний союз та Ліберально-демократичний конгрес, об'єдналися у 1994 році в Союз свободи.

З наближенням президентських виборів, призначених на листопад 1995 року, політична боротьба у країні набула особливої гостроти. З 17 кандидатів на президентську посаду до другого туру пройшли А. Квасневський, навколо якого об'єдналося 28 партій і угруповань лівого спрямування, і Л. Валенса, підтриманий партіями й угрупованнями правого спектру. За результатами виборів перемогу отримав кандидат від лівих сил.

Засвоївши уроки програних парламентських виборів 1993 року та президентських виборів 1995 року, праві сили Польщі створили у грудні 1997 року новий виборчий блок – Акція виборча «Солідарність» (АВС), яка об'єднала 36 партій та організацій – вихідців з «Солідарності»¹.

Вибори до Сейму 21 вересня 1997 року були проведені за участі понад 20 партій і коаліцій. Основна конкуренція проходила між спадкоємцями «Солідарності» та ПОРП, які відповідно були представлені СДЛ та АВС. Ці дві групи мали схожі платфо-

¹ Кукуруз О. Парламентська більшість та опозиція в Сеймі Республіки Польща / О. Кукуруз // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6. – С. 79 – 89.

рми і підтримували проринкову економічну політику та інтеграцію з ЄС та НАТО у зовнішній політиці. Третьою силою вважався Союз свободи (СС) очолюваний Л. Бальцеровичем. Вибори засвідчили зміцнення політичних партій і майже рівномірний розподіл голосів між лівими і правими. Маятник влади за результатами виборів знову відхилився вправо. Парламентську більшість сформували Акція виборча «Солідарність» і Союз Свободи (Див. Табл. 6. 2).

Таблиця 6.2

Результати виборів до Сейму 21 вересня 1997 року

Партії	Кількість голосів (%)	Кількість мандатів
Виборча акція «Солідарність»	33,83	201 (43,7 %)
Союз демократичної лівиці	27,13	164 (35,7 %)
Союз Свободи	13,37	60 (13 %)
Польська селянська партія	7,31	27 (9 %)
Рух за реконструкцію Польщі	5,56	6 (1,3 %)
Німецька меншина		2

Ідеологічна несумісність партнерів по коаліції парламентської більшості, а також конфлікти всередині АВС, яка була фактично коаліцією в коаліції, стали причиною основних їх невдач. Внаслідок постійних конфліктів у червні 2000 року коаліція розпалася.

Вибори 23 вересня 2001 року відбулися відповідно до нового виборчого закону. Найбільшу кількість голосів отримали блок СДЛС – УП. Разом з ПСП вони сформували коаліційний уряд. До влади за результатами виборів знову повернулися колишні комуністи, які еволюціонували вже до соціал-демократії¹.

¹ Задорожний І. Еволюція партійної системи Польщі / І. Задорожний // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 13. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2009 – С. 92 – 98.

Право і Справедливість (ПіС), Громадянська платформа (ГП) (виборчий блок, що утворився внаслідок розколу АВС та СС) створили опозиційну фракцію. Вперше до парламенту потрапили праві партії – Ліга польських родин та Самооборона Республіки Польща. За результатами виборів депутатські мандати отримали лише дві партії з тих, які отримали перемогу на виборах 1997 року (Див. Табл. 6.3) ¹.

Таблиця 6.3

Результати виборів до Сейму 23 вересня 2001 року

Партія	Кількість голосів (%)	Кількість мандатів
Союз демократичної лівиці – УП	41,04	217 (47,2 %)
Громадянська платформа	12,68	65 (14,1 %)
Самооборона РР	10,2	53 (11,5%)
Право і справедливість	9,5	44 (9,6 %)
Польська селянська партія	8,98	42 (9,1 %)
Ліга польських родин	7,87	38 (8,3 %)
Німецька меншина	0,36	2

Восени 2002 року на місцевих виборах праві партії перемогли у 13 воєводствах з 16. Це був перший сигнал до катастрофічного програшу лівих у 2005 році.

Тривалі корупційні скандали, в які була втягнута СДЛ під час вступу Польщі в ЄС, стали центральною темою виборчої кампанії та призвели до розколу правлячої коаліції. Розкол лівиці за рік до виборів засвідчив про істотне ослаблення лівого флангу і втрату колишнього авторитету СДЛ.

Відтак на виборах 2005 року перше і друге місце тримали ПіС (Л. Качинський, Я. Качинський) і ГП (Д. Туск). Незважаючи на заяви цих партій про створення більшості, угоду про їх спільну діяльність так і не було підписано. Парламентська більшість була утворена лише в лютому 2006 року у складі Самооборони РП (А. Леппер), Ліги польських родин та ПіС. У липні цього ж року

¹ Современные избирательные системы. Выпуск 1: Великобритания, Канада, Мексика, Польша / Д. Лафитский, Н. Касткина, А. Орлов, Н. Трещетенкова (Польша). – М.: РЦОИТ: Норма, 2006. – С. 475 – 476.

уряд очолив лідер ПіС Я. Качинський. Інша права партія – ГП оголосила про перехід в опозицію. В опозицію згодом перейшла і СДЛ та ПСП (Див. Табл. 6.4) ¹.

Таблиця 6.4

Результати виборів до Сейму 25 вересня 2005 року

Партії	Кількість голосів (%) / результат 2001 р.	Кількість мандатів
Право і справедливість	26, 99 (+ 17, 49 5)	155 (33, 7 %)
Громадянська платформа	24, 14 (+ 11, 44)	133 (28, 9 %)
Самооборона ПР	11, 31 (+ 1, 31)	56 (12, 2 %)
Союз демократичної лівиці	11, 31 (– 29, 73)	55 (12 %)
Ліга польських родин	7, 97 (+ 0, 1)	34 (7, 4 %)
Польська селянська партія	6, 96 (– 1, 86)	25 (5, 4 %)
Нім. менш. Нижньої Сілезії	0, 36	2

Перемога правих партій на виборах 2005 року знаменувала собою початок нового посткомуністичного етапу в розвитку Польщі, який дехто із сучасних польських політиків назвав IV Річчю Посполитою (наприклад, програма партії «Право і справедливість» має назву: «IV Річ Посполита – Справедливість для всіх»).

Політична система з двома опозиціями та значним впливом дрібних партій не може бути стійкою. Переживши кілька криз, у серпні 2007 року коаліційний уряд на чолі з Я. Качинським розпався офіційно, що призвело до розпуску Сейму та дострокових парламентських виборів. Основне змагання за депутатські мандати знову проходило між правою ПіС та правоцентристською ГП ².

Дотермінові вибори до Сейму та Сенату Польщі були проведені 21 жовтня 2007 року. Вибори зафіксували звуження електорального простору для популістських і радикальних партій, а ос-

¹ Современные избирательные системы. Выпуск 1: Великобритания, Канада, Мексика, Польша / Д. Лафитский, Н. Касткина, А. Орлов, Н. Трещеткова (Польша). – М.: РЦОИТ: Норма, 2006. – С. 477.

² Задорожний І. Еволюція партійної системи Польщі / І. Задорожний // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 13. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2009 – С. 92 – 98.

нове протистояння залишилося між партіями правого ідеологічного спрямування. За результатами виборів ГП і ПСП сформували парламентську більшість, а прем'єр-міністром було призначено лідера ГПД Туска (Див. Табл. 6.5).

Таблиця 6.5

Результати виборів до Сейму 21 жовтня 2007 року

Партія	Кількість голосів (%)	Кількість мандатів
Громадянська платформа	41,51	209 (43 %)
Право і справедливість	32,1	166 (38 %)
Союз демократичної лівиці	13,15	53 (12 %)
Польська селянська партія	8,91	31 (6,8 %)
Німецька меншина	0,2	1

За результатами виборів, які відбулися 9 жовтня 2011 року перемогу отримала ГП. Це був своєрідний рекорд – уперше за всю історію Польщі одна й таж сама партія перемагає на двох виборах поспіль (Див. Табл. 6.6)¹.

Таблиця 6.6

Результати виборів до Сейму 9 жовтня 2011 року

Партія	Кількість голосів	Кількість мандатів
Громадянська платформа	39,18	206 (45 %)
Право і справедливість	29,89	157 (34 %)
Рух Палікота	10,02	40 (8,7 %)
Польська селянська партія	8,36	28 (5,9 %)
Союз демократичної лівиці	8,36	27 (5,7 %)
Німецька меншина	0,24	1 (0,7 %)

Лідер Союзу демократичних лівих сил Г. Наперальський признав поразку своєї партії і призвав до оновлення її керівників. Сюрпризом виборів став успіх Руху Палікота, якого деякі за екстравагантність і зайняте третє місце називають польським Жириновським. Я. Палікот протягом декількох місяців перед жовтневими виборами в Сейм буквально об'їздив всю Польщу з ключовою вимогою своєї передвиборчої програми – доходи ксьондзів і

¹ Электоральная география. – Режим доступа: <http://www.electoralgeography.com/new/ru/>

церкви повинні підлягати оподаткуванню нарівні з іншими громадянами Польщі. Таким чином, вперше у сучасній польській електоральній історії масове протестне голосування на жовтневих парламентських виборах 2011 року багато в чому прийняло антиклерикальні риси. У виборчій програмі партії наявними є наступні положення: а) припинення фінансування релігійних організацій (насамперед, католицької церкви); б) припинення релігійної освіти в школах; в) легалізація «партнерських союзів» для гетеро- і гомосексуальних пар; г) легалізація марихуани; д) лібералізація закону про аборти; ж) вільний доступ до контрацепції; з) скасування Сенату і зменшення числа депутатів Сейму до 360 та інше.

Успіх партії Я. Палікота засвідчує про готовність польських виборців голосувати за нові політичні проекти. Сам же Я. Палікот, створюючи партію, скористався тим, що суспільство потребувало чогось нетрадиційного і такого, що до певної міри вносить нові стимули у суспільно-політичне життя.

Проаналізувавши процес становлення партійної системи Польщі, можна стверджувати, що в умовах нової політичної реальності переходу до демократії вона характеризувалася відродженням довоєнних партій, сильною позицією партії-спадкоємиці на лівому фланзі політичного протистояння, наявністю роз'єданого правого флангу, різноманітністю альянсів та розколів поміж учасників політичної боротьби.

Якісні зміни в політичне життя країни принесли ліквідація домінування комуністичної ПОРП, прийняття ліберального виборчого законодавства. Перші вільні вибори на багатопартійній основі привели до формування значно фрагментованого парламенту. Введені виборчі бар'єри відчутно змінили ситуацію, ускладнивши малим партіям доступ до парламенту. Відтак, виборці змушені були голосувати за партії, які мають шанси увійти до Сейму.

Важливе значення для стабілізації партійної системи Польщі мало подолання домінування соціал-демократів в лівій частині політичного спектру та утворення кількох потужних політичних об'єднань в різних частинах політичного спектру. Сприяло цьому також об'єднання польських правих партій. Неприйняття частиною виборців посткомуністичних лівих сил, а також лібералів і неоконсервативних правих сил спричинило зростання підтримки

протестних та популістичних угруповань: Самооборона Республіки Польща, Ліга польських родин, Рух Палікота.

Починаючи з 1991 до 2005 року перемогу на виборах по чергово отримували то ліві, то праві коаліції: 1991 – 1993 (праві), 1993 – 1997 (ліві), 1997 – 2001 (праві), 2001 – 2005 (ліві). В 2005 році відбуваються кардинальні зміни в партійній системі, які обумовлені втратою лівими партіями авторитету і приходом до влади правоцентристських партій, які перемагають на виборах до 2011 року включно. При чому Партія «Громадянська платформа» двічі поспіль (2007 р., 2011 р.).

Емпіричні виміри щодо конфігурації партійної системи Польщі після виборів 2011 року фіксують тенденцію до її стабілізації та усталеності вибору електорату. Зокрема, т.зв. «індекс ефективної кількості партій» (М. Лааксо, Р. Таагапера): 2,85 (для електоральних партій) та 3,85 (для парламентських партій). Слід відмітити, що показники суттєво не відрізняються від попередніх років. Індекс усталеності партійних уподобань М. Педерсена становить 11,7. Це, як відомо показник стабільної партійної системи. Високим є і індекс пропорційності Гюнтера (98,09), яким вимірюється пропорційність перетворення голосів виборців у депутатські мандати. Це, в свою чергу, засвідчує про демократичність електоральної формули.

Таким чином, у процесі еволюції партійна система Польщі пододала політичну фрагментацію, що є одним з критеріїв її консолідації та набуває обрисів системи поміркованого плюралізму з домінуванням правоцентристських сил. Проте досить велика частина виборців може змінювати свої електоральні симпатії в межах одного чи двох парламентських електоральних циклів, що свідчить про нестійкість партійних уподобань. Поляки зберегли спроможність наділяти нові політичні утворення великим кредитом довіри та сподівань. Недовіра до існуючих партій та політики уряду часто супроводжується бажанням електорату підтримати новоутворену партію, яка протестує проти існуючого політичного істеблішменту та пропонує нову якість і новий стиль правління та життя.

Динаміка електоральної підтримки партій подана в Додатку Г, а дані про основні політичні партії – в Додатку Д4.

ЧАСТИНА 7

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УГОРЩИНИ

До 1989 року суспільно-політичне життя Угорської народної республіки (УНР) перебувало під контролем партії комуністів – Угорської Соціалістичної робітничої партії (УСРП).

Партію підтримували такі організації, як Угорська комуністична спілка молоді (УКСМ), піонерська організація, Вітчизняний народний фронт і профспілки. УКСМ, яка об'єднувала молодих людей у віці від 14 до 26 років у середині 1980-х років нараховувала приблизно 875 000 членів. Близько 95% всіх учнів у віці від 10 до 14 років були піонерами, діти у віці від 6 до 10 років входили в організацію «Юні барабанщики». УСРП була єдиною законною політичною партією до 1989 року, коли за новими законами було дозволено створення інших партій.

Виникнення опозиційних до УСРП структур пов'язано з системною кризою в Угорщині в середині 1980-х років. Першими великими зборами опозиціонерів були збори у 1985 році в селі Монор. Результат зібрання – прийняття резолюції, яка засуджувала партійний курс УСРП.

Знаковою подією поступової лібералізації суспільно-політичного життя УНР став загальнодержавний з'їзд опозиційних до комуністів громадських діячів і представників гуманітарної інтелігенції. Опозиційне зібрання відбулось 27 вересня 1987 року у с. Лакітелек. Делегати з'їзду вперше після подій 1956 року офіційно засудили партійний курс УСРП та неефективність комуністичних методів управління у кризовій ситуації в Угорщині. Лакітелекське зібрання заклало основи для подальшої руйнації однопартійної системи¹.

Головні опозиційні до УСРП політичні сили другої половини 1980-х років були наступні:

¹ Ткач Д. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: Монографія / Д. Ткач; Ін-т політ. і етнополіт. дослідж. НАН України. – К.: МАУП, 2004. – С. 81.

1. Угорський демократичний форум (УДФ, вересень 1987 р.).
2. Союз вільних демократів (СВД, листопад 1988 р.).
3. Союз молодих демократів (угорська аббревіатура – ФІДЕС).

Загалом у другій половині 1980-х років виникає понад 140 опозиційних суспільно-політичних союзів, об'єднань та рухів. Всі нові організації виступали за відхід Угорщини від комуністичного шляху розвитку та розбудову демократичної держави.

Таким чином, характерними рисами угорського опозиційного руху 1980-х років були наступні: а) відсутність єдиної міцної опозиції на зразок «Солідарності» в Польщі. Загальний опозиційний рух в Угорщині був досить розрізнений, хоча й антикомуністично спрямований; б) на відміну від більшості соціалістичних країн рушієм демократичних перетворень в Угорщині була гуманітарна інтелігенція, а не робітничий клас.

З метою виходу зі складної суспільної ситуації, в країні приймається рішення провести «національний круглий стіл» між найбільш впливовими громадсько-політичними силами, представниками комуністичної влади та опозиційних організацій. Результатом проведення переговорів мало стати досягнення компромісу між антагоністичними політичними силами та розробка стратегії подальшого розвитку країни.

Основними суб'єктами «круглого столу» в УНР були три сторони:

- 1) УСРП, як представник правлячої комуністичної партії;
- 2) група опозиційних комуністам організацій у складі УДФ, СВД, СМД, СДПУ (Соціал-демократична партія Угорщини) та інші;
- 3) громадські організації, які носили статус нейтральних суспільно-політичних сил.

«Круглий стіл» було проведено у два тури: 1) установчий, на якому було визначено проблемне коло переговорів, склад учасників та компетенція майбутнього зібрання (квітень – червень 1989 р.); 2) нормативно-процедурний (червень – вересень 1989 р.).

Рішення, які приймалися на другому етапі переговорів стали визначальними для переходу Угорщини на демократичний шлях розвитку. Резолюція Національного круглого столу «визначила

долю країни не тільки на перехідний період, але й на довготривалу перспективу»¹.

Переговори в процесі проведення «круглого столу» проходили на двох рівнях: а) політичному (внесення змін до Конституції щодо структури вищих органів влади, розробка правової основи діяльності політичних партій, розробка демократичного виборчого законодавства та інше); б) економічному (розробка стратегії виходу з економічної кризи).

Результатом проведення «круглого столу» стало підписання 18 вересня 1989 року протоколу всіма сторонами переговорів. Таким чином, було досягнуто соціально-політичний компроміс між комуністичною елітою та опозиційними організаціями і розроблено стратегію переходу Угорщини до демократії.

Юридичною основою початку багатопартійності в Угорщині став Закон «Про свободу зібрань і об'єднань», прийнятий Державними Зборами у січні 1989 року. Згідно зі статтями закону в Угорщині вводилось офіційне право громадян на створення політичних партій. Практично всі опозиційні громадські організації задекларували наміри зміни свого статусу на політичні партії.

У 1989 році було прийнято Закон «Про функціонування і господарювання партій», згідно з яким визначалась структура та норми організації політичних партій.

Сучасна партійна система Угорщини почала формуватись у 1989 – 1990 роках у трьох напрямках:

1) створення нових політичних партій УДФ, СВД, СМД (ФІДЕС), сформованих на основі нових демократичних опозиційних рухів;

2) відродження т. зв. історичних партій, які діяли в країні до 1948 року – Незалежної партії дрібних господарів (НПДГ), Християнсько-демократичної партії (ХДП), Соціал-демократичної партії Угорщини (СДПУ);

3) реорганізація партії «комуністичного», «класового» типу – Угорської соціалістичної робітничої партії в Угорську соціалістичну партію (УСП).

¹ Центральноевропейские страны на рубеже XX – XXI вв. Аспекты общественно-политического развития: Историко-политологический справочник. – М.: Новый хронограф, 2003. – С. 64-65.

Етапи становлення партійної системи в Угорській Республіці можна виокремити наступні:

I етап (серпень 1949 – січень 1989 рр.). Із прийняттям у 1949 році Конституції УНР в країні встановлюється однопартійна система комуністичного зразка. Незважаючи на демократичне оновлення Конституції у 1972 році, УСРП продовжує зберігати партійну монополію на владу.

II етап (січень 1989 – березень – квітень 1990 рр.) – етап початкової багатопартійності. Після прийняття Закону «Про свободу зібрань і об'єднань» в Угорщині розпочинається процес становлення багатопартійності. У зазначений період в Угорщині функціонує перехідний тип партійної системи, близький до атомізованої багатопартійності. Напередодні проведення перших парламентських виборів на багатопартійній основі (березень – квітень 1990 р.) офіційно зареєстровано 65 партій.

III етап (березень – квітень 1990 – 1998 рр.) – формування в Угорщині двоблокової партійної системи головна характеристика якої боротьба за домінування у системі УДФ, СВД, УСП та ФІДЕС.

IV етап (1998 – 2014 рр.) – двоблокова партійна система (модифікований варіант партійної системи поміркованого плюралізму), з домінуванням двох політичних партій – УСП та ФІДЕС, які для утворення більшості залучають до коаліції треті партії.

Характерними ознаками партійної системи сучасної Угорщини є: а) діяльність небагатьох фінансово стабільних партій; б) представництво у парламенті від трьох до шести партій та блоків; в) формування уряду найбільш впливовими у суспільстві політичними силами; г) систематичний прихід до влади правих (правоцентристських) або лівих (лівоцентристських) партій. Партії центру є маловпливовими в суспільстві; д) відсутність позасистемної опозиції.

За ідеологічною ознакою політичні партії сучасної Угорщини можна класифікувати наступним чином:

1. Ліві/лівоцентристи: Угорська соціалістична партія, Союз вільних демократів, ЛМП (партія зелених).

2. Центр: Угорський демократичний форум, Незалежна партія дрібних господарів, Партія підприємців, Аграрний союз.

3. Праві/правоцентристи: ФІДЕС, Християнська демократична народна партія, ПП «За кращу Угорщину» («Йобб'ік»), Угорська партія справедливості та життя.

Проаналізувавши етапи еволюції угорської багатопартійності, можна зробити висновок про визначальний вплив на партійну систему виборів до угорського парламенту. Вибори депутатів Державних Зборів проходять за змішаною системою з пропорційним перерозподілом мандатів між мажоритарною і пропорційною складовими. Ця система була введена в дію Законом № 34 (1989) «Про вибори депутатів Державних Зборів», який із невеликими модифікаціями діяв до 2012 року.

Угорська парламентська виборча система, на одностайну думку більшості аналітиків, є однією з найскладніших не лише в Європі, але і у світі. Парламентська виборча система Угорщини виникла в результаті певного політичного компромісу в 1989 році під час радикальної зміни форми політичного режиму. Так звані «історичні» партії (Незалежна партія дрібних господарів, Християнсько-демократична партія, Соціал-демократична партія Угорщини) пропонували застосувати систему регіональних партійних списків. Щойно реорганізована Угорська соціалістична партія (колишня УСРП) і її новий союзник – Союз вільних демократів, пропонували залишити мажоритарну систему одномандатних округів, яка застосовувалася за часів авторитарного режиму. Партія ФІДЕС (Союз молодих демократів) відстоювала компромісне введення змішаної системи. Після проведення інтенсивних складних перемовин і був знайдений компроміс у формі впровадження змішаної виборчої системи з 4-відсотковим (пізніше був піднятий до 5%) виборчим бар'єром для партій на загальнодержавному рівні і 10-відсотковим бар'єром для партійних блоків.

Аналізуючи закон «Про вибори парламентських депутатів» 1989 року, зазначимо, що він складався з трьох частин (виборче право, виборча система, процедури виборів), 12 розділів та додатків, в яких містилася інформація про виборчі округи, методи підрахунку голосів виборців, зразки виборчих бюлетенів, клятва членів виборчих органів тощо.

386 мандатів угорського парламенту розподілялися наступним чином: 176 мандатів в одномандатних мажоритарних округах; 152 мандати за територіальними партійними списками; 58

компенсаційних мандатів за загальнонаціональними партійними списками.

У одномандатних округах вибори відбувалися у два тури. В одномандатних персональних округах встановлювалися два результати: 1) хто персонально з висуванців політичних партій і незалежних кандидатів в результаті одного або двох турів на основі мажоритарного принципу отримав парламентський мандат; 2) скільки голосів в кожному з 186 виборчих округів отримала кожна з партій (блоків) в особі свого висуванця. Перший результат встановлювався на основі категоричного типу голосування. Другий результат використовувався таким чином: голоси виборців певного мажоритарно-персонального округу, віддані політичним партіям, які не отримали мандат, передавалися для обліку по загальнодержавних партійних списках у вигляді компенсаційних голосів.

Для висунення кандидата потрібні були підписи не менше 750 виборців. Кандидат міг балотуватися тільки по одному індивідуальному виборчому округу, і тільки по тому, де мав місце проживання. Обраним по індивідуальному виборчому округу вважався кандидат, який отримав більше половини дійсних голосів за умови, що в голосуванні взяло участь більше половини виборців. Якщо в першому турі проголосувало менше виборців, ніж вимагалось, то в другому турі могли балотуватися усі кандидати, що балотувалися в першому турі. Обраним вважався кандидат, що отримав найбільше число дійсних голосів за умови, що в голосуванні взяли участь більше 1/4 виборців. Якщо ж в першому турі проголосувало більше половини виборців, але жоден з кандидатів не був обраний, то в другому турі могли брати участь ті кандидати, які в першому турі отримали не менше 15% дійсних голосів.

152 мандати розподілялися по системі територіальних партійних списків на основі принципу пропорційності. Голосування проводилося теж у два тури. Перший тур вважався дійсним, якщо у виборах в територіальному окрузі взяло участь більше 50 % виборців. У такому разі другий тур не проводився. Розподіл мандатів відбувався методом квоти Хагенбах-Бішофа і застосування принципу найбільшого залишку. Згідно цієї методики встановлюється квота для отримання депутатського мандата за формулою:

Кількість отриманих голосів

$$\text{Виборча квота} = \frac{\text{Кількість отриманих голосів}}{\text{Кількість мандатів}} + 1 \text{ мандат}$$

Голоси, які не зіграли своєї ролі в розподілі мандатів, розглядаються як компенсаційні. У такому разі не лише голоси, але і мандати передаються для розподілу в загальнонаціональну компенсаційну квоту. На основі результатів голосування встановлюється, які партії здолали 5-відсотковий бар'єр, а виборчі блоки – 10-відсотковий бар'єр.

58 мандатів розподілялися на основі принципу пропорційності за загальнодержавними партійними списками. Голосування в даному випадку не проводилося. Компенсаційні голоси, отримані кожною з партій, які здолали виборчий бар'єр, підсумовувалися. До кількості мінімальних 58 компенсаційних мандатів додавалися нерозподілені мандати в територіальних округах. Розподіл депутатських мандатів за республіканськими списками проводився за методикою d'Hondt. Загальнонаціональний список кандидатів могла виставити та партія, яка висунула списки кандидатів не менше ніж в семи територіальних виборчих округах¹.

До недоліків попередньої виборчої системи (крім її складності) відносять закритий характер територіальних виборчих партійних списків. У виборчому бюлетені друкувався не увесь список кандидатів від кожної партії або блоку партій, а лише назва списку і його графічний символ та прізвища декількох лідерів. Складався ж список партійним керівництвом і виборець міг навіть не знати і часто не знав багатьох кандидатів від партії, яку підтримував. Саме неможливість виборців впливати на список партії був однією з причин неприйняття цієї системи більшістю держав світу.

Ще одним чинником, що обумовлював внутрішню суперечність угорської виборчої системи, була ситуація, коли згідно пропорційної системи голосування, абсолютна більшість громадян голосувала за деякі світоглядні і політичні конструкти, а по ма-

¹ Табачник Д. Западные избирательные системы: мифы, геополитика, права человека / Д. Табачник, О. Верник. – Харьков: Фолио, 2009. – С. 92 – 103.

жоритарній – переважно за того кандидата по округу, який був функціонально корисніший вирішенню різноманітних питань в цьому окрузі, незалежно від того, до якої партії або блоку він належав. Отже, очевидно, що в різних системах голосування до парламенту Угорщини домінували абсолютно різні електоральні мотивації.

Досить антидемократичними є і положення угорського законодавства відносно ролі і місця політичних партій в електоральному парламентському процесі. Як відомо, виборча система багато в чому є продуктом історико-генетичного досвіду і результатом виходу на політичну арену нових політичних сил. Не випадково саме політичні партії стають центральним інститутом сучасної демократичної політики. Проте угорське законодавство по цілому ряду пунктів вводить репресивні заходи відносно партій як основних потенційних суб'єктів виборчого процесу. Серед іншого: а) підлягають розпуску і закриттю ті політичні партії, які не взяли участь в двох підряд парламентських виборах; б) в Угорщині партія може бути розпущена, якщо вона не функціонувала, щонайменше, рік, а кількість її постійних членів була меншою законодавчо встановленого мінімуму.

Участь партій у виборах до парламенту Угорщини 1990 – 2014 років. Вибори до парламенту Угорщини 1990 року мали історичне значення. Вони повинні були відобразити нові політичні реалії угорського суспільства, здійснити розподіл влади між новими силами, які з'явилися на той час в політичному просторі країни та правлячою владною елітою. Результатом виборів 1990 року була докорінна трансформація політичної системи Угорщини, яка відбулася конституційним шляхом. До політичного управління були залучені тисячі нових громадян. З 386 депутатів парламенту 350 були обраними вперше, склад уряду змінився на 100 %, аполітична еліта загалом на 80 – 90%.

Вибори відбулися 25 березня та 8 квітня 1990 року. До парламенту Угорщини потрапили 6 партій: УДФ (Угорський демократичний форум), СВД (Союз вільних демократів), НПДГ (Незалежна партія дрібних господарів), УСП (Угорська соціалістична партія), СМД (Союз молодих демократів), ХДНП (Християнсько-демократична народна партія), які репрезентували на той час 3 вектори політичного життя: а) національно-консервативний, хри-

стиянсько-демократичний напрям (УДФ, НПДГ, ХДНП), який в сумі здобув близько 59% голосів; б) соціал-ліберальний напрям (СВД, СМД), який здобув близько 30% голосів; в) євро-соціалістичний, соціально-демократичний (УСП) – 8,5% голосів¹. За результатами виборів право сформувати уряд було надано правій коаліції у складі УДФ, НПДГ та ХДНП, які користувались на той час найбільшою підтримкою у суспільстві. Провідна роль у коаліції належала УДФ, голова якого Й. Анталл і очолив уряд.

Партія підприємців, Партія зелених, Народна партія, Партія свободи, Угорська аграрна партія та інші, набрали менше 3% голосів виборців. Всього ж у виборах взяло участь 19 партій. Загалом напередодні виборів було зареєстровано 65 політичних партій. Загальні результати виборів були наступні (Див. Табл. 7.1)².

Таблиця 7.1

Результати виборів до угорського парламенту 1990 року

Назва партії	В одномандатних округах	В територіальних округах	В загальнодержавних округах	Всього	%
УДФ	115	40	10	165	42,75
СВД	36	34	23	93	24,09
НПДГ	11	16	17	44	11,40
УСП	1	14	18	33	8,55
СМД	2	8	12	22	5,70
ХДНП	3	8	10	21	5,44
Незалежні	6	0	0	6	1,55
Всього	176	120	90	386	100

Вибори до парламенту у 1994 році відбувалися 8-го та 29-го травня. Всього у виборах взяло участь 19 партій. Загальні результати виборів до парламенту виглядають наступним чином (Див. Табл. 7. 2)³.

¹ Ткач Д. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: Монографія / Д. Ткач; Ін-т політ. і етнополіт. дослідж. НАН України. – К.: МАУП, 2004. – С. 80 – 101.

² Національна виборча комісія Угорщини. – Режим доступу до: http://www.valasztas.hu/hu/parval2010/354/354_0_index.html

³ Там само.

Таблиця 7.2

Результати виборів до угорського парламенту 1994 року

Партія	Одно-мандатні округи	Територіальні округи	Загально-державний	Всього	
				Кількість	Відсоток
УСП	149	53	7	209	54,14
СВД	16	28	25	69	17,88
УДФ	5	18	15	38	9,84
НПДГ	1	14	11	26	6,74
ХДНП	3	5	14	22	5,70
СМД	0	7	13	20	5,18
Аграрний союз	1	0	0	1	0,26
Незалежні	1	0	0	1	0,26
Всього	176	125	85	386	100

Вибори 1994 року були єдиними, коли одній із партій вдалося набрати абсолютну більшість голосів виборців. Цією партією стала УСП – 54,14 %.

До угорського парламенту потрапили ті ж самі партії, що і у 1990 році. Більше того 4 з них повторили приблизно той самий результат, що і у 1990 році. Основний результат виборів – це зміна ролей в політичній системі між УДФ та УСП. УДФ зазнала поразки на виборах, а УСП отримала перемогу.

Успіх соціалістів був обумовлений тим, що вони дуже багато отримали protest-voter (протестних голосів), тобто голосів тих виборців, які були незадоволені діяльністю попереднього уряду з проведення економічних реформ. УСП не захотівши ризикувати однопартійним правлінням створила коаліцію з СВД.

Вибори 1998 року відбулися 10 та 25 травня. Як і на минулих виборах між собою конкурували дві основні політичні сили: СМД (ФІДЕС) та УСП. СМД додав до своєї назви Угорська громадянська партія (СМД – УГП). Всього ж у виборах взяло участь 14 партій. Новий союз, Унія разом за Угорщину, Форум національностей, СДПУ, Партія підприємців не змогли подолати навіть позначку в 1% голосів виборців. Вибори 1998 року були досить напруженими і не прогнозованими. Незважаючи на позитивний

імідж уряду перемогу отримали опозиційні праві сили. Загальні результати виборів були наступні (Див. Табл. 7.3)¹.

Таблиця 7.3

Назва партії	Одномандатні округи	Територіальні округи	Загальнодержавний	Всього	
				Кількість	Відсоток
СМД-УГП	90	48	10	148	38,34
УСП	54	50	30	134	34,71
НПДГ	12	22	14	48	12,43
СВД	2	5	17	24	6,22
УПСЖ	0	3	11	14	3,63
УДФ	17	0	0	17	4,41
Незалежні	1	0	0	1	0,26
Всього	176	128	82	386	100

Успіх СМД (ФІДЕС) був побудований на: а) здатності партії до інтеграції, компромісу, а не пошук помилок уряду; б) створенні вдалого іміджу партії, яку хвилюють перш за все, внутрішні проблеми держави; в) підтримці з боку вищого духовенства; г) домовленості з НДПГ у одномандатних округах тощо.

Користуючись політичним моментом, партія на виборах 1998 року змогла привернути до себе голоси виборців християнсько-консервативних сил, незадоволених розрізненістю їхніх партій, а також голоси Союзу вільних демократів, які були незадоволені фактом участі їхньої партії в попередній урядовій коаліції під егідою соціалістів.

Після виборів в Угорщині намітилась тенденція до створення двополюсної партійної системи. Уряд сформувала права коаліція у складі: СМД (ФІДЕС), УДФ та НПДГ. Прем'єр-міністром Угорщини став В. Орбан.

Четверті вибори до Державних Зборів Угорщини відбувалися 7-го та 21-го квітня 2002 року і були не менш напруженими ніж попередні. Вибори характеризувалися жорсткою боротьбою між ФІДЕС і УСП. Ці вибори вирізнялися потужним «чорним вибор-

¹ Національна виборча комісія Угорщини. – Режим доступу до: http://www.valasztas.hu/hu/parval2010/51/51_0.html

чим піаром». На думку аналітиків це спричинило найвищу явку виборців – понад 70 %¹.

Напередодні виборів ФІДЕС утворив коаліцію з УДФ, що ще раз засвідчило про тенденцію до утворення двополюсної партійної системи. Лідери ФІДЕС настільки вірили в свою перемогу, що їх очільник В. Орбан навіть не вдався до публічних виступів перед виборцями.

Але в результаті другого туру перемогу отримали лівоцентристські сили: УСП та СВД. Ці дві партії, визначивши собі за мету зміну уряду і в другому турі виборів домовившись про спільних кандидатів в інтересах отримання максимальної кількості голосів, отримали більшість у 10 мандатів. Одна з імовірних причин поразки В. Орбана на виборах – його авторитарний стиль керівництва та прихильність до правої ідеології.

Загальні результати виборів до парламенту виглядають наступним чином (див. Табл. 7.4)².

Таблиця 7.4

Результати виборів до угорського парламенту 2002 року

Партія	Одномандатні округи	Територіальні округи	Загальнодержавний	Всього	
				Кількість	Відсоток
СМД УДФ	95	67	26	188	48,70
УСП	78	69	31	178	46,11
СВД	3	4	13	20	5,19
Всього	176	140	70	386	100

Після завершення виборів УДФ прийняв рішення про створення самостійної парламентської фракції. В результаті парламентські місця розподілились таким чином: УСП 178 мандатів, СМД (ФІДЕС) – 164, УДФ – 24, а СВД 20 мандатів. Після парламентських виборів 2002 р. утворено коаліційний уряд двох партій – Угорської соціалістичної партії та Союзу вільних демократів. Його очолив П. Меддьєші.

¹ Enyedi Zsolt – Körösenyi András: Pártok és pártrendszerek. Budapest: Osiris, 2004. – С. 176.

² Національна виборча комісія Угорщини. – Режим доступу до: http://www.valasztas.hu/parval2002/so02/ered_ind.htm

9 – 23 квітня 2006 року відбулися чергові вибори до угорського парламенту. Як і на попередніх виборах головними конкуруючими силами були – ФІДЕС і УСП. Напередодні виборів УДФ категорично відмовилася вступати в коаліцію з ФІДЕС. Натомість УСП узгодили свої дії з СВД.

За результатами голосування в другому турі із 386 мандатів Угорська соціалістична партія отримала 190, блок Союзу молодих демократів та Християнсько-демократичної народної партії 164, Спілка вільних демократів – 20, Угорський демократичний форум – 11¹.

Загальні результати за партійними списками були наступними (Див. Табл. 7.5)².

Таблиця 7.5

Результати виборів до угорського парламенту 2006 року

Партія	Одно-мандатні округи	Територіальні округи	Загальнодержавний	Всього	
				Кількість	Відсоток
УСП	98	71	17	186	48,19
ФІДЕС/ХДНП	68	69	27	164	42,49
СВД	9	4	11	24	6,21
УДФ		2	9	11	2,85
Незалежні	1			1	0,26
Всього	176	146	64	386	100

Блок радикальних правих сил у складі Партії життя і справедливості, Незалежної партії дрібних господарів та деяких інших нечисленних партій не подолав парламентського порогу, відповідно набравши 2,2% голосів виборців. Угорська комуністична робітничка партія набрала 0,40%, партія Центр 0,32%, Ромська партія 0,8%, Угорська провінційна громадська партія 0,05%, Християнська демократична партія 0,04 5%.

¹ Остапєць Ю. Становлення і розвиток партійної системи Угорської Республіки (1998 – 2006 рр.) / Ю. Остапєць, М. Сорока // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 7 – 8. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2010 – С. 179.

² Національна виборча комісія Угорщини. – Режим доступу до: http://www.valasztas.hu/parval2006/hu/09/9_0.html

Отже, перемогу на виборах отримав із невеликим відривом лівоцентристський блок, куди увійшли Угорська соціалістична партія, Союз вільних демократів. 9 червня 2006 року Державні Збори обрали прем'єр-міністром Угорщини Ф. Дюрчаня (член УСП).

Однак, коаліційний уряд УСП і СВД, очолюваний соціалістом Ф. Дюрчані, незважаючи на свої передвиборчі запевнення електорату в бурхливому розвитку угорської економіки, незадовго після здобуття перемоги на парламентських виборах, оголосив у квітні 2006 року про впровадження програми жорстких заходів спрямованих на подолання дефіциту бюджету.

У вересні 2006 року опозиція знайшла плівки, де нібито Ф.Дюрчань говорить неправду виборцям – і зажадала його відставки. В аудіозаписі, що тривав близько 25 хвилин, говорилося, що заради перемоги на квітневих парламентських виборах, очолюваний Ф. Дюрчані соціалістичний уряд дезінформував виборців щодо істинного стану справ в угорській економіці.

Зокрема, голова кабінету заявив, що економіка країни знаходиться на межі розпаду: «Жоден європейський уряд не проводив такої «бездарної» політики. Протягом півтора-двох років ми робили вигляд, що керуємо країною, а насправді ми брехали. Брехали вранці, вдень і ввечері. Ми майже нічого не робили протягом чотирьох років. Просто сиділи, склавши руки». Він також критикував декотрих авторитетних угорських економістів, закидаючи їм, що економіка Угорщини не зазнала обвалу лише завдяки «Божому провидінню, великій кількості грошей у світовій економіці та сотням хитрощів».

Відвертість наведених слів Ф. Дюрчаня грубо образила та викликала «шок» в угорському суспільстві, яке і так уже з моменту проведення досить суворих економічних заходів улітку перебувало у стані розчарування та тривоги. Спонтанні демонстрації вибухнули по всій країні. У Будапешті впродовж вересня і жовтня напроти Парламенту регулярно збиралися по 15 – 20 тисяч угорських громадян. Їх головною вимогою було – відставка Пре-

м'єр-міністра Ф. Дюрчані¹. Саме виступ Ф. Дюрчані на закритому засіданні депутатів парламентської фракції УСП 26 травня 2006 року послугував прологом до найбільшої політичної кризи в Угорщині за весь посткомуністичний період. Наголошуючи на необхідності виконувати прийняту в грудні 2005 року Конвергенційну програму, що, безперечно, вимагала значних пожертвувань із боку населення та суб'єктів господарювання, Дюрчань сказав: «Півтора-два останніх роки ми брехали про стан економіки країни... і нічого не зробили за ці чотири роки».

18 вересня відомості про цю промову попали в центральну пресу. Того ж дня президент Угорщини Ласло Шойом виступив із заявою, що висловлювання прем'єр-міністра призвели до моральної кризи в країні.

У ніч з 17 на 18 вересня 2006 року в Будапешті спалахнули заворушення, які тривали два тижні і стали найбільшими з часів заколоту 1956 року. Великі антиурядові демонстрації за участю десятків тисяч протестуючих, що переходили в запеклі зіткнення, повторювалися в Будапешті і в жовтні 2006, і навесні 2007 року.

Наприкінці вересня 2007 року ситуація дещо стабілізувалась: опозиція постійно організовувала мітинги на площі Л. Кошута біля парламенту країни, вимагала відставки уряду.

Кінцево урядова криза не була подолана, оскільки через непопулярність свого уряду та економічний спад у країні Ф. Дюрчань у 2009 році подав у відставку з посади прем'єр-міністра. Як наслідок, розпадається ліва коаліція у складі УСП-СВД. До наступних парламентських виборів уряд парламентської меншості очолив соціаліст Г. Байнаї.

1 жовтня 2006 року в Угорщині відбулись вибори до органів місцевого самоврядування. УСП програла вибори, а перемогу здобула ФІДЕС. Вона перемогла на виборах мера в 15 із 23 найбільших міст країни і отримала більшість місць у радах у 17 із 19

¹ Остапєць Ю. Становлення і розвиток партійної системи Угорської Республіки (1998 – 2006 рр.) / Ю. Остапєць, М. Сорока // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 7 – 8. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2010 – С. 181.

округів. Всього праві отримали 52% мандатів, а 37% мандатів дісталось соціалістам¹.

На парламентських виборах 2010 року однозначну перемогу здобуває ФІДЕС, яка формує правоцентристський уряд. Новим прем'єр-міністром обраний лідер ФІДЕС В. Орбан, який вже був головою уряду у період 1998 – 2002 років. УСП переходить в опозицію.

За результатами виборів у Державних Зборах з'являються дві нові політичні сили – ультраправий рух «За кращу Угорщину» («Jobbik») та партія зелених ЛМП (LMP – «Політика може бути інакшою»). Помітною була тенденція до подальшого збільшення електоральної підтримки радикально-націоналістичної політичної сили «За кращу Угорщину», яка на виборах до Європарламенту у 2009 році отримала підтримку 14,77% виборців (3 із 22 депутатських мандатів від Угорщини)².

Загальні результати за партійними списками були наступними (Див. Табл. 7.6)³.

Таблиця 7.6

Результати виборів до угорського парламенту 2010 року

Партія	Одномандатні округи	Територіальні округи	Загальнодержавний	Всього	
				Кількість	Відсоток
ФІДЕС/ХДНП	173	87	3	263	68,14
УСП	2	28	29	59	15,28
«За кращу Угорщину» Йоббик	0	26	21	47	12,18
ЛМП	0	5	11	16	4,15
Незалежні	1			1	0,26
Всього	176	146	64	386	100

¹ Остапєць Ю. Становлення і розвиток партійної системи Угорської Республіки (1998 – 2006 рр.) / Ю. Остапєць, М. Сорока // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 7 – 8. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2010 – С. 181.

² Електоральна географія. – Режим доступу до: <http://www.electoralgeography.com/new/ru/>

³ Національна виборча комісія Угорщини. – Режим доступу до: http://www.valasztas.hu/hu/parval2010/354/354_0_index.html

Зазначимо, що парламентські вибори 2010 року можна вважати лакмусовим папірцем зрілості і самого процесу «реформ», і лідерів, що його починали. З партій, що збирали в кінці 1980-х років багатотисячні натовпи прибічників і пройшовши в перший вільно обраний парламент, після 20 років діяльності, на місця в законодавчому органі країни претендували вже лише три – ФІДЕС, ХДНП і УСП.

Незважаючи на те, що УДФ, яким керувала останні роки Давид Ібоя, вдалося зібрати підписи, необхідні для участі у виборах, було зрозуміло, що шансів пройти до парламенту в партії, що успадкувала історичну назву авангарду угорських демократичних реформ, немає.

Знаковою подією стало те, що в 1990 році друга найбільша партія – Союз вільних демократів, яка довше за всіх займала досить відповідальні посади в уряді і пост мера Будапешта, в 2010 році взагалі не змогла зібрати підписи для виставлення загальнонаціонального списку. Причина полягала в тому, що партія, насправді, довше за інших мала своїх представників в кабінеті міністрів, вступаючи в різні коаліції. І саме на її представників випадали непопулярні рішення.

Вибори до Державних Зборів 6 квітня 2014 року відбулися за новою електоральною формою. У 2012 році разом з прийняттям нової Конституції був змінений і виборчий закон. Основні зміни:

а) вибори стали однотуровими;

б) скасовано обмеження явки виборців (у попередньому законі явка повинна була скласти не менше 50% у першому турі і 25% – у другому);

в) зменшується чисельність Державних зборів з 386 до 199 чол., з них: 106 місць розподіляються по одномандатних виборчих округах (раніше було 176), 93 місця розподіляються за партійними списками (раніше було 210 місць за регіональними і партійними списками);

г) виборчий бар'єр залишається на рівні 5% так само, як і в попередньому законі. У разі двопартійного списку – на рівні 10%, для трьох і більше партійних списків – 15%;

д) національні меншини можуть подавати свої списки і повинні досягти виборчого бар'єру в 5% від усіх голосів за меншини. Новою Конституцією Угорщини визнано 13 національних

меншин: болгарська, грецька, хорватська, польська, німецька, вірменська, ромська, румунська, русинська, сербська, словацька, словенська та українська. Якщо список меншини не отримав потрібних 5% голосів, то визнана конституційно меншина має право мати в парламенті свого представника з дорадчим голосом; ж) право голосу отримали закордонні угорці. Вони мають право голосувати за партійні списки. В той же час слід відзначити, що закордонні угорці не можуть мати суттєвого впливу на результат голосування. За оцінками експертів це лише 1 – 2 депутатські мандати. Відтак, такий дозвіл мав скоріше консолідаційний, а ніж електоральний ефект.

За правоцентристську коаліцію «ФІДЕС-ХДНП» проголосувало 44,46% виборців (133 депутатські мандати), які взяли участь у голосуванні. За очолюваний соціалістами п'ятипартійний альянс лівоцентристів «MSZP-Egyutt-DK-PM-MLP» (Угорська соціалістична партія – Разом – Демократична коаліція – Угорська ліберальна партія – Партія угорського діалогу) – або «УСП – Разом – ДК – УД – УЛП» 26% (38 мандатів), праворадикальну партію «Йоббік» (За кращу Угорщину) – 20,6% (23 мандати), «Зелену» партію «Політика може бути інакшою» (LMP) – 5,27% (5 мандатів). У голосуванні взяло участь 60,48% виборців.

Загальні результати виборів 2014 року до Державних Зборів Угорщини виглядають наступним чином (Див. Табл. 7.7) ¹.

Таблиця 7.7

Результати виборів до угорського парламенту 2014 року

Партія	Одномандатні округи	Загально-державний	Всього	
			Кількість	Відсоток
ФІДЕС/ХДНП	96	37	133	66,83
УСП	10	28	38	19,10
«За кращу Угорщину» Jobbik		23	23	11,56
ЛМП		5	5	2,51
Всього	106	93	199	100

¹ Національна виборча комісія Угорщини. – Режим доступу до: http://www.valasztas.hu/hu/ogyv2014/861/861_0_index.html

Таким чином, правляча коаліція на чолі з чинним прем'єр-міністром В. Орбаном вдруге отримує конституційну більшість у парламенті. Результат виборів – це результат вдалої виваженої економічної політики уряду В. Orbana: зменшення безробіття, збільшення заробітної плати, скорочення витрат за комунальні послуги (за минулий рік на 20 %), зменшення державного боргу.

Зауважимо, що останні парламентські вибори 2014 року засвідчили створення партійної системи з домінуючою партією нею є ФІДЕС. Партійна система з домінуючою партією може існувати в рамках демократичного і авторитарного режимів. Різниця в тому, що при демократичному режимі партійна політика – прерогатива домінуючої партії, а при авторитарному режимі – держави.

Слід додати, що угорські політологи, коментуючи несподіваний ріст прихильності до партії «За кращу Угорщину» («Йоббік»), зазначають, що такого успіху партія досягла завдяки непрофесійній діяльності попереднього уряду Ф. Дюрчані, амбівалентному ставленню ФІДЕС до політичного радикалізму та продуманому організаційному будівництву партії. Основну підтримку «Йоббік» отримав у східних регіонах Угорщини, які вважалися вотчиною соціалістів, де зарекомендував себе активним борцем проти ромського населення.

Найбільш вражаючим у голосуванні 2014 року було те, що майже чверть молоді (віком до 18 – 29 років) проголосувала за «Йоббік». Найсильнішими bastionami підтримки «Йоббік» є бідні міста північного сходу Угорщини, охоплені деіндустріалізацією і високим рівнем безробіття. Багато людей голосували за край правих просто через втрату довіри до політики. Якщо в 2004 році, може, максимум 6% дорослого населення поділяли подібні переконання, то сьогодні, «Йоббік» має 17% «ринкової частки», що робить її третьою фракцією в угорському парламенті.

Сама партія «За краще Угорщину» позиціонує себе націонал-консервативною, християнською і радикальною партією. Аналізуючи результати парламентських виборів в УР можна зробити такі висновки щодо тенденцій розвитку партійної системи у посткомуністичну епоху:

1. Після проведення перших вільних парламентських виборів у 1990 році перемогу здобувають колишні опозиційні комуністам УДФ та СВД. Таким чином, на найвищому державному рів-

ні відбувається перехід від однопартійної авторитарної політичної системи до багатопартійного політичного плюралізму.

2. Суттєвий вплив на розвиток країни лівих та лівоцентристських політичних партій. У 1994 – 1998, 2002 – 2006, 2006 – 2010 роках ними були сформовані урядові коаліції. Навіть не реалізуючи владних повноважень, ліві та лівоцентристські політичні сили постійно проходять до складу Державних Зборів, де виконують функції дієвої парламентської опозиції (1990 – 1994 рр., 1998 – 2002 рр., з 2010 р.);

3. Прихід до влади у 1994 – 1998, 2002 – 2010 роках лівих соціалістів, незважаючи на посткомуністичне минуле Угорщини, означало для країни новий етап розвитку ліберальних економічних реформ, а не повернення до соціалістичного минулого. Урядова програма, яка була реалізована соціалістами включала «прискорення приватизації при активному залученні іноземного капіталу, закріплення основ ринкової економіки, формування нового класу підприємців, радикальна переорієнтація зовнішніх зв'язків на Захід: інтеграція в Євроатлантичні структури – НАТО та ЄС».

Тому мова не йде про ведення угорськими соціалістами політики традиційного соціалізму другої половини ХХ ст., а про принципи реалізації державної та економічної політики за взірцем західноєвропейської соціал-демократії.

4. Циклічність формування урядів в УР правоцентристськими та лівоцентристськими партіями. У період 1990–1994 та 1998–2002 років при владі перебували правоцентристські політичні сили, у 1994–1998, 2002–2010 років парламентську більшість склали лівоцентристські партії.

5. Підрахувавши індекс ефективної кількості парламентських партій для виборів до Державних Зборів Угорщини (1990 – 2014 рр.) можна зробити висновок про зменшення такої кількості у 2010 році до 2, а у 2014 році до 1,8, що підтверджує наявність стійкої двоблокової системи і в той же час засвідчує тенденцію до багатопартійної системи з домінуючою партією (індекс дорівнює 1,7).

Таблиця 7.8

Ефективна кількість парламентських партій за результатами виборів до Державних зборів Угорщини 1990 – 2014 рр.

Індекси	1990	1994	1998	2002	2006	2010	2014
ЕКПП	3,8	2,9	3,4	2,3	2,3	2	1,8
ЕКЕП	7	5,7	5	2,9	2,8	2,8	2,9
Індекс фрагментації	0,74	0,66	0,7	0,56	0,53	0,49	0,49
Індекс Галлахера	13,7	16,1	10,9	8,2	5,1	11,7	6,2

6. Відбулась зміна загального настрою виборців: від ейфорії 1990-х років вони перейшли до сприйняття виборів як формальної процедури, якою обмежується реальний вплив населення на політичний процес. У цілому політична активність населення залишається низькою: тільки 2% громадян є членами партій. Партії носять елітарний, верхівковий характер. На практиці в діяльності партій переважають партійні інтереси, а не інтереси громадян.

7. Переважна більшість партій, хоч і багаточисельні, проте опираються у своїй діяльності на вузьке коло активістів. Ті партії, які перебували при владі в різні періоди новітньої доби (УДФ, УСП, СМД – УГП), будувалися на основі особистої відданості лідерові партії та жорсткій дисципліні. І Й. Анталл, і Д. Хорн, Ф.Дюрчань і В. Орбан мали схильність до одноособового керівництва партією, визначення її політичного курсу та програми, засобів політичної боротьби. Перебуваючи при владі на посадах прем'єр-міністра, вони прагнули диктат всередині партії перенести на диктат в уряді, у тому числі й у кадрових питаннях.

8. Еволюція партій засвідчила падіння цікавості як до ліберальної, так і до марксистської ідеології. Більшість партій перейшла на консервативні, а деякі навіть на націоналістичні позиції. Серед створених нових партій більшість належить насамперед до правого політичного спектру (динаміка електоральної підтримки політичних партій та їх діяльності подана в Додатках Г4, Д3).

ЧАСТИНА 8

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Вивчення особливостей функціонування партійних систем у перехідних суспільствах є одним із провідних напрямків як вітчизняної, так і зарубіжної політичної науки. Актуалізується вивчення партійної системи України рядом чинників: по-перше, еволюція партійної системи України продовжується, відтак необхідно мати достатньо інформації і знань для прогнозу майбутнього її розвитку; по-друге, незакінченою є дискусія українських вчених щодо виокремлення основних етапів розвитку партійної системи; по-третє, залишається відкритим питання і щодо того, якою буде конфігурація партійної системи України в майбутньому.

Основні інституційні та соціетальні чинники впливу на еволюцію партійної системи України наступні: форма правління, виборча система, соціально-політичні поділи.

Форма правління. Україна станом на початок 2014 року є напівпрезидентською республікою у парламентсько-президентському її форматі. Така форма правління сприяє розвитку багатопартійності, оскільки парламентська більшість, яка формує уряд має утворюватись на партійній основі.

Починаючи з проголошення незалежності, форма правління в Україні змінювалася декілька разів, що відчутно впливало на конфігурацію партійного простору. Конституція прийнята 28 червня 1996 року встановила в Україні президентсько-парламентський тип напівпрезидентської республіки. Президент став ключовою фігурою політичної системи суспільства. Структурування парламенту відбувалося не за партійною належністю.

Після «Помаранчевої революції» 2004 року парламент України на своєму засіданні 8 грудня 2004 року прийняв пакет змін до Конституції України, встановивши парламентсько-президентську республіку. В результаті центральною фігурою політичної системи мав стати прем'єр-міністр. Уряд повинен формуватись парламентською більшістю. Структурування парламенту відбувалось виключно за партійною приналежністю. Такі зміни привели до

протистояння Президента України (В. Ющенко) та Прем'єр-міністра України (Ю. Тимошенко). В результаті внутрішніх конфліктів у «помаранчевій коаліції» на президентських виборах 2010 року перемогу отримав В. Янукович (Партія регіонів). 1 жовтня 2010 року Конституційний Суд України відмінив зміни до Конституції України від 8 грудня 2004 року. Таким чином, Україна знову стала президентсько-парламентською республікою.

В результаті Євромайдану та української Революції Гідності 2013 – 2014 років, а також дострокових виборів Президента України (президентом став П. Порошенко) український парламент прийняв рішення про повернення до Конституції зі змінами від 8 грудня 2004 року. Україна знову стала парламентсько-президентською республікою.

Зміна форм правління не могла не впливати на формат партійної системи. Відтак впливовими в різний час ставали партії, які були пов'язані з особою Президента та Прем'єр-міністра України (Партія регіонів, ВО «Батьківщина», Народний Союз «Наша Україна» (потім ПП «Наша Україна»), ПП «Удар» та інші).

Нормативно-правова основа діяльності політичних партій в Україні. Нормативну основу функціонування політичних партій в Україні утворюють: Конституція України, Закон України «Про політичні партії в Україні», закони України про вибори депутатів ВР України, органів місцевого самоврядування.

У II розділі Конституції України (ст. 36) сказано, що громадяни України мають право на свободу об'єднань в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту прав і свобод та задоволення політичних, економічних, культурних інтересів.

До прийняття закону про політичні партії їх діяльність в Україні регламентувалась Законом України «Про об'єднання громадян» (16 червня 1992 року). В ст. 1 цього закону вказувалось, що об'єднання громадян, незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо), відповідно до цього Закону визнається політичною партією або громадською організацією. Політичною партією є об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, фор-

муванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі. Громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

В ст.15 вказувалось, що для реєстрації політичної партії засновники мають подати заяву з підписами не менше 1 тис. громадян України, які мають виборче право. Закон «Про об'єднання громадян» не дивлячись на деякі недоліки, мав ряд позитивних рис, а саме: обумовлював механізм створення, реєстрації та засади діяльності політичних партій.

Тому Закон України «Про політичні партії в Україні» (від 5 квітня 2001 р.) майже повністю відтворював його. У першому розділі «Загальні положення» дається визначення політичної партії, обумовлюються права громадян, що утворюють політичну партію, вказуються гарантії діяльності політичних партій. В ст. 3 цього розділу підкреслюється, що в Україні можуть реєструватися тільки партії з загальнонаціональним статусом. А ст. 5 забороняє утворення і діяльність політичних партій, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на ліквідацію незалежності України, насильницьку зміну конституційного ладу, підрив безпеки держави, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни і расової ворожнечі, посягання на права і свободи людини, посягання на здоров'я людини. Крім того, партіям забороняється утворювати військові формування. В цьому ж розділі вказано, що рішення про заборону діяльності політичної партії розглядає в першій інстанції Верховний Суд України.

В другому розділі «Членство в політичних партіях та їх утвореннях» наголошується, що членом політичної партії України може бути лише громадянин України. Громадянин України може бути членом лише однієї партії. Не можуть бути членами політичних партій судді, працівники прокуратури, органів внутрішніх справ, СБУ, військовослужбовці. Членство в партіях є фіксованим. Підкреслюється, що для реєстрації політичної партії вона обов'язково повинна мати Програму і Статут, тобто документи, які поряд з законами України регламентують діяльність партії. Висуваються вимоги до статуту: перелік статутних органів; порядок вступу в політичну партію; порядок створення облас-

них, районних, міських організацій та осередків; джерела фінансування і т. ін.

Крім того, для реєстрації партії має бути рішення про створення політичної партії, прийняте на установчому з'їзді з підписами 10 тис. громадян України, які мають право голосу, зібраними у 2/3 районів, 2/3 областей України, міст Києва і Севастополя та не менш як у 2/3 районів АРК. Реєстрацію партії здійснює Міністерство Юстиції України, яке упродовж 30 днів після подання документів приймає рішення.

В третьому розділі «Реєстрація та права політичних партій» висуваються вимоги до процесу реєстрації політичних партій, гарантується свобода опозиційної діяльності. Реєстрацію політичної партії здійснює Міністерство юстиції України. До нього подається заява і перелік відповідних документів (статут і програма, протокол установчого з'їзду, підписи громадян, відомості про склад керівних органів та інші). Протягом 30 днів Міністерством приймається рішення про реєстрацію або відмову у реєстрації. Політичним партіям гарантуються наступні права: вільно провадити свою діяльність, брати участь у виборах, засновувати власні ЗМІ та використовувати державні, ідейно, матеріально підтримувати молодіжні, жіночі організації, встановлювати зв'язки з політичними партіями та організаціями іноземних держав.

Четвертий розділ «Кошти та інше майно політичних партій», на нашу думку, є невдалим, оскільки в ньому не закладені основи регулювання фінансової діяльності партій. Цим розділом забороняється фінансування політичних партій органами державної влади і місцевого самоврядування, державними і комунальними підприємствами, установами, іноземними державами, їх громадянами, благодійними і релігійними організаціями, анонімними особами, політичними партіями, які не входять до того ж блоку, що і дана партія і т. д.

П'ятим розділом «Державний контроль політичних партій» обумовлено, що контроль за діяльністю партій здійснює Міністерство Юстиції України та Центральна і окружні виборчі комісії. За порушення законів України до партій можуть бути вжиті наступні заходи: попередження про недопущення незаконної діяльності та заборона політичної партії.

Виборча система України. В Україні з часу проголошення незалежності вибори до Верховної Ради відбулися в 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012, 2014 роках. При чому всі вони регламентувались різними виборчими законами.

Перший виборчий закон в незалежній Україні був прийнятий на восьмій сесії Верховної Ради України II скликання 18 листопада 1993 року. Закон складався з XII розділів, які містили 52 статті. Законом встановлювалась мажоритарна система абсолютної більшості. Тобто обраним вважався той кандидат, «який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, але не менше як 25% від числа виборців, внесених до списку виборців даного округу». Другий тур виборів також відбувався за системою абсолютної більшості. В ст. 43 Закону було введено ліміт явки виборців на виборчі дільниці: «вибори вважаються такими, що не відбулися, якщо в них взяло участь менше як 50% від числа виборців, внесених до списку виборців даного округу»¹.

Дані статті Закону привели до того, що 27 березня 1994 року було обрано всього 49 депутатів. Тільки після другого туру виборів 10 квітня 1994 року Верховна Рада України розпочала свою роботу.

Прийняття в листопаді 1993 року Закону про вибори в такій редакції було зумовлено цілим рядом як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів: радянські електоральні традиції, тобто така система була простою і загальновідомою; мажоритарна система абсолютної більшості була вигідною великим впливовим партіям та виконавчій владі; відсутністю багатьох впливових партій, які б відстоювали пропорційну виборчу систему; аргументи за дієвість даної виборчої системи при створенні стабільного уряду.

Проведення виборів до Верховної Ради України в 1994 році згідно з мажоритарною системою абсолютної більшості показало, що така система не може ефективно використовуватись на теренах України. По-перше, конституційний склад Верховної Ради так і не був обраний. По-друге, дана система показала себе в

¹ Закон України «Про вибори народних депутатів України» (18 листопада 1993 р.). – Ужгород, 1993. – С. 31.

Україні неекономічною, оскільки потрібно було проводити цілий ряд довиборів. По-третє, у громадян внаслідок циклу перевиборів виникла апатія до політичного процесу в суспільстві, тому через неявку виборців в багатьох округах народні депутати взагалі не були обрані. По-четверте, дана виборча система не сприяла структуруванню парламенту, що не дозволило йому ефективно працювати. Партійний склад парламенту виявився досить строкатим при наявності великої кількості безпартійних кандидатів.

Парламентські вибори 1998 року відбулися за новою змішаною виборчою системою, коли 225 народних депутатів обиралися за пропорційною системою закритих загальнонаціональних списків з 4-відсотковим бар'єром, а інші 225 в одномандатних округах за мажоритарною системою відносної більшості. Але, оскільки прийняття нового виборчого закону відбувалося нашвидкуруч, то вже 19 листопада 53 народні депутати подали позов до Конституційного Суду щодо конституційності окремих положень та в цілому Закону України «Про вибори народних депутатів України»¹.

Неконституційними були визнані наступні основні положення Закону про вибори:

«1. Положення, за яким вважалося, що виборці, які не брали участь у виборах, підтримують волевиявлення тих, хто голосував.

2. Положення, якими обмежується здійснення виборчих прав для осіб, що за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі та військовослужбовців різних військових формувань.

3. Положення, за якими кандидати в депутати зобов'язувалися звільнитися від виконання виробничих або службових обов'язків» та інші.

Не виправдала себе в новому законі норма щодо збору підписів виборців (не менше 200 тисяч для партій, 900 підписів виборців на підтримку кандидата в одномандатному окрузі). Інколи траплялись випадки, що за партію голосували менше виборців, ніж зібрано підписів в регіоні. Проконтролювати істинність підписних листів було надто складною справою. Свідоме спотворення реєстру виборців завдавало шкоди волевиявленню грома-

¹ Кордун О. Конституційний Суд України і вибори / О. Кордун // Нова політика. – 1998. – № 2. – С. 7.

дян. Тому і зустрічались випадки, коли громадяни з такими прізвищами як Ленін, Сталін, Брежнєв, Єльцин проживали на одній вулиці і в одному будинку¹.

Після завершення виборчої кампанії 1998 року тривалий час питання про новий виборчий закон в українському парламенті не піднімалось. На це були свої об'єктивні причини. Це і президентські вибори 1999 року, всеукраїнський референдум 2000 року і т.д. Але, починаючи з 2001 року в українському суспільстві почалися дискусії відносно того, якою ж все-таки повинна бути виборча система України: мажоритарною, пропорційною чи змішаною. Прихильників мажоритарної системи виявилось не так багато, тому дискусія продовжувалась навколо питання про можливість впровадження в Україні пропорційної виборчої системи.

Виборчий закон, за яким проводились вибори до Верховної Ради України в 2002 році був схвалений 18 жовтня 2001 року в результаті компромісу 11 фракцій та депутатських груп: УНР, НРУ, «Реформи», «Трудової України», НДП, СДПУ(о), «Яблука», «Солідарності», «Партії регіонів», ПЗУ, ДемСоюзу. Основою компромісу «11» у Верховній Раді було положення закону про формування окружних комісій, згідно якого в окружній виборчій комісії мали право мати своїх представників ті партії, які подолали на виборах 1998 року 4-відсотковий бар'єр, а також ті, які в поточному складі парламенту мають свої фракції².

Виборча система згідно нового виборчого закону залишилася змішаною (пропорційно-мажоритарною): 225 депутатів обирається за пропорційною системою у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за закритим виборчими списками від політичних партій (виборчих блоків), а інші 225 – обираються в мажоритарних округах за мажоритарною системою відносної більшості.

Відрізняється від попереднього закону (1998 р.) норма, яка обумовлює реєстрацію кандидатів. У законі введена виборча застава. Для політичної партії (блоку) – 15 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян (на 1.12.01 це 225 тис. гривень), а для

¹ Томенко М. Підсумки парламентських виборів в Україні / М. Томенко // Політична думка. – 1998. – № 2. – С. 107 – 120.

² Закон України «Про вибори народних депутатів України» / Науково-практичний коментар / Ред. Рябця М.М. – К.: «Український інформаційно-правовий центр», 2002. – С. 54.

кандидата в мажоритарному окрузі – 1020 гривень. Виборча застава повертається, якщо партія здобуває більше 4% голосів виборців, а «кандидат-мажоритарник» виграє вибори.

Виборча агітація мала починатись за 50 днів до виборів і закінчуватись за 1 добу до виборів. Законом забороняється публікувати рейтингові дослідження за 15 днів до виборів. Виборчий бар'єр залишився як і раніше – 4%. При перерахунку голосів у депутатські мандати використовується методика Т. Хейра.

Вибори 26 березня 2006 року відбулися згідно з новим законом «Про вибори народних депутатів» на пропорційній основі з 3-відсотковим виборчим порогом та закритими партійними списками. Це передбачало істотні відмінності як в організації підготовки та проведення виборів, так і в характері виборчих заходів¹.

Згідно з новим законом головними суб'єктами виборчого процесу ставали політичні партії та партійні блоки, оскільки всі питання пов'язані з організацією і проведенням виборчої кампанії опиралися на політичні партії (формування депутатських списків, утворення виборчих блоків, формування окружних і дільничних комісій, організація роботи спостерігачів тощо). Відповідно до закону висувати кандидатів у депутати могла партія, яка зареєстрована в установленому порядку Міністерством юстиції України за 365 днів до дня виборів, тобто 26 березня 2005 року. При реєстрації партійного списку повинна вноситися грошова застава, яка становить дві з половиною тисячі мінімальних розмірів заробітної плати. Грошова застава повертається партіям і блокам, які взяли участь у розподілі депутатських мандатів.

Уперше в законі про вибори говорилося про відшкодування витрат партій, пов'язаних з фінансуванням їхньої передвиборної агітації. Йдеться про те, що ті партії (партії, що входили до блоків), списки яких отримали три (виборчий бар'єр) і більше відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, отримують право на відшкодування витрат, пов'язаних з фінансуванням виборчої агітації, у розмірі фактично здійснених витрат, але не більше ста тисяч розмірів мінімальних заробітних плат. Але ця норма закону була відмінена.

¹ Вибори до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник. У двох книгах. Книга 1 / Редкол. Я. В. Давидович (голова), М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук. – К.: Атіка, 2006. – С. 36 – 130.

Парламентські вибори 2012 року як і всі попередні знову відбулися за новим законом. Закон про вибори був підтриманий 17 листопада 2011 року у Верховній Раді більшістю голосів. За нього проголосувала як провладна Партія регіонів, так і опозиційні партії. І це природно, оскільки вони створювали умови для майбутніх виборів, а відповідно і преференції для себе.

Законом була запроваджена змішана система виборів: 225 депутатів обираються за закритими партійними списками в багатомандатному виборчому окрузі, 225 – в одномандатних мажоритарних виборчих округах. Така норма суперечить рекомендаціям Венеціанської комісії, яка пропонувала запровадити вибори за відкритими партійними списками. В той же час така норма закону дозволяє провладній партії формувати більшість у Верховній Раді із кандидатів-самовисуванців.

По-друге, ліквідовано інститут партійних блоків та встановлено 5-відсотковий виборчий бар'єр. Це означало, що невеликі опозиційні партії можуть розраховувати на входження до парламенту лише через мажоритарні округи. Інший шлях проходження до ВР України представників невеликих опозиційних партій – включення їх членів до виборчого списку великих партій. Ці норми закону сприяють проходженню до парламенту великих партій. В той же час вони спонукають до об'єднання малі політичні партії, що в майбутньому повинно привести до структурування партійного простору.

Що ж до інших новел виборчого законодавства, то слід зупинитись на наступних: скасування голосування «проти всіх», встановлення більш жорстких норм для голосування вдома, визначення грошової застави, відсутність максимальної межі виборчих фондів, нові вимоги щодо розповсюдження інформації про опитування виборців тощо¹.

Отже, Закон про вибори депутатів ВР України, прийнятий 17 листопада 2011 року мав ряд позитивних характеристик і в той же час ряд процедурних норм, які були вигідні виключно великим партіям. До таких норм Закону слід віднести: його змішаний характер, 5-відсотковий загороджувальний бар'єр, заборона

¹ Закон України «Про вибори народних депутатів України» (із змінами і доповненнями станом на вересень 2012 року). – К. : Алерта, 2012. – 160 с.

приймати участь у виборах партійним блокам, формула розподілу депутатських мандатів Т. Хейра, закриті партійні списки (порівняльний аналіз виборчих законів поданий у Додатку Е).

Соціально-політичні розмежування. Основні суспільно-політичні поділи, які впливали на еволюції партійної системи України на різних етапах її розвитку: поділ у координатах комуністичні / демократичні сили, характерний для трансформаційного періоду; поділ між «бідними» (до яких можна було віднести абсолютну більшість громадян України – найманих працівників державного та недержавного секторів) і «багатими» (насамперед, представниками великого бізнесу); підтримка/не підтримка режиму; соціокультурний поділ на Захід та Схід.

В українській політичній науці є ряд підходів до періодизації розвитку партійної системи України. Авторський колектив пропонує наступну періодизацію:

I етап – етап початкової багатопартійності (середина 1980-х років – кінець 1991 року).

Витоки сучасної багатопартійності в Україні можна віднести до підписання СРСР у 1975 році Заключного акту Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі, що спонукало діячів правозахисного руху до легалізації своєї діяльності у вигляді Української гельсінської групи. Однак діяльність цієї групи переслідувалась правлячими колами, а її члени зазнали репресій. Процес становлення багатопартійності в Україні відновився з початком перебудови, а після амністії політв'язнів-правозахисників з'явилися відверто антикомуністичні організації, які дедалі більше політизувалися – Українська гельсінська спілка та Українська демократична спілка та ін.

Після проведення перших альтернативних виборів 1990 року до законодавчого органу влади в Україні виникає ряд перших політичних партій: Українська гельсінська спілка перетворилась у партію, яка після установчого з'їзду отримала назву Українська Республіканська Партія. Відбулося розмежування на консерваторів і реформаторів у КПРС, з якої виділилась «Демократична платформа», яка стала Партією демократичного відродження України. Партійне будівництво в Україні на даному етапі було обумовлений наступними значимими подіями:

а) у жовтні 1990 року Верховна Рада України скасувала статтю Конституції УРСР про провідну і спрямовуючу роль Комуністичної Партії;

б) прийняття 24 серпня 1991 року Акту проголошення незалежності України;

в) проведення в грудні 1991 року референдуму щодо ставлення населення України до незалежності та президентських виборів.

На кінець 1991 року в Україні було зареєстровано 8 політичних партій: Українська республіканська партія, Українська селянська демократична партія, Народна партія України, Партія зелених України, Ліберальна партія України, Соціал-демократична партія України, Українська християнсько-демократична партія, Соціалістична партія України.

II етап – етап атомізованої багатопартійності (кінець 1991 року – початок 1998 року).

На даному етапі відбувається ряд подій, які мали суттєвий вплив на процес утворення політичних партій. Це, насамперед, прийняття ВР України законів «Про об'єднання громадян» (16 червня 1992 року) та «Про вибори народних депутатів України» (18 листопада 1993 року), які заклали підвалини правового регулювання діяльності політичних партій. У цей період відбуваються вибори до Верховної Ради України 1994 і 1998 років та вибори Президента України 1994 року.

Для даного етапу була характерною легалізація найбільш впливових партій – носіїв альтернативних ідеологій – КПУ та НРУ, інтенсивне заповнення політичного простору партіями «брендового» типу. Під «брендами» слід розуміти проголошення комуністичної, соціал-демократичної, ліберальної, консервативної, християнсько-демократичної, націонал-демократичної та інших ідеологій, як основи політичної діяльності та партійних програм. На кінець 1994 року в Україні було зареєстровано вже 35 політичних партій, а наприкінці 1997 року – 54¹.

III етап – партійна система функціонує на принципах системи поляризованого плюралізму (початок 1998 року – 2009 рік).

¹ Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапець, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2 ; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 158.

У даний період слід відзначити наступні істотні події, які мали вплив на становлення партійної системи України: вибори до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування в 2002 та 2006 роках, вибори Президента України 1999 та 2004 років, прийняття Верховною Радою України Закону «Про політичні партії в Україні» (5 квітня 2001 року) та Закону України «Про вибори народних депутатів України» (25 березня 2004 року), який встановив пропорційну виборчу систему.

Процес утворення політичних партій на даному етапі відбувався наступним чином:

- нові політичні партії утворюються внаслідок розколів у вже існуючих партійних структурах;
- утворення партій адміністративним шляхом;
- низка партій починає утворюватися і функціонувати як лобістські угруповання;
- партії – політичні проекти фінансово-промислових груп та окремих осіб.

Домінуючим (найбільш актуальним) суспільним поділом упродовж етапу був поділ між «бідними» (до яких можна було віднести абсолютну більшість громадян України – найманих працівників державного та недержавного секторів) і «багатими» (насамперед, представниками великого бізнесу). Цей поділ актуалізувався у значній підтримці лівих сил, а також у популярності лівоцентристської ідеології (соціал-демократії).

У 2000 році, через об'єднання п'яти політичних партій (Партія регіонального відродження України, Партія праці, партія «Солідарність», партія «За красиву Україну!», Всеукраїнська партія пенсіонерів) була утворена Партія регіонального відродження «Трудова солідарність України», яка наступного року змінила назву на «Партія регіонів». Основою об'єднаної партії стали структури, очолювані представниками Донецького регіону – ПРВУ та ПП. Водночас очевидним став факт зацікавленості влади у створенні партій-клонів: як правило, вони створювалися поряд з найбільш відомими, насамперед опозиційними партіями (зокрема, КПУ, СПУ, НРУ, ПЗУ) і брали участь у виборах (парламентських 2002 р. і у президентських 2004 р.), відбираючи голоси у відповідних «основних» партій і кандидатів.

IV етап (2009 – 2014 роки) – у розвитку партійної системи з'являється тенденція до формування двоблокової системи, яка є однією із видів системи поміркованого плюралізму.

У даний період відбуваються вибори місцевих органів влади (2009 рік), вибори Президента України (2010 р.), вибори ВР України (2012 р.), президентські вибори (2014 р.).

Процес утворення політичних партій відбувається таким же чином як і на попередньому етапі, але спостерігається тенденція до зменшення появи нових партійних утворень. Пов'язано це, в першу чергу, з відсутністю нових яскравих політиків, а також з тим, що уже вкотре вибори засвідчують про усталеність громадян у виборі політичних партій.

Серед створюваних переважали партії – «проекти» ФПГ та бізнес-структур («Сильна Україна», «Прагматичний вибір» та ін.), партії-«клони» існуючих, переважно відомих партій, а також, на продовження тенденцій попереднього етапу – партії, що претендували на представництво інтересів певних соціальних груп.

Участь політичних партій у парламентських виборах. Вибори до ВР України 1994 року. Головними конкуруючими напрямками напередодні парламентських виборів 1994 року були: націонал-демократичний і комуністичний. Участь осередків політичних партій у парламентських виборах 1994 року була номінальною.

Але сьогодні впевнено можна сказати, що парламентські вибори 1994 року були найбільш демократичними виборами в українській державі. Основою даного твердження є те, що, по-перше, в ході виборчого процесу не було відчутного тиску адмінресурсу. Його дія не була відчутною по тій причині, що це були перші вибори і адмінресурсом не вміли ще як слід користуватись.

По-друге, електоральний простір був чітко структурований на лівих, правих, центристів та незалежних (безпартійних) кандидатів і виборцю нескладно було робити свій вибір.

По-третє, порівняно невеликими були фінансові затрати на організацію і проведення виборчої кампанії.

По-четверте, підприємці (пізніше олігархи) не приймали активної участі у виборчому процесі. У даний період відбувається накопичення капіталу, перерозподіл ринку, а тому участь в електоральному процесі була відсунута ними на друге місце.

По-п'яте, у виборах не брали участі PR-технологи.

За результатами виборів до ВР України за партійністю у 1994 році пройшли: Безпартійні – 231 (55, 66% від загального складу), КПУ – 94 (22, 65%), НРУ – 20 (4, 82%). СПУ – 15 (3, 61%), СелПУ – 19 (4, 58%), УРП – 11 (2, 65%), КУН – 6 (1, 45%), Партія праці – 5 (1, 2%), СДПУ (о) – 1 (0, 24%), ДПУ – 2 (0, 48%), УХДП – 1 (0, 24%), ПДВУ – 4 (0, 96%) та інші¹.

Парламентські вибори 1998 року. У виборах до Верховної Ради 1998 року політичні партії виступили як окремі суб'єкти виборчого процесу, оскільки 225 депутатів обирались за партійними списками.

У ЦВК було зареєстровано 21 партію і 9 виборчих блоків (19 партій), які брали участь у виборах. Отже, сорок політичних партій взяли участь у парламентських виборах 1998 року з 52 легалізованих на той час. Загальні характерні ознаки виборчої кампанії в багатомандатному окрузі були такими:

- участь великої кількості партій, що привело до значного розсіювання голосів виборців;
- прогнозована перемога «лівих» партій;
- схожість партійних програм і лозунгів ускладнювала вибір виборців;
- участь у виборах партії влади (нею стала НДП);
- активне використання політичними партіями ЗМІ для проведення агітації;
- ряд партій були утворені наспіх перед виборами, а отже мали суто регіональний вплив;
- невисокий рейтинг правих партій;
- шоузація виборчої кампанії (залучення в перші п'ятірки відомих акторів, артистів).

Результати виборів подані у Таблиці 8.1.

¹ Парламент України: Вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання. Частина 2. – К.: ЦВК, 1998. – С. 622 – 625.

Таблиця 8.1

Результати виборів до ВР України у 1998 році

Назва партії / результат	Загальнодерж. виборчий округ. Мандати / відсотки	Одномандатні виборчі округи	Всього депутат. мандатів	К-ть мандатів за умови пропорц. виборч. системи
КПУ	84 (24, 65%)	39	113	168
НРУ	32 (9, 4%)	14	46	64
ВБ «За правду, за народ, за Україну» (СПУ, Сел. ПУ)	29 (8, 55%)	5	34	58
ПЗУ	19 (5, 43%)	–	19	38
НДП	17 (5, 01%)	6	23	34
ВО «Громада»	16 (4, 67%)	4	20	32
ПСПУ	14 (4, 04%)	1	15	28
СДПУ (о)	14 (4, 01%)	3	17	28
Аграрна партія України	3, 68%	2	2	
Партія «Реформи і порядок»	3, 13%	3	3	
Інші партії	–	18	18	
Самовисування	–	128	128	
Всього	225	223	448	

Голосування за партії в різних регіонах у 1998 році підтвердило політологічні висновки про невирішеність у країні проблеми загальнонаціональних партій. Хоч і парадоксально, але навіть найбільш ідеологічні «старі» і електорально визначені партії (КПУ і НРУ) не змогли подолати 4-відсотковий бар'єр у всіх областях України. Так, КПУ не змогла його здолати у двох областях – Івано-Франківській (2,9%) і Тернопільській (3%). Рух отримав менше 4% голосів виборців у шести областях (Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Сумській, Харківській). НРУ переміг у п'яти областях Західного регіону України – Во-

линській (17,25%), Івано-Франківській (27,99%), Львівській (32,11%), Рівненській (29,29%), Тернопільській (28,28%).

Маючи третє місце на виборах, ВБ СПУ та СелПУ «За правду, за народ, за Україну» переміг у Черкаській та Хмельницькій областях. Другим ВБ був у 7 областях, а 4-відсотковий бар'єр подолав у 19 областях. ПЗУ набрала більше ніж 4% голосів виборців практично у всіх регіонах України, за винятком Львівської та Чернівецької областей. НДП пододала 4-відсотковий бар'єр у 19 регіонах. ВО «Громада» змогла набрати 4% голосів виборців на свою підтримку лише в трьох областях України – Дніпропетровській (35,34%), Кіровоградській (6,27%) та Херсонській (4,95%). ПСПУ набрала більше 4% голосів в 11 регіонах України, а найбільше в Сумській області (20,28%). Останньою з політичних партій, що пройшла до парламенту за результатами виборів стала СДПУ(о). Об'єднані соціал-демократи подолали 4-відсотковий бар'єр голосів виборців у 5 областях України. Найбільше число виборців проголосувало за партію в Закарпатті (31,17%). Саме завдяки голосуванню в Закарпатті партія змогла взяти участь у розподілі депутатських мандатів.

Результати виборів 1998 року показали відсутність співвідношення між партійною і мажоритарною частинами. Виявилась відсутність відповідного зв'язку між рейтингом партій в регіоні та політичною орієнтацією депутатів-мажоритарників. Ще однією особливістю виборчої кампанії 1998 року стало те, що значна частина кандидатів балотувалась і за партійними списками, і в одномандатних округах. Внаслідок цього в українському парламенті II скликання співіснували три різних за ступенем легітимності групи депутатів: депутати-мажоритарники; депутати, які пройшли до парламенту за партійними списками; депутати, які пройшли і в мажоритарному окрузі, і за партійними списками.

На відміну від Верховної Ради II скликання, де переважали депутатські групи, в новообраному парламенті (1998 р.) була надана перевага партійно-фракційній формі об'єднання депутатів. У результаті в його складі на першій сесії були сформовані 9 фракцій, кожна з яких носила назву відповідної партії чи блоку

партій, і одна група під назвою «Незалежні»¹.

Відіграли свою роль у впливовості тієї чи іншої партії в парламенті президентські вибори 1999 року. З 15 кандидатів, які взяли участь у виборах, 13 були представниками політичних партій. Переможець виборів, діючий Президент України Л. Кучма був підтриманий блоком з 12 партій центристського спрямування «Наш вибір – Леонід Кучма». Лідери політичних партій, які брали участь у президентських виборах, отримали в першому турі 49,63% голосів виборців.

До другого туру виборів вийшли діючий Президент Л. Кучма і лідер КПУ – П. Симоненко. Активне використання гасла про «ліву загрозу» забезпечило перемогу Л. Кучми. Такий же сценарій був напередодні застосований в Росії, де перемогу отримав Б. Єльцин над лідером російських комуністів Г. Зюгановим. Після перемоги Л. Кучми суттєво збільшився рейтинг на перший СДПУ(о) та ПП «Демократичний Союз», які активно підтримували його на виборах.

Якщо оцінити виборчу систему України у пропорційній частині (індекс Р. Гюнтера), то на виборах 1998 року цей показник становив 82,9. Високий рівень індексу означає, що всі партії, які брали участь у виборчому процесі, отримали мандати пропорційно до поданих за них голосів виборців. Індекс ефективної кількості партій на виборчому рівні дорівнював 10,39, а на парламентському – 5,04.

За результатами парламентських виборів 1998 року українську партійну систему, за класифікацією П. Майера, можна назвати системою малих партій. Аналогічний висновок можна зробити і підрахувавши індекс фракціоналізації парламенту Д. Рає. Після парламентських виборів він дорівнював 0,8. Така величина індексу засвідчує про великий ступінь фрагментації партійних систем.

Парламентські вибори 2002 року. Важлива характеристика парламентських виборів 2002 року – це їх значимість для розстановки політичних сил у майбутній президентській кампанії 2004 року. Найвірогідніші лідери майбутньої президентської кампанії розглядали парламентські вибори 2002 року як підготовчий етап,

¹ Парламент України: Вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання. Частина 2. – К.: ЦВК, 1998. – 728 с.

перевірку сил і можливість зайняття найвигідніших позицій перед виборами Президента України. Тому вибори 2002 року проходили в умовах, коли виконавча влада, Адміністрація Президента робили все для того, щоб опозиційні сили отримали якомога менше місць у парламенті. Адміністративний ресурс та новітні політтехнології – це одні з тих важелів, якими влада впливала на перебіг і результати виборів.

При проведенні виборів 2002 року використовувались такі технології: а) клонування; б) партії трастового типу; в) акцентування уваги не на передвиборні платформи партій (блоків) або кандидатів, а на їх іміджі; г) іменні блоки; д) зняття з реєстрації за недостовірні дані в декларації про доходи.

Напередодні виборів в Україні було зареєстровано понад 120 політичних партій. Суб'єктами виборчого процесу стали 21 політична партія та 12 виборчих блоків, до яких увійшло 42 політичні партії¹. Загалом у виборах взяли участь 62 політичні партії.

Особливістю виборчої кампанії 2002 року було те, що значна частина політичних сил для ефективної участі у виборчій кампанії внутрішньо структурувалась вже не в рамках окремих політичних партій. Політики перейшли до формування міжпартійних блоків і укрупнення політичних партій. Є всі підстави стверджувати, що на процес структурування мали значний вплив не ідеологічні чинники, а інші: інтереси бізнесу, лояльність чи опозиційність до глави держави. Під час блокування політичних сил відчутною була дія адміністративного ресурсу – насамперед за його допомогою був створений ВБ «За єдину Україну».

Політична конфігурація основних політичних сил напередодні виборчої кампанії 2002 року була наступною:

Ліві: КПУ, ВБ «Блок Н.Вітренко», СелПУ, СПУ;

Центр: СДПУ(о), ВБ «За єдину Україну», ВБ «Єдність», ВБ «ДемПУ – ПП «ДемСоюз», ВПО «Жінки за майбутнє», ПЗУ;

Праві: ВБ В. Ющенко «Наша Україна», ВБ «Блок Ю. Тимошенко», ВБ «Команда озимого покоління».

Найбільш потужними партійними об'єднаннями стали виборчі блоки: ВБ В. Ющенко «Наша Україна», ВБ «За єдину Україну».

¹ Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапець, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 215 – 218.

ну», ВБ «Блок Ю. Тимошенко». ВБ «Наша Україна» був утворений в січні 2001 року на базі політичних партій: «Вперед, Україно» (В. Мусіяка), КУН (Я. Стецько), ЛПУ (В. Щербань), Молодіжна партія України (Ю. Павленко), НРУ (Г. Удовенко), УНР (Ю. Костенко), Республіканська християнська партія (М. Покровський), Партії «Реформи і порядок» (В. Пинзеник), «Солідарність» (П. Порошенко), ХНС (В. Стретович). Партнерами «Нашої України» виступили ще 6 політичних партій: Партія соціального захисту (М. Чечель), Партія захисників Вітчизни (Ю. Кармазін), Соціал-демократична партія молоді (Р. Черненко), Партія «Нова генерація України» (Ю. Мірошніченко), Український союз праці «Орій» (В. Негода) та 118 громадських організацій. Статус блокууючих отримали: НРУ, УНР, ПРП та «Солідарність».

ВБ «За єдину Україну» був утворений 5 провладними партіями: ПП «Трудова Україна» (С. Тігіпко), Партія регіонів (М. Азаров), НДП (В. Пустовойтенко), АПУ (М. Гладій), ПППУ (А. Кінах). Третім потужним блоком став ВБ «Блок Ю. Тимошенко», який був утворений 22 грудня чотирма партіями: УНП «Собор», ВО «Батьківщина», УРП та УСДП. До утворення блоку УКРП об'єдналась з ВО «Батьківщина».

Крім вищевказаних блоків шанс подолати 4-відсотковий бар'єр голосів виборців мали такі суб'єкти виборчого процесу: КПУ, ПЗУ, ВПО «Жінки за майбутнє», СДПУ(о), СПУ, ВБ «Блок Н. Вітренко», ВБ «Команда озимого покоління».

Таким чином, реальними суб'єктами виборчого процесу можна було вважати не більше 10 політичних партій і виборчих блоків. Призначення 23 інших політичних партій і виборчих блоків було наступним: одні були створеними або ж брали участь у виборах з метою розсіювання голосів виборців, інші робили спробу розкрутки нового партійного бренду, треті були суб'єктами «трастового» типу, утвореними для того, щоб заробити на виборах гроші і т.д.

Суттєвою характеристикою виборчої кампанії 2002 року став поділ політичних партій на ті, які підтримують Президента, і ті, які є опозиційними до Президента. В свою чергу, це була і основна лінія розколу серед українського електорату при виборі політичної партії у бюлетені для голосування. І якщо опозиція в 1998 році була представлена лівими силами, то напередодні парламе-

нтських виборів 2002 року вона була представлена політичними партіями, громадськими та профспілковими організаціями, що охоплюють більшу частину політичного спектру: від крайніх правих до лівих. При цьому системна опозиція поділяє основні цінності, принципи, структуру та цілі існуючої політичної системи, але заперечує методи здійснення політики; позасистемна – протистоїть основним принципам існуючої політичної системи, виступає за радикальну зміну політичного режиму.

Системна опозиція представлена в Україні: а) права опозиція (поміrkована) – НРУ, УНР, ПРП, ряд інших партій, які увійшли до ВБВ. Ющенка «Наша Україна»; б) центристська (радикальна) – ВБ Ю. Тимошенко, реорганізований з Форуму національного порятунку. До блоку крім партій входили громадське об'єднання «Україна без Кучми» та Конфедерація незалежних профспілок України (140 тис. чол.); в) лівоцентристська опозиція (радикальна) – об'єднується навколо СПУ (О. Мороз).

Позасистемна опозиція була представлена такими партіями: КПУ (П. Симоненко, фракція в парламенті 113 чол.), ПСПУ (представлена в парламенті), СелПУ (представлена в парламенті). Позасистемна опозиція має сталий, але кількісно обмежений електорат. Головне завдання на виборах – зробити все для того, щоб не втратити свій електорат.

Отже, боротьба на виборах 2002 року розгорталась між опозиційними і пропрезидентськими партіями, інші партії суттєвого впливу на електоральний процес не мали.

Кількість голосів, поданих за партії, які отримали 4 та більше відсотків голосів виборців 19 млн. 626668 (75,75%). Це значно більше ніж у 1998 році (65,79%), і свідчить про те, що у порівнянні з минулими виборами громадяни України стали більш компетентними: вони акуратніше заповнювали бюлетені; чітко розрізняли політичних двійників (КПУ(о) – 1,4% голосів, ВБ «Народний рух України» – 0,15%, Всеукраїнська партія трудящих на чолі з О. Морозом – 0,34%); відмовили у мандатах аполітичним партіям – ПЗУ (1,29%), ВПО «Жінки за майбутнє» (2,11%), Українська морська партія (0,11%); «фальшиво-опозиційним» партіям – ПП «Яблуко» (1,15%), ВБ «Блок Н. Вітренко» (3,22%); політичним проектам, створеним спеціально для виборів – ВБ «Єдність» (1,01%), ВБ «Проти всіх» – 0,11% і т.д.

Виборча квота становила 87229 отриманих голосів, коефіцієнт перерозподілу 1,3201. За формулою перерахунку голосів виборців у депутатські мандати Т. Хейра ВБ В. Ющенко «Наша Україна» отримав 70 мандатів, КПУ – 59, ВБ «За єдину Україну» – 35, ВБ Ю. Тимошенко – 22, СПУ – 20, СДПУ(о) – 19.

Якби парламентські вибори відбувались в Україні за чисто пропорційною виборчою системою, то за збігання коефіцієнта перерозподілу виборча квота на 1 мандат становила б 43615 отриманих голосів виборців, а склад парламенту виглядав би таким чином, що провладні сили мали б у парламенті меншість голосів виборців (ВБ «За єдину Україну» та СДПУ (о)).

Результати виборів подані у Таблиці 8.2¹.

Таблиця 8.2

Результати виборів до ВР України 2002 року

Назва партії / результат	Загальнодерж. виборчий округ. Мандати / відсотки	Одномандатні виборчі округи	Всього депутат. мандатів	К-ть мандатів за умови пропорц. виборч. системи
ВБ «Наша Україна»	70 (23, 57%)	42	112	140
КПУ	59 (19, 98%)	6	65	119
ВБ «За Єдину Україну»	35 (11, 7%)	66	101	70
БЮТ	22 (7, 26%)	–	22	43
СПУ	20 (6, 87%)	3	23	40
СДПУ (о)	19 (6, 27%)	5	24	38
ВБ «Єдність»	–	3	3	
ДПУ	–	4	4	
Українська морська партія	–	1	1	
ПНЕРУ	–	1	1	
Безпартійні	–	94	94	
Всього	225	225	450	450

Таким чином, ВБ В. Ющенко «Наша Україна», ВБ Ю. Тимо-

¹ Офіційний сайт ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу до: <http://www.cvk.gov.ua>

шенко та СПУ О. Мороза отримали б майже половину депутатських мандатів – 224, а разом з комуністами – 343. На момент обрання парламенту ця кількість становила – 227 депутатів.

У мажоритарній частині виборів кандидати від політичних партій і виборчих блоків склали значно більшу конкуренцію безпартійним кандидатам, ніж на виборах 1998 року. Причому, навіть декларуючи в округах свою безпартійність і політичну незаангажованість, значна частина обраних депутатів-мажоритарників уже в стінах парламенту приєдналися до фракції пропрезидентського ВБ «За єдину Україну». Саме така тенденція виявилась і на минулих виборах, коли багато депутатів-бізнесменів одразу ж записалися до фракції «партії влади» НДП.

Місцева та регіональна влада змушена була підтримувати пропрезидентськи налаштованих кандидатів з умовою, що вони приєднуються до фракції ВБ «За єдину Україну». До того ж основу фракцій ПП «Трудова Україна» і Партії регіонів у минулому складі парламенту становили депутати-мажоритарники з переважними шансами на повторну перемогу. Мотивація голосування в багатьох мажоритарних округах залишалась суттєво іншою, ніж за партії та виборчі блоки. Зокрема, це стосується ідеологічної мотиваційної складової. У багатьох регіонах виборці не вбачали необхідності одночасної підтримки і списку виборців і кандидатів-мажоритарників, висунутих партіями чи блоками.

Ідеологічно найпоспідовнішими в цьому плані виявилися виборці Західної України та Києва, які голосували за список і кандидатів в округах від блоку «Наша Україна», а також Донецької області, де було віддано перевагу кандидатам від блоку «За єдину Україну». Найнепоспідовнішими показали себе виборці КПУ, список якої переміг у 100 виборчих округах, але депутатами в них стали лише шестеро комуністів.

Крім шести партій, які подолали виборчий бар'єр через мажоритарні округи, до парламенту змогли потрапити представники ще п'яти дрібних партій. Таким чином, висунувці партій і блоків перемогли лише в 131 з 225 мажоритарних округів. На першому місці Партія регіонів – 28 мандатів, на другому – АПУ – 20 мандатів, на третьому НДП – 16 мандатів, на четвертому ПРП – 11 мандатів, далі СДПУ(о) – 8 мандатів і т.д. Неприродно виглядає ситуація, коли найбільшу парламентську фракцію створив

виборчий блок, який за виборчими списками переміг лише в 16 округах Донецької та 2 округах Сумської областей (8% округів)¹.

Розподіл політичних сил у парламенті за підсумками першої сесії (на 15 липня 2002 р.) мав наступний вигляд: ВБ В. Ющенко «Наша Україна» – 110 депутатів, КПУ – 63, ПППУ і ПП «Трудова Україна» – 40, «Регіони України» – 36, СДПУ(о) – 33, ВБ Ю. Тимошенко – 23, СПУ – 21, НДП – 17, депутатські групи: «Демократичні ініціативи» – 18, «Європейський вибір» – 18, «Народовладдя» – 17, «Народний вибір» – 15, фракція «Аграрії України» – 16. У жовтні 2002 року лідерами проурядових фракцій було заявлено про утворення парламентської більшості.

Ситуація напередодні виборів 2002 року виглядала таким чином, що традиційні уявлення про регіональний поділ електорату могли бути остаточно підірваними. Пов'язується такий розклад політичних сил з трьома чинниками: перший – просування національно-демократичних партій на Схід за рахунок соціальної складової іміджу лідера ВБ «Наша Україна» В. Ющенко; другий – поява консолідованої політичної структури, нової «партії влади» на базі НДП – ПП «Трудова Україна» – Партії регіонів – АПУ; третій – часткова переорієнтація комуністичного електорату Центральної, Північної та Південної України на опозиційніші за КПУ політичні сили: СПУ та ВБ «Блок Ю. Тимошенко».

За підсумками виборів до ВР України 2002 року ВБ В. Ющенко «Наша Україна» переміг в 14 областях західної, центральної та північної частин України, а також у місті Київ, комуністи – у 10 регіонах сходу і півдня країни, соціалісти на Полтавщині і ВБ «За єдину Україну» – в Донецькій області. «Такий територіальний розподіл є дещо незвичайним для України, – відзначає вітчизняний політолог О. Сушко, – де традиційно Західна Україна опинялась у меншості. Нині електоральні симпатії галичан значною мірою збіглися з вибором жителів Поділля, Закарпаття, Буковини, Київщини, Черкащини та Волині». Найбільш суттєвою диференціюючою лінією, як засвідчили результати парламентських виборів 2002 р., можна вважати кордон між Вінницькою та Одеською, Черкаською та Кіровоградською, між Полтавською та Дніпропетровською областями». Це є свідченням зміщення лінії

¹ Офіційний сайт ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу до: <http://www.cvk.gov.ua>

соціополітичного розлому в південно-східну частину України.

Але, О. Сушко пише у своїй статті про новий розкол, основою якого є рівень піддатливості населення адміністративним технологіям. У деяких регіонах України оформилися регіональні політичні режими, що практикують набагато відвертіше ігнорування базових демократичних засад, аніж це припускається на загальнонаціональному рівні. Так, у Львові адмінресурс не спрацював зовсім, у Донецьку – майже на сто відсотків. Подібні режими, правда у менш завершених формах, заявили про себе в Полтаві, Сумах, Дніпропетровську¹.

Таким чином, початком актуалізації соціокультурного поділу можна вважати виборчу кампанію 2002 року, в рамках якої відбулося «накладання» двох ліній розмежування: за соціокультурними орієнтаціями та за критерієм ставлення до влади. Слід відзначити, що в передвиборних програмах конфліктні теми не порушувалися. Вони з'явилися як політтехнологія у президентській виборчій кампанії 2004 року.

Результати виборів показали, що перемогу отримали ті партії, які мають організаційну структуру, реальне членство в партії, чітко сформовану ідеологію та політичну платформу, підготовлені, навчені кадри, фінансову підтримку. Таких партій, на жаль, виявилось дуже мало. У виборах 1998 року та 2002 року лише 6 партій самостійно брали участь: КПУ, ПЗУ, СДПУ(о), Всеукраїнська партія трудящих, СДПУ, УНА. В 2002 році серед 6 переможців виборчої кампанії – 3 політичні партії (КПУ, СПУ, СДПУ(о)) та 3 виборчі блоки.

Індекс пропорційності виборчої системи Р. Гюнтера становив 75,9. У порівнянні з минулими виборами він зменшився, що було результатом участі у виборах великої кількості виборчих блоків. Індекс ефективної кількості партій становив у 2002 році на виборчому рівні 7,96, а на парламентському – 4,6. Індекс фракціоналізації парламенту Д. Рає становив 0,88.

Парламентські вибори 2006 року. Вибори 2006 року до Верховної Ради України та до місцевих органів влади відбувалися в умовах протистояння, яке не завершилося президентською кам-

¹ Сушко О. Електоральний розкол України: білорусизація починається з регіонів? / О. Сушко // Політична думка. – 2002. – № 1. – С. 27.

панією 2004 року, коли перемогу отримав після судового оскарження результатів другого туру та призначення повторного голосування, кандидат від опозиції – В. Ющенко. Враховуючи те, що в лавах «помаранчевої коаліції» почалися серйозні протиріччя (відставка Ю. Тимошенка з поста прем'єр-міністра, П. Порошенка – з поста Голови Ради національної безпеки і оборони, взаємні звинувачення в зловживанні службовим становищем і т.д.), політичні сили, які об'єднувалися навколо лідерів колишнього оточення Президента Л. Кучми, готувалися до реваншу. Розколів у рядах партії, яка їх репрезентувала не було.

Навпаки, ті з політичних лідерів, хто хотів іти на вибори з Партією регіонів, повинні були влитися до неї зі своїми партійними структурами, отримавши за це місця в партійних списках. На президентських виборах 26 грудня 2004 року В. Янукович отримав 44,19 відсотків голосів виборців. Приблизно на таку кількість голосів ця партія розраховувала і на парламентських виборах 2006 року. Останні опитування населення України напередодні виборів показали, що найвищий рейтинг мають Партія Регіонів (30 – 34 %), Блок «Наша Україна» (20 – 24 %), «Блок Юлії Тимошенко» (15 – 19 %). Шанс отримати депутатські мандати за результатами опитування мали також – Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», «Народний Блок Володимира Литвина». Такою була розстановка партійно-політичних сил напередодні парламентських виборів 2006 року.

Виборча кампанія 2006 суттєво відрізнялася від попередніх з наступних причин. По-перше, вона проходила за новим виборчим законом, який встановив пропорційну систему закритих списків з 3-відсотковим виборчим порогом. По-друге, існувала інерція президентських виборів 2004 року: політичні сили в основному сприймалися під кутом зору результатів їх участі у президентській кампанії. По-третє, політичні сили використовували апробовані теми дискусій і політтехнології. По-четверте, на відміну від попередніх кампаній, влада мала в суспільстві більшу підтримку, ніж опозиція. По-п'яте, набуття чинності змін до Конституції відразу після парламентських виборів робило ставки на них значно вищими, практично такими ж, як на виборах Президента, адже зростав вплив посади Прем'єр-міністра, кандидатуру якого Пре-

зиденту має пропонувати парламентська більшість.

Згідно з даними Міністерства юстиції України у виборах мали право брати участь 126 політичних партій (тобто вони були зареєстровані не пізніше ніж за рік до виборів). У виборчий бюлетень для голосування Центральною виборчою комісією було внесено 45 суб'єктів виборчого процесу. Досить багато партій утворили партійні блоки (17 виборчих блоків), щоб таким чином збільшити кількість своїх прихильників і можливість подолати необхідний бар'єр. Загалом у виборах взяли участь найбільше партій за всю історію виборів в Україні – 94.

І хоча результати виборів були дещо несподіваними, національний екзит-пол зафіксував такі прогнозовані результати загальнонаціональних виборів: Партія регіонів – 31% голосів виборців, Блок Юлії Тимошенко – 23,9%, Блок «Наша Україна» – 15,5%, Соціалістична партія України – 5,4%, Комуністична партія України – 3,3 %. Величина похибки не дозволила організаторам сказати точно чи зможуть подолати тривідсотковий поріг такі партії і виборчі блоки, як «Народний Блок Литвина», Блок Н.Вітренко «Народна опозиція», Партія «Віче», Громадянський Блок «ПОРА – ПРП», Опозиційний Блок «НЕ ТАК!», Український Народний Блок Костенка – Плюща. Результати виборів подані в Таблиці 8.3 ¹.

Таблиця 8.3

Результати виборів до Верховної Ради України 2006 року

Партія	% голосів	Місце у парламенті
Партія регіонів	32,14	186 (41,3%)
Блок Юлії Тимошенко	22,29	129 (28,7)
«Наша Україна»	13,95	81 (18%)
Соціалістична партія України	5,69	33 (7,3%)
Комуністична партія України	3,66	21 (4,7%)

Таким чином, «помаранчева коаліція», «коаліція Майдану» (Блок «Наша Україна», «Блок Юлії Тимошенко», СПУ) знову отримала шанс взяти владу при умові підписання коаліційної

¹ Офіційний сайт ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу до: <http://www.cvk.gov.ua>

угоди. Ці сили у Верховній Раді України в цілому могли розраховувати майже на 250 мандатів. Але в той же час вибори показали, що Україна мала можливість і отримати владу, яка в 2004 році програла президентські вибори і на парламентських виборах 2006 році була представлена В. Януковичем. Реванш міг відбутися при умові, що до Верховної Ради потраплять Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», «Народний Блок Литвина», Партія «Віче». Саме ці політичні сили подали позов до Вищого Адміністративного Суду України про фальсифікацію результатів голосування та про перерахунок голосів виборців у загальнонаціональному виборчому окрузі. Суд визнав дії Центральної виборчої комісії правильними і результатів виборів не відмінив.

Проаналізувавши результати виборів до Верховної Ради можна зробити наступні висновки:

1. Поляризація суспільства. Україна залишилася розділеною не тільки географічно, а й електорально: на Півдні і Сході виборці проголосували за Партію Регіонів, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», Комуністичну Партію України, в Центрі і на Заході за Блок Юлії Тимошенко, а в трьох Західних областях України (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська) перемогу отримав пропрезидентський блок «Наша Україна». Такі результати голосування вказують на протилежні ціннісні орієнтації населення України. Для Сходу – це союз із Росією, російська мова як державна і т.д., для Заходу – це орієнтація на Євросоюз та європейські цінності. На місцевих виборах було збережено ту ж тенденцію. Наприклад, на виборах депутатів обласних рад виборці Півночі, Центру і Заходу 35 – 44 місць у радах довірили БЮТ (у Київській обл. – 66); на Заході – від 17 до 62 отримала ПП НСНУ, а на Сході і Півдні – 39 – 62 ПР (у Донецькій облрадї – 120 місць, Луганській – 100). Основна лінія розмежування між політичними силами на момент виборів визначалася відповідно до підтримки основних кандидатів на пост Президента України (В. Ющенко та В. Януковича) у виборчій кампанії 2004 року.

2. Голосування 26 березня 2006 року можна назвати протестним. Оскільки ті, хто віддав голоси за Партію Регіонів підтримували опозицію, а ті, хто голосував за «Блок Ю.Тимошенко» – голосували за цінності Майдану, які, на їх думку, не впроваджува-

лися в життя. Партія влади «Народний Союз Наша Україна» вибори фактично прогнала.

3. Громадяни України розвіяли міф політтехнологів про свою некомпетентність та твердження деяких політиків про неможливість застосування в Україні пропорційної виборчої системи. Українські виборці дозволили отримати депутатські мандати тільки п'яти політичним партіям і виборчим блокам. Недійсних бюлетенів було порівняно небагато (більше мільйона), а до тривідсоткового бар'єру залишилося 23 відсотки голосів виборців. Це значить, що більше 70 відсотків голосів виборці віддали свої голоси за партії і блоки, які подолали виборчий бар'єр. Тобто вибір громадян України був усвідомлений і ціленаправлений.

4. Вибори 2006 року засвідчили прискорення дії тенденції деконунізації України. За умов збереження старого виборчого бар'єру КПУ навіть не змогла б потрапити до Верховної Ради. Таким чином, за рівнем своєї підтримки вона перейшла в категорію малих партій. Одночасно не пройшли до парламенту сили, які позиціонували себе в якості представників комуністичного напрямку (Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» та Виборчий блок «За Союз»).

5. Важливим результатом виборів стало підтвердження кризи моделі суспільного розвитку, яка була запроваджена за часів президентства Л. Кравчука та Л. Кучми. На виборах 2006 року основні політичні сили, які уособлювали собою попередній режим не змогли потрапити до парламенту (Народний Блок Литвина, Опозиційний Блок «Не Так!», Блок Народно-Демократичної Партії, Партія «Відродження», Селянська Партія України, Виборчий Блок «Держава – Трудовий Союз»). Разом вони набрали 5,41 відсоток голосів виборців.

6. Зазнали поразки на виборах екологічні партії. Попри наявність в Україні гострих екологічних проблем, їх поява носила виключно спекулятивний характер (Партія зелених України – 0,65%, Українська партія «Зелена планета» – 0,38 %, Партія екологічного порятунку «ЕКО + 25» 0,47 %, Партія «Союз. Чорнобиль. Україна» – 0,09 %) ¹.

¹ Романюк А. Вплив виборів до Верховної Ради України на партійну систему / А. Романюк // Виборчий процес – 2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості / Укл. Романюк А. С., Скочиляс Л. С. – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 21 – 26.

7. Низький рейтинг Блоку «Наша Україна» був пов'язаний також із тим, що ряд політичних партій і блоків, які представляли лідери, котрі підтримували В. Ющенка на президентських виборах 2004 року, у виборчій кампанії 2006 року брали участь самостійно. Це і Громадянський Блок «ПОРА – ПРП», Український Народний Блок Костенка – Плюща, «Блок Юрія Кармазіна» та ін. Їх об'єднання дозволило б пропрезидентським силам отримати значно більшу кількість голосів виборців.

8. Парламентські вибори 2006 року продемонстрували організаційну і кадрову слабкість більшості партій України. Незважаючи на те, що пропорційна виборча система детермінує зростання ролі й значення партійних програм, парламентські вибори продемонстрували недооцінку суб'єктами виборчого процесу своїх власних виборчих програм. Вибори також показали значну залежність партій від особистості лідера. Це виявилось у формуванні іменних блоків.

9. Вперше виступили суб'єктами виборчого процесу й регіонально-етнічні партії. У місцевих виборах у Закарпатті вперше брали участь дві партії, які представляли інтереси угорської національної меншини України – це Партія угорців України (КМКС) та Демократична партія угорців України.

Дострокові парламентські вибори 2007 року. Суттєвий вплив на проведення виборчої кампанії мала суспільно-політична ситуація в країні. Перш за все вибори відбувалися в умовах політичної кризи, коли Верховна Рада була розпущена Президентом України, а український соціум знову виразно поділився, як колись у 2004 році, на два табори: одні політичні сили підтримували В. Ющенка, інші – В. Януковича. Можемо припустити, що парламентські вибори 2007 року чимось віддалено нагадували виборчу кампанію 2004 року і були обтяжені нею: ідея двох Україн (Східної і Західної), двох мов і т.д. Головна різниця полягала в тому, що протистояння В. Ющенка і В. Януковича та політичних сил, які їх підтримували сприймалася уже не як протистояння добра і зла (це було у 2004 р.), а як боротьба політичних сил за владу. Не відрізнялись суттєво вибори 2007 року і від парламентської виборчої кампанії 2006 року, оскільки часу на кардинальну зміну тактики не було та й особливого бажання у суб'єктів виборчого процесу щодо цього не проявлялося. Головні електоральні

актори залишилися ті ж самі. Хоча, слід зазначити, що мотивація їх участі у виборах дещо змінилась: якщо Партія Регіонів повинна була підтвердити свій владний статус, то «помаранчеві сили» були налаштовані на реванш.

Загалом же у виборах прийняли рішення брати участь наступні політичні партії і виборчі блоки:

Політичні партії: 1) Всеукраїнське об'єднання «Свобода», 2) Комуністична партія України, 3) Соціалістична партія України, 4) Партія регіонів, 5) Прогресивна соціалістична партія України, 6) Всеукраїнська партія народної довіри, 7) Партія національно-економічного розвитку України, 8) Комуністична партія України (оновлена), 9) Партія вільних демократів, 10) Партія зелених України.

Виборчі блоки: 1) «Блок Литвина» (Народна партія, Трудова партія), 2) Блок Юлії Тимошенко (ВО «Батьківщина», ПРП, УСДП), 3) Блок «Наша Україна – Народна самооборона» (ПП «Наша Україна», ХДС, ПП «Вперед, Україно!», ЄПУ, НРУ, ГП «Пора», УНП, КУН, УРП «Собор», ПЗВ), 4) Селянський Блок «Аграрна Україна» (УСДП, Партія відродження села, ПП Народна партія «Нова Україна»), 5) Виборчий Блок політичних партій «Кучма» (ПП «Союз», ПП «Всеукраїнське Об'єднання «Центр»)), 6) Блок «Всеукраїнська громада» (Всеукраїнська партія миру і єдності, Партія «Національно-демократичне об'єднання «Україна», ПП «Совість України», Політична партія малого і середнього бізнесу), 7) «Український Народний Блок» (ПП «Україна Соборна», Всеукраїнська Чорнобильська народна партія «За добробут та соціальний захист народу»), 8) Блок «Християнський блок» (Всеукраїнська партія «Екологія та соціальний захист, Соціально-християнська партія), 9) Виборчий Блок Людмили Супрун «Український регіональний актив» (Демократична партія України, Народно-демократична партія, Республіканська християнська партія), 10) «Блок партії пенсіонерів України» (Партія захисту пенсіонерів України, Партія пенсіонерів України). Порівняльний аналіз кількості суб'єктів на парламентських виборах 1998 – 2007 років подано в Додатку А.

Таким чином, рішення про участь у виборах прийняли 43 політичні партії, з яких десять виявили бажання взяти участь самостійно, а 33 були об'єднані у десять виборчих блоків. Усього

суб'єктів виборчого процесу виявилось двадцять. З них до парламенту, згідно з опитуваннями соціологів і експертних висновків, однозначно могли потрапити чотири – це ПР, БЮТ, «НУ – НС», КПУ. Такими, що подолають тривідсотковий бар'єр голосів виборців, вважали себе СПУ, Блок Литвина, ПСПУ. Про їхні шанси свідчили результати попередніх парламентських виборів та результати соціологічних досліджень, які проводилися напередодні виборів.

Призначення ж інших партій і виборчих блоків було, на перший погляд, не зрозумілим. Наприклад, для чого витратити як мінімум 880 тисяч грн. виборчої застави, коли попередньо відомо, що тривідсотковий бар'єр не буде подоланий. Але це тільки на перший погляд. Призначення непрохідних партій і блоків у виборчій кампанії було дуже різноманітним.

По-перше, виборча кампанія розглядалася як шанс партії чи блоку проявити себе на загальнонаціональному рівні для того, щоб на майбутніх виборах, маючи електоральний потенціал, увійти до потужного блоку чи самому боротись за депутатські мандати. Такі партії і блоки технічними себе не вважали і вели самостійну боротьбу. До них, перш за все, можна віднести ПСПУ, Блок Литвина, ПЗУ, Блок «Партії пенсіонерів України», Партію зелених України.

По-друге, партії або блоки брали участь у виборах для того, щоб відбирати голоси у собі подібних, тобто їх дії підпорядковані більш потужним суб'єктам виборчого процесу. Наприклад, КПУ(о) (її призначення відбирати голоси виборців у КПУ), Український Народний Блок, призначення якого відібрати голоси у Блоку Литвина, який на попередніх виборах 2006 року мав назву «Народний Блок Литвина». Ця технологія у політології називається клонуванням.

По-третє, дрібні партії і блоки працювали на потужні суб'єкти виборчого процесу. Так, Селянський Блок «Аграрна Україна» і Блок «Всеукраїнська Громада» працювала на успіх «НУ – НС». При чому «Аграрна Україна» була створена на противагу Блоку Литвина та СПУ, оскільки його завдання полягало у відборі в них сільського виборця, який ще не визначився серед головних претендентів на депутатські мандати. У свою чергу ВБ ПП «Кучма» активно співпрацював з Партією регіонів.

По-четверте, партії виступали політичними проектами амбітних політиків, які з якихось причин не змогли отримати прохідне місце у списках фаворитів виборчої кампанії. Наприклад, ВО «Свобода» (О. Тягнибок), ВБ ПП «Кучма» (О. Волков, О. Задорожний, В. Рабінович), Партія Вільних демократів (М. Бродський), ВБ Людмили Супрун «Український Регіональний Актив». Не пройшла за результатами виборів до ВР України СПУ, набравши лише 2,86 відсотка голосів виборців. Результати виборів подані в Таблиці 8.4¹.

Таблиця 8.4

Результати виборів до Верховної Ради України 2007 року

Партія	% голосів	Місць у парламенті
Партія регіонів	34,37	175 (38,9%)
Блок Юлії Тимошенко	30,71	156 (36,7%)
Блок «Наша Україна»	14,15	72 (16%)
Комуністична партія України	5,39	27 (6%)
Блок Литвина	3,96	20 (4,4%)

Місцеві вибори 2010 року в Україні. За результатами волевиявлення громадян перемогу на місцевих виборах в Україні отримала Партія регіонів.

Таким чином, в АРК та 11 областях України (Луганська, Харківська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська, Херсонська, Миколаївська, Кіровоградська, Одеська, Черкаська, Київська) одноосібно сформує більшість в обласних радах Партія регіонів. Ще в 7 областях (Полтавська, Сумська, Чернігівська, Вінницька, Хмельницька, Житомирська, Рівненська) більшість в обласній раді сформує коаліція на чолі з Партією регіонів. У Волинській області перемогу отримала ВО «Батьківщина». В Закарпатській області – ПП «Єдиний центр». В Тернопільській, Івано-Франківській, Львівській областях перемогу на виборах отримала ВО «Свобода». Успіх партії – результат відсутності на правому фланзі українського політичного спектру потужних і послідовних політичних сил. Адже ті політичні партії, які ототожнювали себе

¹ Офіційний сайт ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу до: <http://www.cvk.gov.ua>

з українською правицею (ПП «Наша Україна», УРП «Собор», НРУ, УНР та ряд інших) остаточно втратили довіру громадян і після цих виборів навряд чи їм вдасться реанімувати свій вплив та свої партійні структури. Амбіційність їх лідерів, непослідовність дій не дозволили їм об'єднатися.

Феноменом місцевих виборів 2010 року була поява регіональних партій про більшість з яких до початку кампанії не чули не лише виборці, а й інколи політичні аналітики. Це свідчить про те, що в суспільстві з'явився запит на третю силу. Малі партії необхідні політикуму з декількох причин. По-перше, вони потрібні кандидатам, які схиляються більше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, вони необхідні тим, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дозволяє цього робити відкрито: на їхній території провладна партія не популярна. По-третє, до послуг малих партій звернулись безпартійні мери міст, які після заборони самовисунення змушені були шукати нейтральні політичні сили, щоб балотуватися на міських голів.

Серед малих партій, які досягли успіхів на виборах, можна виокремити:

1. Партії – сателіти Партії регіонів:

А) ПП «Совість України» (лідер Х. Хачатурян). Досягнення: мер Вінниці В. Гройсман – 77, 8%, мер Полтави О. Мамай – 61, 4%, Вінницька міськрада – 66%, Полтавська міськрада – 74%.

Б) Партія екологічного порятунку «ЕКО + 25» (А. Маслов). Досягнення: В. Погорелов, мер Ужгорода – 33%, Ужгородська міськрада – 2 депутати.

В) ПП «Єдиний центр» (В. Балоба). Досягнення: перемога на виборах в Закарпатській області.

Г) Партія вільних демократів (М. Бродський). Досягнення: мер Черкас С. Одарич – 25, 4 % та Черкаська облрада – 23, 3 %.

2. Партії – комерційні проекти. Практика заробляти кошти на політсилах, створених для продажу, в Україні відома давно, але особливого поширення вона набула на цих місцевих виборах. Серед них, слід відмітити:

А) ПП «Рідне місто» (О. Ковалюк). Досягнення: мер Сум – 61, 23 %. Сумська міськрада – 31, 6 % та інші. Щоб привернути до себе увагу вона відкрито рекламувала свої послуги на офіцій-

ному веб-сайті: «ПП «Рідне місто» запрошує представників місцевих еліт, громадські організації, ініціативні групи до співпраці та готова надати структури для участі у виборах 31 жовтня».

Б) ПП «Третя сила» (В. Гаврилюк). Партія має декілька мандатів у Київській облраді та Івано-Франківській, Чернівецькій, Херсонській міських радах.

В) Республіканська християнська партія (М. Покровський).

Г) ПП «Всеукраїнський патріотичний союз» (С. Ганжа).

3. Партії – проекти відомих особистостей:

А) ПП «УДАР» (В. Кличко). Партія отримала декілька мандатів в обласних та міських радах в основному центрального та західного регіону.

Б) ПП «Єдність» (О. Омельченко).

4. Регіональні партії націоналістичного спрямування:

А) ВО «Свобода» (О. Тягнибок). Партія виграла вибори в Західному регіоні України.

Б) ПП «Русское єдінство» (С. Аксьонов) та ПП «Союз» (Л. Миримський). Партії мають впливовість в АРК.

В) ПП «Родина» (І. Марков). Вплив обмежується м. Одесою та Одеською областю. Це найбільший кремлівський партійний проект в Україні.

Г) Угорські партії: «КМКС» – Партія Угорців України (М. Ковач) та Демократична партія угорців України (І. Гайдош). Їх вплив обмежується місцями компактного проживання угорської національної меншини в Закарпатській області¹.

Парламентські вибори 2012 року. Після завершення президентських виборів 2009 року та місцевих виборів 2010 року і поразки в них опозиційних сил, останніми були зроблені правильні висновки про необхідність об'єднання. І розпочалось таке об'єднання створенням Комітету опору диктатурі. Комітет опору диктатурі (КОД) – політичне об'єднання, яке було утворене 5 серпня 2011 року і до складу якого увійшли парламентські й опозиційні на той час політичні партії «За Україну!», ВО «Свобода»,

¹ Остапець Ю. Вплив місцевих виборів 2010 року на еволюцію партійної системи України та структурування регіонального партійного простору (на прикладі Закарпатської області) / Ю. Остапець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 14. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2010 – С. 183 – 198.

ВО «Громадянська позиція», ВО «Батьківщина», ПП «Фронт Змін», Партія захисників Вітчизни, Європейська партія України, КУН, НРУ, УСДП ПП «Наша Україна», ПП «Народна самооборона», УНП, ПП «Пора», ПРП, РХП, Українська партія та інші. Члени об'єднання підписали Меморандум про узгодження спільних опозиційних дій і недопущення політичних репресій в Україні. Одноставності в діях лідерів політичних сил, які утворили КОД не було. Навіть більше того, після прийняття Закону про вибори (17 листопада 2012 р.) лідер ВО «Громадянська позиція» А. Гриценко, заявив про вихід з Комітету. Аналогічну заяву зробив і лідер ВО «Свобода» О. Тягнибок. Але незважаючи на суперечності 22 січня 2012 року в День Соборності і Свободи опозиція підписала угоду про спільні дії. В угоді йшлося про завоювання більшості в парламенті за результатами виборів 28 жовтня 2012 року. Йдеться про те, що політичні партії, які підписали угоду домовилися не конкурувати на виборах в мажоритарних округах, а діяти за принципом «один округ – один кандидат від опозиції».

Але так не сталося, тому що ПП «УДАР» (В. Кличко), ВО «Свобода» (О. Тягнибок) вирішили брати участь у виборах окремо. І як покажуть результати виборів це було правильне рішення. Об'єднана опозиції була представлена ВО «Батьківщина». 23 квітня ВО «Батьківщина» і ПП «Фронт змін» підписали Декларацію єдності для перемоги на парламентських виборах. 15 червня був підписаний документ щодо входження до Об'єднаної опозиції ВО «Громадянська позиція» А. Гриценка. Всього до складу Об'єднаної опозиції, яка спільно йде на парламентські вибори 2012 року увійшло 6 партій: ВО «Батьківщина», ПП «Фронт змін», НРУ, ПП «Народна самооборона», ПП «За Україну», ПП «Реформи і порядок».

Того ж 15 червня прес-служба ВО «Батьківщини» повідомили про виключення зі складу КОД ПП «Наша Україна» за «систематичні порушення рішень КОДу та співпрацю з режимом В. Януковича». Відтак ПП «Наша Україна» почала шукати собі союзників для участі у виборах. І вже 7 липня у будинку вчителів у Києві політичні партії «Наша Україна», Українська народна партія та Конгрес українських націоналістів підписали декларацію про об'єднання. До декларації також приєдналось понад 30 гро-

мадських організацій, серед них «Просвіта», «Меморіал», Союз офіцерів України, інші молодіжні, громадські організації патріотичного спрямування. В декларації наголошується, що крім спільної участі у виборах, партії ставлять за мету формування єдиної української політичної сили. Нове політичне об'єднання правих політичних сил зберегло назву партії «Наша Україна». Раніше із переговорів про об'єднання вийшла партія П. Жебрівського Українська платформа «Собор».

Спостерігаючи за об'єднанням опозиційних сил рішення про об'єднання з Партією регіонів прийняла на своєму з'їзді ПП «Сильна Україна» (С. Тігіпка). Слід відразу констатувати, що таке об'єднання суттєво підсилило потенціал Партії регіонів напередодні парламентських виборів. Тривалий час в ЗМК йшлося про об'єднанчі перемовини Партії регіонів і ПП «Єдиний центр», але об'єднання не відбулося з декількох причин. Перш за все, небажання очільника партії В. Балог залишитись без власної партійної організації. Приклад С. Тігіпка є в цьому відношенні досить повчальним. Відтак на суттєві преференції її лідери не могли розраховувати. По-друге, партія має власну структуру і вплив лише в Закарпатській області, електоральний потенціал якої незначний, а голосування виборців є прогнозованим і толерантним. По-третє, закарпатські регіонали також проти об'єднання через страх втратити вплив у регіоні.

Отже, головними суб'єктами виборчого процесу 2012 року були наступні політичні партії: Партія регіонів, ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція), ПП «УДАР», ВО «Свобода», Комуністична партія України.

Загалом участь у виборчому процесі взяли 87 партій. 22 політичні партії зареєстрували свої списки. Напередодні виборів Українська платформа «Собор» відмовилась приймати участь у виборах. Таким чином, до виборчого бюлетеня була внесена 21 партія. Всього ЦВК зареєстровано 5207 кандидатів, з них за партійними списками 2554, в одномандатних округах 2653 (само висунувців 1151, висунуто політичними партіями 1502).

Загалом за партії, які подолали виборчий бар'єр було подано 18991017 голосів виборців. За партії, які не подолали виборчий бар'єр було подано 1806189 голосів виборців. Виборча квота становила 84404. Відтак, 17 депутатських мандатів залишилось не

розподіленими (1806189/84404) і в результаті перерозподілу їх отримали ті політичні сили, які подолали виборчий бар'єр. Загалом же можна зробити висновок, що український виборець чітко ідентифікував себе з певними політичними силами, а відтак політичні фантоми успіху на виборах уже вкотре не мали.

З 21 політичної партії, які брали участь у виборах, 16 завідомо не могли подолати 5-відсотковий бар'єр виборців. Їх кампанія була невиразною і непомітною. В той же час ці партії внесли виборчу заставу у розмірі 2 млн. грн. Відтак логічним є запитання навіщо вони брали участь у виборах.

По-перше, ряд партій в результаті жеребкування отримали велику кількість місць у ОВК: ЛПУ – 219 місць, ПП «Русь єдина» – 225, ПП «Руська єдність» – 221, ПП «Руський блок» – 223, ПП «Союз анархістів України» – 220 і т. д. В такий спосіб партія влади формувала «ручні окружні комісії» для остаточного «правильного» підрахунку голосів виборців. Прості математичні підрахунки свідчать, що, укомплектувавши ОВК представниками маргінальних, але підконтрольних партій, регіонали здобули більшість практично у всіх окружних виборчих комісіях.

По-друге, іншим завданням таких партій було відтягування голосів у опозиційних партій. Перш за все, це такі псевдоопозиційні партії, як ПП «Україно – Вперед!» та ПП «Наша Україна», які в сумі набрали 2,68 % голосів виборців. Загалом же аутсайде-ри виборчої кампанії набрали 6,81 % (1 398 169) голосів виборців.

Результати виборів. 11 листопада згідно чинного законодавства ЦВК оприлюднила результати парламентських виборів 2012. Обрано було 445 народних депутатів. Партія регіонів – 185 депутатів, ВО «Батьківщина» – 101, ПП «Удар» – 40, ВО «Свобода» – 37, КПУ – 32, ПП «Єдиний центр» – 3, Народна партія – 2, ПП «Союз» – 1, Радикальна партія О. Ляшка – 1, самовисуванці – 43 (Див Табл.). У 5 мажоритарних округах (94, 132, 194, 197, 223) ЦВК визнала вибори недійсними через численні порушення при підрахунку голосів. ВР України рекомендувала ЦВК провести у вказаних округах повторні вибори.

Зовсім іншим були б результати виборів, як би вони проводилися на пропорційній основі: Партія регіонів і КПУ отримали б 144 і 64 місця відповідно, опозиція (ВО «Батьківщина», ПП

«УДАР», ВО «Свобода») – 242, а це стабільна більшість у парламенті. Результати виборів подані в Таблиці 8.5 ¹.

Таблиця 8.5

Результати виборів до ВР України 2012 року

Назва партії / результат	Загально-держ. виборчий округ. Мандати / відсотки	Одномандатні виборчі округи	Всього депутат. мандатів	К-ть мандатів за умови пропорц. виб. сист. з 5 % виб. бар'єром
Партія регіонів	72 (30%)	113	185	144
ВО «Батьківщина»	62 (25, 54%)	39	101	124
ПП «УДАР»	34 (13,96%)	6	40	68
КПУ	32 (13, 18%)	–	32	64
ВО «Свобода»	25 (10, 44%)	12	37	50
ПП «Єдиний центр»	–	3	3	–
Народна партія	–	2	2	–
ПП «Союз»	–	1	1	–
Радикальна партія О. Ляшка	–	1	1	–
Самовисуванці	–	43	43	–
Всього	225	220	445	450

Якщо говорити про регіональний зріз, то можна зробити наступний висновок: Партія регіонів перемогла у 9 областях, АРК і Севастополі, а ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція) в 15 областях та м. Київ. Як і на попередніх виборах Схід та Південь голосував за Партію регіонів, Захід і Центр за ВО «Батьківщину». В той же час за результатами виборів можна спостерігати взаємопроникнення Партії регіонів на Захід, а ВО «Батьківщина», ПП «Удар», ВО «Свобода» на Схід (Див. Табл. 8.6) ².

¹ Офіційний сайт ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу до: <http://www.cvk.gov.ua>

² Остапеч Ю. Регіональні особливості парламентських виборів 2012 року в Україні / Ю. Остапеч // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 17. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2014 – С. 60 – 69.

Таблиця 8.6

***Лідерство політичних партій за результатами голосування
в регіонах України***

Назва партія	Лідерство за результатами голосування в загальнодержавному виборчому окрузі
Партія регіонів	Автономна республіка Крим, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області (всього 9 областей), м. Севастополь.
ВО «Батьківщина»	Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (всього 15), м. Київ

Отже, соціокультурне розмежування на Схід та Захід, яке має об'єктивний та історично обумовлений характер, і надалі залишається домінуючим у структуруванні партійної системи України, про що яскраво засвідчують результати виборів. Але слід констатувати той факт, що ВО «Батьківщина», ПП «Удар», ВО «Свобода» набрали значну кількість голосів на Сході, а Партія регіонів на Заході. Йдеться про позитивну тенденцію формування загальнонаціональної підтримки політичних партій.

Вибори показали, що суспільство потребує третьої політичної сили. Оскільки, ті хто розчарувались у правлячій партії голосували за комуністів, а ті що у ВО «Батьківщині» за ПП «УДАР» і ВО «Свобода». ВО «Свобода» залишилась єдиною ідеологічною політичною силою причому націонал патріотичного спрямування. Її високий рейтинг – це результат як антиукраїнської політики Партії регіонів, радикалізації суспільних настроїв так і кропіткої багаторічної роботи у міжвиборчий період у всіх регіонах України.

Вибори засвідчили неусталеність партійних уподобань виборців. Якщо підрахувати індекс Педерсена, то для України після парламентських виборів 2012 року він становить 30,6. Стабільними вважаються партійні системи, які мають індекс Педерсена до 15. Інший емпіричний показник, який характеризує формат партійних систем – це індекс ефективної кількості парламентських партій. За результатами виборів 2012 року він становить 4,5.

В 2007 році він мав значення 3,3. Динаміка зростання індексу ($4,5 / 3,3 = 1,3$) показує про збільшення ефективної кількості парламентських партій, це по-перше. І, по-друге, індекс ЕКПП (4,5) вказує на відсутність домінуючої партії. Таким чином, можна говорити про наявність в Україні тенденції до формування двоблокової партійної системи.

Проаналізувавши становлення партійної системи України, можна зробити наступні висновки:

а) визначальний вплив на становлення партійної системи України мали парламентські вибори 1994, 1998, 2002, 2006 та 2012 років, президентські вибори 1999, 2004, 2009 років та місцеві вибори 2002, 2006, 2010 років;

б) логіку становлення партійної системи України можна передати наступним чином: від однопартійності через атомізовану систему наявності великої кількості партій – до системи поляризованого плюралізму, а відтак до двоблокової партійної системи (варіант системи поміркованого плюралізму);

в) партійна система поляризованого плюралізму є перехідною і еволюціонує, як правило, до системи поміркованого плюралізму, яка є характерною для цілого ряду розвинутих демократичних країн світу. Але можливий був також інший варіант розвитку. Партійна система поляризованого плюралізму трансформується у двопартійну (двоблокову) систему або партійну систему з домінуючою партією (наприклад, Росія). І якщо за результатами місцевих виборів 2010 року в Україні спостерігалась тенденція до утворення партійної системи з домінуючою партією, то після парламентських виборів 2012 року з'являється інша тенденція – тенденція до формування двоблокової партійної системи;

Основні чинники, які впливають на становлення партійної системи України можна виділити наступні: а) характер трансформаційного конфлікту і роль старих еліт; б) відсутність можливостей використовувати досвід «історичних партій»; в) незручне для формування партій інституціональне середовище (президентіалізм, відсутність належної нормативної бази, специфіка виборчої системи тощо); г) наявність традицій клієнталізму, патерналізму, регіоналізму; д) суспільно-політичні поділи; д) за результатами використання індексів для аналізу еволюції партійної

системи України (1994 – 2012 рр.) можна побудувати наступну таблицю емпіричних показників (Див. Табл. 8. 7).

Таблиця 8.7

Емпіричний вимір еволюції партійної системи України

	1994	1998	2002	2006	2007	2012
ЕКЕП	3,7	11,9	7,9	5,8	4,3	5
ЕКПП	3,1	4,7	4,6	3,5	3,2	4,3
Ip	–	82,9	87,7	88,8	95	86,5
I (диспр.)	–	10	7,8	8,48	5,7	10
F	0,68	0,8	0,79	0,6	0,77	0,77
I _{ред}	–	24	15	35	9,6	30,35
Коефіцієнт редуції		53,7	37,8	39,6	25,6	14

На думку російського вченого А. Щербака, консолідація партійної системи пов'язується із зменшенням ефективної кількості партій та зниженням неусталеності електоральних уподобань виборців.

Якщо взяти до уваги результати парламентських виборів та показники ефективного числа парламентських партій, то можна зробити висновок про те, що в Україні лишається стабільною тенденція до збереження ефективного числа парламентських партій в межах 3 – 4,5. Це дозволяє ідентифікувати партійну систему України – як багатопартійну без домінуючої партії, або двоблокову багатопартійну.

Числове значення індексу неусталеності електоральних уподобань виборців (індекс Педерсена) за результатами останніх виборів засвідчує досить високий рівень електоральної неусталеності. В реаліях – це поява двох нових парламентських партій: ВО «Свобода» та ПП «Удар», а також зростання підтримки КПУ. Величина індексу вказує на те, що партійна система України не є консолідованою, а це значить, що на майбутніх виборах її формат або знову буде суттєво змінений, або залишиться сталим.

ПІСЛЯМОВА

Наукові дослідження та політична практика посткомунізму свідчить, що на процес системної трансформації країни в цілому впливає дві групи факторів: структурні (політичні, соціально-економічні передумови) й процедурні (процес взаємодії між безпосередніми учасниками транзиту). Оскільки формування нової партійної системи в умовах демократичного транзиту є одним із базових процесів, відповідно його успіх детермінують і структурні, і процедурні чинники. І загалом логіка становлення партійних систем підпорядковується логіці демократичного транзиту на етапах лібералізації, демократизації та консолідації. Закінчується така еволюція консолідацією партійної системи. Консолідацію партійних систем у перехідних суспільствах пов'язують зі зниженням рівня фрагментації партійної системи (зменшенням кількості парламентських та електоральних партій) та зі зниженням рівня електоральної неусталеності (зменшення кількості голосів виборців, які на кожних виборах голосують за різні політичні сили). Дані показники в Україні значно вищі ніж у країнах Вишеградської групи.

Партійна система на кожному з вказаних етапів має свою конфігурацію, а на її становлення впливають відповідні фактори. На етапі лібералізації режиму відбувається політичне розмежування на правих і лівих, правлячі партії і опозиційні партії. Далі розмежування відбувається в межах правлячої партії і опозиції. На етапі демократизації визначальний вплив на розвиток партійних систем мають інституційні чинники: політико-правове закріплення кордонів національної держави; вибір системи правління; вибір виборчої системи. Іншими словами вибір інституційного дизайну (конституційного устрою – системи правління та виборчої системи).

Серед чинників структурних, на нашу думку, принципового значення для створення нових партійних систем мали політичні режими, що функціонували за часів Радянського Союзу. А саме, соціалізм у країнах Вишеградської четвірки, був значно «лібе-

ральнішим», ніж в Україні. Наприклад, це проявлялося в тому, що поряд з партією-гегемоном у цих країнах існували й інші партії, великим був вплив на суспільство церкви (особливо в Польщі). Що ж до України, то радянський режим був значно жорсткішим, і зокрема, спроби української інтелігенції за часів «відлиги» створити офіційну опозиційну організацію Українську робітничо-селянську спілку (УРСС) закінчились масовими арештами. Ці відмінності мали особливе значення на початку процесу трансформації партійної системи.

Важливого значення для трансформації партійної системи мав і характер демократичного транзиту в цілому, в країнах Вишеградської четвірки, і в Україні він був принципово різним. Українська трансформація відрізнялась бінарним характером, а саме, соціально-політичні та економічні перетворення необхідно було здійснювати паралельно з національно-політичними – розбудовою національної суверенної держави. Останнє було дуже складним завданням, оскільки на початку 90-х рр. ХХ ст. в Україні не завершився процес консолідації нації, а національна єдність, хоч і була підтверджена референдумом 1991 року, в екстремальних умовах різноманітних криз була дуже крихкою. Різний зміст системних транзитів детермінував і різність процесів трансформації партійних систем. Головні завдання партій відтак у країнах Вишеградської групи і в Україні були різними.

Суттєвий вплив на становлення партійної системи має вибір у процесі транзиту форми правління. Досвід перехідних суспільств свідчить, що парламентська система є більш стабільною і сприяє розвитку політичних партій. Прямі вибори президента підсилюють політичну поляризацію і надають політичній конкуренції мажоритарного характеру та сприяють персоналізації політики.

Починаючи з проголошення незалежності, форма правління в Україні змінювалася декілька разів, що відчутно впливало на конфігурацію партійного простору. Конституція прийнята 28 червня 1996 року встановила в Україні президентсько-парламентський тип напівпрезидентської республіки. Президент став ключовою фігурою політичної системи суспільства. Структурування парламенту відбувалося не за партійною належністю.

Після «Помаранчевої революції» парламент України на своєму засіданні 8 грудня 2004 року прийняв пакет змін до Конституції України, встановивши парламентсько-президентську республіку. В результаті центральною фігурою політичної системи мав стати прем'єр-міністр. Уряд повинен формуватись парламентською більшістю. Структурування парламенту відбувалось виключно за партійною приналежністю. Такі зміни привели до протистояння Президента України (В. Ющенко) та Прем'єр-міністра України (Ю. Тимошенко). В результаті внутрішніх конфліктів у «помаранчевій коаліції» на президентських виборах 2010 року перемогу отримав В. Янукович (Партія регіонів). 1 жовтня 2010 року Конституційний Суд України відмінив зміни до Конституції України від 8 грудня 2004 року. Таким чином, Україна знову стала президентсько-парламентською республікою.

В результаті української революції 2013 – 2014 року та дострокових виборів Президента України (президентом став П. Порошенко) український парламент прийняв рішення про повернення до Конституції зі змінами від 8 грудня 2004 року. Україна знову стала парламентсько-президентською республікою.

Зміна форм правління не могла не впливати на формат партійної системи. Відтак впливовими в різний час ставали мегапартії, які були пов'язані з особою Президента та Прем'єр-міністра України (Партія регіонів, ВО «Батьківщина», Народний Союз «Наша Україна» (потім ПП «Наша Україна»), ВБ «За єдину Україну», ПП «Виборчий блок П. Порошенка» та інші).

Що ж до виборчої системи, то в Україні практично кожні наступні парламентські вибори відбувалися за різними виборчими системами. Постійна зміна виборчих формул негативним чином відображалася на структуруванні партійного простору в Україні. Країни Вишеградської четвірки, навпаки, вирізняються стабільністю у виборі виборчих систем.

Трансформацію партійних систем в країнах Вишеградської четвірки і Україні детермінували й процедурні чинники. Тобто, процес взаємодії, прийняття рішень між безпосередніми учасниками демократичних змін громадянським суспільством та елітними групами.

Важливим процедурним чинником, що відіграв суттєву роль у трансформації партійної системи і країн Вишеградської четвір-

ки, і України був процес ротації еліти та люстраційної практики, але в кожній країні він мав свою специфіку. В Україні «перехід» розпочався без ротації еліти та люстраційної практики. На початку змін керівні позиції зайняли реформатори з кола старої партійної номенклатури на чолі з Л. Кравчуком. Контреліта ж, виникла тільки за часів президентства Л. Кучми, була ідеологічно слабкою і не до кінця згуртованою навколо ідеалів демократії. Сформована із представників національно-демократичних сил та новостворених соціальних категорій (бізнесменів, «білих комірців») контреліта прийшла до влади внаслідок помаранчевої революції, але також не змогла здійснити політичні, економічні, культурні реформи, і через невдалі спроби реформування та внутрішні конфлікти взагалі втратила владу.

Враховуючи все вище зазначене можна констатувати, що створена модель партійної системи в Україні є достатньо неефективним політичним інститутом. Вивчення досвіду партійного будівництва країн Вишеградської групи, дозволило виділити наступні рекомендації, впровадження яких, на наш погляд, дозволить українську партійну систему зробити ефективним механізмом реалізації владних відносин у суспільстві:

По-перше, в Україні слід запровадити відкриті регіональні партійні списки з преференціями. Це дозволить кандидатам, які мали з початку «непрохідні місця», але користуються суспільним визнанням, потрапляти до прохідної частини партійних списків.

По-друге, задля подолання процесу «олігархізації» політичних партій розробити та запровадити систему прямого державного фінансування та обмежити приватні дотації на утримання політичних партій.

По-третє, посилити контроль за використанням партіями коштів за допомогою періодичної звітності та обмежити використання грошових витрат у виборчій кампанії.

Для усталеності цих та інших нововведень необхідно прийняти новий закон про політичні партії та виборчий кодекс, який унеможливить постійну зміну правил проведення виборів.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

**Суб'єкти виборчого процесу
на парламентських виборах 1998 – 2007 років**

Рік	К-сть партій	К-сть партій, що мали право брати участь у виборах	К-сть суб'єктів виборів	Кількість партій, що взяли участь у виборах			К-сть партій, що не взяли участі у виборах
				Загалом	У складі блоків	Само-стійно	
1998	53	53	30	40	19 (9в/б)	21	13
2002	127	127	33	61	40 (12в/б)	21	66
2006	126	124	45	79	51 (17в/б)	28	47
2007	143	132	20	43	33 (10в/б)	10	90
2012	185	185	21	21	—	21	164

Етапи переходу до демократії в Чехії

	Політика	Громадянське суспільство	Економіка
ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ	<ul style="list-style-type: none"> ● диференціація в середовищі КПЧ; ● поява вільних ЗМІ; ● формування перших демократичних об'єднань і громадсько-політичних рухів; 	<ul style="list-style-type: none"> ● усунення невідповідного державного контролю. 	<ul style="list-style-type: none"> ● лібералізація цін і припинення дотацій; ● кінець усупільненого виробництва товарів.
ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ	<ul style="list-style-type: none"> ● прийняття нової Конституції та низки інших демократичних законів; ● оновлення виборчого законодавства та проведення демократичних виборів; ● поява нової політичної еліти.. 	<ul style="list-style-type: none"> ● створення нормативної бази відносин власності і підприємництва. ● гарантування індивідуальних громадянських прав. 	<ul style="list-style-type: none"> ● мала і середня приватизація; ● демонополізація. ● поява нового класу власників і підприємців.
КОНСОЛІДАЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ	<ul style="list-style-type: none"> ● утворення стабільних політичних партій та сталої партійної системи; ● формування інститутів громадянського суспільства; ● утвердження демократичної політичної культури. 	<ul style="list-style-type: none"> ● виникнення незалежних судів; ● встановлення правової культури. 	<ul style="list-style-type: none"> ● велика приватизація; ● сформоване капіталістичне лобі; ● виникнення культури підприємництва.

Етапи переходу до демократії в Словаччині

Стадії	Суспільні сфери		
	Політика	Економіка	Громадянське суспільство
Лібералізація (кін. 1980-х)	<ul style="list-style-type: none"> - поява дисидентського руху та церковної антикомуністичної громадської опозиції; - інституційне оформлення антикомуністичного руху ГПН; - зародження та розвиток багатопартійної системи; - реформування системи органів державної влади на основі принципу альтернативності (створення УНЗ); - призначення перших альтернативних парламентських виборів. 	<ul style="list-style-type: none"> - децентралізація економіки; - зменшення ролі держави у сфері економічного регулювання. 	<ul style="list-style-type: none"> - створення державного механізму гарантування прав і свобод громадян; - виникнення незалежних ЗМІ.
Демократизація (1990–1993)	<ul style="list-style-type: none"> - введення системи політичного плюралізму у систему державного управління; - проведення вільних парламентських виборів; - прихід до влади нової політичної еліти; - становлення багатопартійної атомізованої системи та багатопартійної системи крайнього плюралізму; - прийняття нової Конституції; - вихід із Чехословацької федерації і здобуття незалежності; - політична конфронтація всередині НР; - розвиток ефективної судової системи; - реформування органів місцевого самоврядування. 	<ul style="list-style-type: none"> - лібералізація цін; - демонополізація; - проведення приватизації; - розвиток підприємництва. 	<ul style="list-style-type: none"> - гарантування індивідуальних прав і свобод громадян; - розвиток на місцях інститутів громадянського суспільства.
Авторитаризація політичного режиму (1993–1998)	<ul style="list-style-type: none"> - узурпація політичної влади РЗДС; - авторитарний метод керівництва В. Мечіяра; - переслідування інакомислення; - зовнішньоекономічний східноєвропейський курс. 	<ul style="list-style-type: none"> - монополізація економіки; - створення несприятливих умов для закордонного інвестування; - зменшення темпів приватизації. 	<ul style="list-style-type: none"> - збільшення корупції; - ослаблення середнього класу; - зменшення свободи та контроль ЗМІ; - централізовані методи управління у судовій системі.
Консолідація демократії (1999–2004)	<ul style="list-style-type: none"> - прихід до влади коаліції демократичних реформістських сил; - утворення фінансово та політично стабільних політичних партій; - становлення багатопартійної системи поміркованого плюралізму; - розвиток інституту президентства; - утвердження демократичної політичної культури; - вступ до НАТО та ЄС. 	<ul style="list-style-type: none"> - економічні реформи і широке залучення іноземних інвестицій; - розвиток культури підприємництва; - інтеграція у світове економічне співтовариство. 	<ul style="list-style-type: none"> - становлення економічно стабільного середнього класу в суспільстві; - становлення правової культури.

Етапи переходу до демократії в Польщі

Стадії	Суспільні сфери		
	Політика	Економіка	Громадянське суспільство
Лібералізація (1981–1989)	<ul style="list-style-type: none"> - поява міцної опозиції комуністів-реформаторів в середовищі ПОРП; - легалізація опозиційного комуністам демократичного суспільно-політичного руху «Солідарність»; - реформування системи органів державної влади (розподіл функцій державної влади); - розвиток парламентаризму (створення двохпалатного парламенту); - введення посади Президента країни; - призначення перших альтернативних парламентських виборів; - відмежування судової гілки влади від політичного впливу. 	<ul style="list-style-type: none"> - децентралізація економіки; - ліквідація командно-бюрократичної системи управління економікою; - зменшення ролі держави у сфері економічного регулювання. 	<ul style="list-style-type: none"> - формування державного механізму гарантування прав і свобод громадян; - автономізація релігійно-духовної сфери суспільства; - виникнення незалежних ЗМІ.
Демократизація (1989–1998)	<ul style="list-style-type: none"> - введення системи політичного плюралізму у систему державного управління; - проведення альтернативних парламентських виборів; - саморозпуск ПОРП; - прихід до влади нової політичної еліти; - становлення демократичної виборчої системи; - становлення багатопартійної атомізованої системи; - прийняття нової Конституції; - розвиток ефективної судової системи; - реформування органів місцевого самоврядування. 	<ul style="list-style-type: none"> - лібералізація цін; - демонополізація; - проведення приватизації; - конвертація та стабілізація національної валюти; - розвиток підприємництва; - зарубіжне інвестування промисловості. 	<ul style="list-style-type: none"> - гарантування індивідуальних прав і свобод громадян; - виникнення впливових неурядових громадських організацій; - розвиток на місцях інститутів громадянського суспільства.

Продовження табл.

Консолідація демократії (1997–2004)	<ul style="list-style-type: none">- утворення фінансово та політично стабільних політичних партій;- становлення багатопартійної системи поміркованого плюралізму;- демократичність проведення виборчих кампаній;- стабілізація інституту президентства;- утвердження демократичної політичної культури;- функціонування системи незалежних судів;- вступ до НАТО та ЄС.	<ul style="list-style-type: none">- перехід на економічні ринкові відносини;- розвиток культури підприємництва;- інтеграція у світові економічні структури.	<ul style="list-style-type: none">- становлення міцного середнього класу в суспільстві;- закріплення нормативної бази гарантії приватновласницьких інтересів громадян;- становлення правової культури.
--	---	---	--

Етапи переходу до демократії в Угорщині

Стадії	Суспільні сфери		
	Політика	Економіка	Громадянське суспільство
Лібералізація (1985–1989)	<ul style="list-style-type: none"> - поява та активізація опозиційного комуністам руху; - партійний розкол всередині УСРР на реформаторів і консерваторів; - призначення на керівні партійні посади УСРР реформаторів; - легалізація багатопартійності; - прийняття демократичних поправок до Конституції (створення інститут президентства та Конституційного Суду); - розвиток парламентаризму (парламентська республіка); - самоліквідація УСРР. 	<ul style="list-style-type: none"> - зменшення ролі держави у сфері економічного регулювання; - комерціалізація банківського сектору; - лібералізація цін; - податкова реформа; - розвиток приватного підприємництва. 	<ul style="list-style-type: none"> - поширення опозиційних «самвидавських» видань; - виникнення масового антикомуністичного громадського руху; - формування державного механізму гарантування прав і свобод громадян; - прийняття законодавчої бази про незалежність ЗМІ.
Демократизація (1990–1998)	<ul style="list-style-type: none"> - оптимізація взаємодії вищих органів державної влади; - відмежування судової гілки влади від політичного впливу; - становлення демократичної виборчої системи; - проведення перших вільних парламентських виборів; - прихід до влади демократичної політичної еліти (правоцентристи); - становлення багатопартійної системи поміркованого плюралізму; - розвиток парламентської демократії; - децентралізація місцевих самоврядних громад. 	<ul style="list-style-type: none"> - демонополізація; - залучення значних іноземних інвестицій; - розвиток підприємництва; - проведення та завершення великої приватизації; - західноєвропейська зовнішньоекономічна орієнтація. 	<ul style="list-style-type: none"> - виникнення неурядових громадських організацій соціального характеру; - закладення правових основ забезпечення індивідуальних прав і свобод громадян; - становлення міцного середнього класу в суспільстві; - виборний характер інститутів місцевого самоврядування.
Консолідація демократії (1998–2004)	<ul style="list-style-type: none"> - стабільність функціонування парламентської демократії; - демократичність проведення виборчих кампаній; - незалежність судової системи; - демократичний тип політичної культури; - вступ до НАТО та ЄС. 	<ul style="list-style-type: none"> - перехід економіки на ринкову форму господарювання; - розвиток культури підприємництва; - входження у світові економічні структури. 	<ul style="list-style-type: none"> - закріплення законодавчої бази гарантування приватновласницьких інтересів громадян; - становлення правової культури громадян.

**ДОДАТОК Б.
ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБОРЧИХ СИСТЕМ КРАЇН
ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ
(станом на 2014 рік)**

Країна	Назва парламенту / нижньої палати	К-ть депутатів	Тип виб. системи	Тип виб. списків	Виб. формула	К-ть виборчих округів	Електоральний, бар'єр, %
Польща	Сейм	460	пропорційна	Регіональні відкриті списки	Д'Хоннта	41	5 партій, 8 виб. коаліцій
Чехія	Палата депутатів	200	пропорційна	Регіональні відкриті списки	Д'Хоннта	14	5 партій, 10-20 в. к.
Словаччина	Національна рада	150	пропорційна	Загальнонаціональні напіввідкриті списки	Друпа	1	5 партій, 7-10 в.к.
Угорщина	Національні збори	199	пропорційна	Закриті списки	Д'Хоннта	1 національний 106 одноманд. мажоритарних	5 % - 1 партія, 10 % дві партії, 15 % три партії
Україна	Верховна Рада	450	змішана	Закриті списки	Т. Хейра	1 національний, 225 одноманд. мажоритарних	5

- У Республіці Польща та Чеській Республіці парламенти двопалатні, відтак у таблиці подана система виборів нижньої палати

ДОДАТОК В. ІДЕОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ОСНОВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ

Країна	Комуністичні партії	Соціалістичні / соціал-демократичні партії	Ліберальні партії	Консервативні партії	Націоналістичні партії / Етнічні партії	Християнсько-демократичні партії
Польща	Польська об'єднана робітничая партія	Соціал-демократія Польщі, Союз демократичної лівизи, Солідарність, Демократично-соціальний рух	Ліберальний демократичний конгрес, Демократичний союз, Рух Палікота	Громадянська платформа, Рух за відбудову Польщі, Право і справедливість, Унія правих Польщі, Вільна Польща	Ліга польських родин, Конфедерація за незалежну Польщу, Отчий дім, Союз реальної політики	Центристська угода, Партія християнських демократів, Християнська демократія, Католицька виборча дія
Чехія	Комуністична партія Богемії і Моравії	Чеська соціал-демократична партія	Громадянський форум, Європейська демократична партія, Союз ліберальних демократів, Союз свободи	Громадянська демократична партія, Партія вільних громадян	Правий блок, Республіканська партія Чехословаччини, Незалежні демократи	Християнсько-демократична партія
Словаччина	Комуністична партія Словаччини	Партія лівих демократів, Напрям – Соціал-демократія, Соціал-демократична партія Словаччини	Громадська кість проти насилля, Свобода і солідарність, Альянс для нового громадянства	Рух за демократичну Словаччину, Громадянська консервативна партія, Консервативні демократи Словаччини	Партія угорської коаліції, Угорський християнсько-демократичний рух, Угорська громадянська партія, Словацька національна партія, Народна партія «Наша Словаччина»	Християнсько-демократичний рух, Християнський соціальний союз, Словацький демократичний і християнський союз
Угорщина	Угорська соціалістична робітничая партія	Угорська соціалістична партія	Альянс вільних демократів, Партія підприємців	Угорський демократичний форум, Фідес – Угорський громадянський союз,	Рух за кращу Угорщину, Угорська партія справедливості і життя,	Християнсько-демократична народна партія

Продовження табл.

Україна	Комуністична партія України,	Соціалістична партія України, Прогресивна соціалістична партія України, Соціал-демократична партія УкраїниЮ СДПУ (о)	Ліберальна партія України,		ПП «Свобода», Конгрес Українських націоналістів, Демократична партія угорців України, Партія угорців України	
----------------	------------------------------	--	----------------------------	--	--	--

ДОДАТОК Г. ДИНАМІКА ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Додаток Г.1

Динаміка електоральної підтримки політичних партій в Польщі (1991 – 2011 рр.)

Партії / виборчі блоки	1991	1993	1997	2001	2005	2007	2011
Демократичний союз	12,32	10, 59					
Польська селянська партія	9, 22	15, 4	7. 312	9			
Виборча католицька акція	8, 98						
Конфедерація незалежної Польщі	8, 8	5, 77					
Угода громадського центру	8,71						
Ліберально-демократичний конгрес	7, 49						
«Угода Ludowe»	5,47						
Польська партія любителів пива	3, 27						
«Солідарність»	5						
Німецька меншість	2, 36						
Християнська демократія	1, 18						
Союз праці		7, 28					
Безпартійний блок підтримки реформ		5, 41					
Виборчий блок «Солідарність»			33, 83				
Союз Свободи			13, 37				
Рух відродження Польщі			5, 56				
Союз лівиці демократичної	11, 99	20, 41	27, 13	41, 04	11, 31	13, 5	8, 24
«Громадянська платформа»				12, 7	24, 1	41, 51	39, 18
Самооборона Республіки Польща				10, 2	11, 4		
Право і справедливість				9, 5	27	32, 11	29, 89
Ліга польських родин				7, 9	8		
Польська селянська партія		15, 4	7, 31	9	7	8, 91	8, 36
Рух Палікота							10, 02

**Динаміка електоральної підтримки політичних партій
в Словаччині (1990 – 2012 рр.)**

	1990	1992	1994	1998	2002	2006	2010	2012
ГПН	29,35 %	4,04 %						
ХДР	19,21 %	8,89 %	10,08 %		8,25 %	8,31 %	8,52 %	8,82 %
ДП	4,4 %	3,31 %	3,42 %					
ДС			8,57 %					
СДХС-ДП (1998 – ПДК)				26,33 %	15,09 %	18,35 %	15,42 %	6,09 %
ПДЛ (1990 – КПС, 1994 –СВ)	13,35 %	14,7 %	10,41 %	14,66 %	1,36 %			
АРС			7,34 %	1,3 %				
КПС			2,83%	2,79 %	6,32 %	3,88 %	0,83	
ППП				8,01 %				
Напрям-СД					13,46 %	29,14 %	34,79 %	44,41 %
РЗДС		37,26 %	34,96 %	27 %	19,5 %	8,79 %	4,32 %	0,93 %
СНП	13,94 %	7,93 %	5,4 %	9,07 %	3,32 %	11,73 %	5,07 %	4,55 %
ПЗ	3,49 %							
ПУК (1990, 1992 рр. – «Співжиття»/ УХДР, 1994 р. –УК	8,66 %	7,42 %	10,18 %	9,12 %	11,16 %	11,68 %	4,33 %	4,28 %
Міст							8,12 %	6,89 %
АНГ					8,01 %	1,42 %		
СіС							12,14 %	5,88 %
ЗЛіНО								8,55 %

Результати виборів до палати депутатів парламенту ЧР

НАЗВА ПАРТІЇ	1990	1992	1996	1998	2002	2006	2010	2013
ГРОМАДЯНСЬКИЙ ФОРУМ	49,50 %	–	–	–	–	–	–	–
КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ЧЕХІЇ ТА МОРАВІЇ ¹	13,24 %	14,05%	10,33 %	11,03 %	18,51%	12,81 %	11,27 %	14,91 %
РУХ ЗА САМОВРЯДНУ ДЕМОКРАТІЮ – ТОВАРИСТВО ЗА МОРАВІЮ ТА СІЛЕЗІЮ	10,03 %	5,87%	–	–	–	–	–	–
ХРИСТІЯНСЬКО- ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЮЗ – ЧЕХОСЛОВАЦЬКА НАРОДНА ПАРТІЯ ²	8,42%	6,28%	8,08%	9,00%	14,27% ³	7,22%	–	6,78%
ГРОМАДЯНСЬКА ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ	–	29,73% ⁴	29,62 %	27,74 %	24,47%	35,38 %	20,22 %	7,72%
ЧЕСЬКА СОЦІАЛ- ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ	–	6,53%	26,44 %	32,31 %	30,20%	32,32 %	22,08 %	20,45 %
ЛІБЕРАЛЬНО- СОЦІАЛЬНА УНІЯ	–	6,52%	–	–	–	–	–	–
ОБЄДНАННЯ ЗА РЕСПУБЛІКУ – РЕСПУБЛІКАНСЬК А ПАРТІЯ ЧЕХОСЛОВАЧЧИН И	–	5,98%	8,01%	–	–	–	–	–
ГРОМАДЯНСЬКИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ АЛЬЯНС	–	5,93%	6,36%	–	–	–	–	–
СОЮЗ СВОБОДИ	–	–	–	8,60%	14,27% ⁵	–	–	–

¹ У 1990 р. Комуністична партія Чехословаччини, 1992 р. Лівий блок

² У 1990 р. Християнсько-демократична партія

³ Коаліція Християнсько-демократичний союз – Чехословацька народна партія – Союз свободи – Демократичний союз

⁴ В коаліції з Християнсько-демократичною партією

⁵ Коаліція Християнсько-демократичний союз – Чехословацька народна партія – Союз свободи – Демократичний союз

Продовження табл.

ПАРТІЯ ЗЕЛЕНИХ	–	–	–	–	–	6,29%	–	–
ГОР 09	–	–	–	–	–	–	16,7%	11,99%
СПРАВИ ГРОМАДСЬКІ	–	–	–	–	–	–	10,88%	–
АНО 2011	–	–	–	–	–	–	–	18,65%
СВІТАНОК ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ	–	–	–	–	–	–	–	6,88%

Додаток Г.4

Результати виборів до Державних Зборів Угорщини (1990 – 2014 рр.)

Партії / виборчі блоки	1990	1994	1998	2002	2006	2010	2014
Угорська соціалістична партія (УСП)	8,55	<u>54,14</u>	34,71	<u>46,11</u>	<u>48,19</u>	15,28	19,10
Угорський демократичний форум (УДФ)	<u>42,75</u>	9,84	<u>4,41</u>	48,70	2,85		
Союз молодих демократів (СМД-ФІДЕС)	5,70	5,18	<u>38,34</u>		42,49	<u>68,14</u>	<u>66,83</u>
Християнсько-демократична народна партія (ХДНП)	<u>5,44</u>	5,70	0,31	0,12			
Союз вільних демократів (СВД)	24,09	<u>17,88</u>	6,22	<u>5,19</u>	<u>6,21</u>		
Незалежна партія дрібних господарів (НПДГ)	<u>11,40</u>	6,74	<u>12,43</u>	0,02	2,2		
Угорська партія справедливості та життя (УПСЖ)			3,63	0,01			
Аграрний союз		0,26					
Рух за кращу Угорщину (Йоб-бік)					0,007	12,18	11,56
Політика може бути іншою (ЛІМП)						4,15	2,51

* Журним підкреслено – партії, які утворили коаліцію більшості

ДОДАТОК Д.

Політичні партії	Історичні дані	Політико-ідеологічна платформа	Економічний, правовий та соціокультурний вимір	Зовнішня політика
<p>Напряма – соціальна демократія (Напряма-СД)</p> 	<p>Партія створена в 1999 році Робертом Фіцо. Після виборів 2006 р. партія вступила в коаліцію з НП-РЗДС та СНП, завдяки чому Р.Фіцо став прем'єр-міністром Словаччини. На парламентських виборах 2010 р. партія знову стала переможцем, однак за відсутності коаліційних партнерів була змушена перейти в опозицію. На останніх парламентських виборах 2012 р. партія отримала 44,41 % голосів і 83 зі 150 місць в парламенті, що дало їй змогу сформувати парламентську більшість і однопартійний уряд.</p>	<p>Соціал-демократія, системний етапизм. Лівоцентристська партія.</p>	<p>Посилення ролі держави практично у всіх сферах суспільства. Впровадження нових програм соціальної підтримки. На основі комплексного економічного і правового аналізу поступова модернізація, раціоналізація організаційної структури і стилю державного управління і місцевого самоврядування. Підвищення ефективності правоохоронної системи.</p>	<p>Основними партнерами на міжнародній арені є країни-члени НАТО та ЄС. Зміцнення двостороннього співробітництва з іншими партнерами міжнародного співтовариства, зокрема Росією.</p>
<p>Християнсько-демократичний рух (ХДР)</p> 	<p>Партія була створена в лютому 1990 року. Першим головою партії став Я. Чарногурський. Партія входила в правлячі коаліції 1998–2006 рр. та 2010-2012 рр. Після останніх парламентських виборів 2012 року партія опинилася в опозиції. Наразі партію очолює Я.Фігель.</p>	<p>Консерватизм, християнський демократизм. Правоцентристська партія.</p>	<p>Реалізація ефективної галузевої політики для збільшення зайнятості населення. Підтримка бізнесу, зокрема малого і сімейного. Більш ефективно використання економічного і соціального потенціалу в регіонах. Зміцнення принципів відповідальної міжгенераційної солідарності, особливо щодо молодих сімей, пенсіонерів та інвалідів.</p>	<p>Розвиток відносин між ЄС і США. Орієнтація на Німеччину як стратегічного партнера в регіоні. Коректні відносини з Росією як основним постачальником енергоносіїв. Підтримка свободи і демократії у світі, насамперед в Білорусі та на Кубі.</p>

<p>Словацький демократичний та християнський союз / Демократична партія (СДХС-ДП)</p> 	<p>Партія була створена в листопаді 2000 р. групою політиків на чолі з прем'єр-міністром М.Дзуріндою. В січні 2006 р. СДХС об'єднався з Демократичною партією, в результаті партія отримала свою нинішню назву СДХС-ДП. В 2000-2006, 2010-2012 рр. політична сила входила до урядових коаліцій. Після останніх парламентських виборів 2012 року партія перебуває в опозиції. Зараз партію очолює П.Фрешо.</p>	<p>Консерватизм, лібералізм, християнський демократизм. Правоцентристська партія.</p>	<p>Збалансована податкова політика, зниження державного боргу. Створення ефективної державної політики у боротьбі з безробіттям. Підтримка вітчизняних підприємств. Подальші заходи щодо демократизації політичної системи, транспарентного урядування і посилення контролю над здійсненням державних функцій. Партія активно виступає за реформування судочинства і правоохоронної системи в цілому</p>	<p>Поглиблення участі Словаччини у європейських та євроатлантичних структурах. Розширення європейської інтеграції. Захист європейської валюти і економічне зміцнення «зони євро» Співпраця з країнами «Вишеградської четвірки».</p>
<p>Свобода і солідарність (СіС)</p> 	<p>Політична партія була заснована в лютому 2009 Р.Суліком. З 2010 р. партія представлена в парламенті. В 2010-2012 рр. партія входила до урядової коаліції. Єврокритична позиція СіС спричинила урядову кризу в 2011 р. і відставку кабінету І.Радічової.</p>	<p>Лібералізм, євроскептицизм. Правоцентристська партія.</p>	<p>Консолідація державних фінансів, зниження дефіциту державного бюджету. У виборчій програмі 2012 р. дається досить критична оцінка правоохоронної системи та бюрократії, пропонуються заходи щодо їх реформування. Посилення децентралізації і електронізації державного управління. Скорочення витрат і пільг держслужбовців, депутатів. Реформа виборчого законодавства з метою посилення прозорості фінансування партій, електоральної активності.</p>	<p>Підтримка трансатлантичного партнерства, розширення НАТО на схід. Сприяння поширенню ліберальної демократії в регіоні ЦСЄ, в т.ч. в Україні і Білорусі. СіС проти поглиблення європейської інтеграції.</p>
<p>Звичайні люди і незалежні особистості (ЗЛіНО)</p>	<p>Партія була заснована листопаді 2011 р. ЗЛіНО – це не стандартна партія, а своєрідний виборчий проект І.Матовіча, що базується на вільному об'єднанні осіб у списку кандидатів і на відносній автономії кожного члена. На виборах 2012 р. політична сила</p>	<p>Консерватизм, християнський демократизм. Правоцентристська партія.</p>	<p>В своїх популістичних закликах і програмних тезах ЗЛіНО орієнтуються на громадян, що розчарувалися політиками старої генерації і традиційними партіями. Зміна виборчого законодавства з метою його демократизації та департиза-</p>	<p>Реформування економічних деформацій і дотаційної політики ЄС. Розвиток добросусідських відносин з усіма країнами-сусідами для того, щоб збільшити вагу регі-</p>

	<p>отримала третій результат (8,55%) після Напрям-СД і ХДР.</p>		<p>ції. На виборах 2012 р. ЗЛіНО закликали до скасування депутатської недоторканості, скорочення кількості державних службовців, впровадження електронного урядування, зниження адміністративного тягаря, боротьби з корупцією.</p>	<p>ону на міжнародній арені. Сприяння транскордонній співпраці.</p>
<p>Міст</p> 	<p>Партія створена в червні 2009 р. Б. Бугаром, який був одним із засновників іншої впливової сили – Партії угорської коаліції (ПУК) і її лідером у 1998-2007 рр. На відміну від ПУК партія «Міст» ставить своєю головною метою налагодження діалогу між угорцями та словаками. З 2010 р. партія представлена в парламенті Словаччини, у 2010-2012 рр. входила до урядової коаліції.</p>	<p>Міжнаціональний діалог. Захист інтересів угорської меншості. Правоцентристська партія.</p>	<p>В програматиці відображені актуальні проблеми реформування виборчого законодавства, судової системи. Регіональний розвиток країни, впровадження реформ, спрямованих на економічне зростання, створення нових робочих місць. Чільне місце в програмі – проблема захисту національних меншин. В своїй діяльності партія представляє інтереси угорської нацменшини.</p>	<p>Підтримка трансатлантичних зв'язків, європейської стабільності та безпеки. Забезпечення інституційної захисту демократичних принципів і свобод в державах-членах ЄС, захист прав нацменшин та їх європейська стандартизація. Підтримка добросусідських відносин з іншими країнами, а особливо з тими, де проживають угорці.</p>

Додаток Д.2

Політичні партії	Історичні дані	Політико-ідеологічна платформа	Економічний та соціокультурний вимір	Зовнішня політика
<p>Громадська демократична Партія</p> 	<p>Одна з провідних політичних партій в Чехії на сьогодні, найвпливовіша правоцентристська партія країни.</p> <p>Партія виникла в лютому 1991 року після розпаду Громадянського Форуму. У 1993-1997 і 2006-2009 представники ГДП Вацлав Клаус і Мірек Тополанек очолювали уряд. До кінця 1990-х років політичне життя в країні стабілізувалося на засадах консенсусу, що виразилося у співпраці основних конкуруючих партій - Чеської соціал-демократичної партії і Громадянської демократичної партії - в рамках одного уряду.</p> <p>Головою ГДП в 1991-2002 був Вацлав Клаус, в 2002-10 - Мірек Тополанек, з 2010 - Петро Нечас.</p>	<p>Партія неоліберального ідеологічного спрямування. Скорочення державного апарату, для покращення державного бюджету. Оновлення застарілого комуністичного законодавства.</p> <p>Децентралізація фінансової політики на користь місцевих органів влади.</p>	<p>Поступове скорочення дефіциту державного бюджету та збалансування економіки. Розробка закону про бюджетну дисципліну, який має стати опором проти марнотратної бюджетної політики.</p> <p>Введення єдиного податку. Спрощення податкової системи для залучення іноземних інвестицій.</p> <p>Підтримка підприємницької діяльності. Створення цільової системи соціального забезпечення – для тих, хто дійсно цього потребує.</p> <p>Модернізація залізниць та повітряного транспорту. Збільшення фінансування в сферу охорони здоров'я, освіти та спорт.</p>	<p>Підтримка трансатлантичних зв'язків, членство в НАТО, співпраця з країнами з країнами Західної Європи, та розбудова дипломатичних відносин з країнами ЄС.</p>
<p>Чеська соціал-демократична партія</p> 	<p>Партія була заснована 7 квітня 1878 як частина Соціал-демократичної партії Австрії. У грудні 1893 року організація оформилася як самостійна партія. У 1945 році партія була відтворена як партія «Чехословацькі соціал-демократи» і увійшла в Національний фронт Че-</p>	<p>Соціал-демократична партія з євро центричним спрямуванням. Дотримується принципи «демократія як спосіб життя». Проведення конституційної реформи (інститут виборів та за-</p>	<p>Реконструкція традиційних демократичних традицій та цінностей. Ширше залучення іноземного капіталу. Збільшення фінансування у розвиток інформаційних технологій. Скорочення бідності та безробіття, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення доступу до основної медико-санітарної допомоги. Збіль-</p>	<p>Поглиблення процесу інтеграції в рамках ЄС. Економічна інтеграція в подальшому повинна потягти за собою політичну, соціальну та культурну інтеграцію. Участь у програмах, які ведуть до подолан-</p>

	<p>хословаччини. 27 червня 1948 партія була злита з КПЧ. Паралельно існувала ЧСДП в еміграції. 24-25 березня 1990 року, після «оксамитової революції», партія була відтворена на території Чехословаччини. З 1993 року - під нинішньою назвою. У 1998-2006 партія була правлячою в Чехії. Її представниками були 4 прем'єр-міністра: Мілош Земан, Володимир Шпідла, Станіслав Гросс і Іржі Пароубек. В даний час - опозиційна. Партія перемогла на виборах 2010, але оформити уряд вона не зуміла. 18 березня 2011 головою партії був обраний Богуслав Сobotка.</p>	<p>гально національних референдумів)</p>	<p>шення фінансування в екологічну сферу, у зв'язку з глобальними екологічними проблемами.</p>	<p>ня бідності в країнах «третього світу». Мультикультуралізм. Подальший розвиток трансатлантичних відносин (США, Канада).</p>
<p>Комуністична партія Чехії та Моравії</p> 	<p>Партія є спадкоємицею Комуністичної партії Чехословаччини, заснованої в 1921 році. Керівництво партії відмовилося від виключення слова «комуністична» в своїй назві, підкреслюючи свою спадкоємність з КП Чехословаччини. При цьому керівництво партії критикує помилки КП Чехословаччини. Інші політичні партії Чехії неохоче йдуть на контакт з КПЧМ. У той же час, партія підтримує соціал-демократів з багатьох питань (зокрема, комуністи голосували за винесення вотуму недовіри Міреку Тополанеку). Чисельність членів партії не-</p>	<p>Ідеологія – комунізм, соціалізм. Пропонує поступове розширення різних форм місцевого врядування.</p>	<p>Співробітництво з профспілками, асоціаціями та громадськими ініціативами для забезпечення не порушення прав громадян та поліпшення житлових умов. Формування суспільної власності, існування якої і підкріплюють інтегровані підприємства, кооперативи, муніципалітети та ніші об'єднання громадян. Використання законів ринкової економіки відповідно до інтересів більшості компаній. Високий рівень соціального захисту. Підтримує ідею глобального оподаткування спекулятивного руху капіталу Розвиток нових методів і засобів комунікації в умовах глобалізації.</p>	<p>КПЧМ проводить співробітництво з більшістю комуністичних партій світу. є учасником спостереження європейських лівих (SEL). Традиційно підтримує дружні відносини з в'єтнамськими, китайськими, корейськими та кубинськими комуністами.</p>

	<p>хильно знижується: з 354 549 членів в 1992 році до 75 000 в 2008 році. Середній вік членів партії становить 69 років. У лютому 2010 року правляча Громадянська демократична партія озвучила пропозицію про передачу до Верховного суду заяви про заборону КПЧМ у зв'язку з порушенням Конституції.</p>			
<p>Християнсько-демократична унія – чехословацька народна партія</p> 	<p>Лідером партії з 30 травня 2009 року є колишній міністр закордонних справ Кирил Свобода. У 1919 році в Празі на базі створених ще до Першої світової війни Християнсько-соціальної партії і Католицької національної партії Моравії була заснована Чехословацька народна партія. У 1945 році партія увійшла в Національний фронт Чехословаччини. Після 1948 року ЧСНП не припинила свою діяльність, однак не грала серйозної ролі в політичному житті. У 1992 році партія об'єдналася з Християнсько-демократичним союзом і змінила назву на нинішню. У 2002 році партія брала участь на виборах з партією Союз свободи - Демократичний союз і отримала 22 місця в парламенті. Партія традиційно займає позицію, подібну ролі Вільної демократичної партії в</p>	<p>Консервативна партія. В політичній платформі спирається на відкритість установ та держаної участі. Покращення професійної підготовки державних службовців. Реформування судової системи (прискорення судових процесів).</p>	<p>Першочергове завдання – подолання економічної кризи – яка є частиною більш глобальної кризи. Підвищення соціальної значимості сім'ї, справедлива податкова політика щодо сімей з дітьми. Підвищення якості освіти та умов роботи вчителів. Прозорість фінансових потоків та підвищення контролю в сфері охорони здоров'я. Розширення доступу до якісних соціальних послуг. Надійна та ефективна армія. Захист прав споживачів. Збільшення фінансування у розвиток сучасних технологій.</p>	<p>Політика добросусідства. Ефективне просування економічних інтересів та розвиток дипломатичних відносин в рамках ЄС.</p>

	політичному житті Німеччини - використовуючи своє становище третьої. В 2002 році партія увійшла до коаліції з Соціал-демократичною партією, а в 2006 році - з їх опонентами, Громадянською демократичною партією.			
Партія зелених 	Партія яка декларує свою приналежність до зеленої та екологічної політики. Під головуванням Мартіна Бурсіка вона в 2006 році потрапила в Палату депутатів і після того брала участь в право-центристському уряді Мірека Тополанека, що критикували колишні керівники партії Якуб Паточка і Ян Беранек. Зараз її очолює колишній міністр Одржей Лішка. Економічна частина програми була створена у співпраці з провідними економістами країни.	«Зелена політика» Протидія корупції в органах державної влади. Незалежні МІ.	Усунення наслідків глобальних екологічних проблем (напр. закон «Про чисте повітря»). Боротьба з корупцією, зокрема Вимога порядності в політиці. Вкладення великих інвестицій в енергозбереження і сучасні технології, що значно підвищать ефективність використання енергії Ці інвестиції зможуть скоротити державні витрати, зменшити забруднення навколишнього середовища і принести нові робочі місця. Сприяння зміні технічних стандартів для транспортного будівництва, що значно скоротить витрати. Збільшення фінансування в сферу освіти з 9% до 12%. Розвиток сільського господарства та сільського господарства.	Співробітництво в рамках ЄС, брати участь у проектах , які боротимуться проти глобальних екологічних проблем.підняти питання про захист прав людей в Білорусії, Китаї, Зімбабве та Ірані. Брати участь у проекті ЄС поглибленні безпеки та оборонної політики. Підняття питання про реформу міжнародних організацій (більш справедлива система представництва ООН)

Додаток Д.3

Політичні партії	Історичні дані	Політико-ідеологічна платформа	Економічний та соціокультурний вимір	Зовнішня політика
<p>«ФІДЕС»</p> <p>A JÖVŐ SZÖVETSÉGE</p>	<p>Одна з двох найбільших політичних партій Угорщини. 30 березня 1988 37 антикомуністично налаштованих студентів заснували Альянс молодих демократів, скорочено Фідес.</p> <p>У 1992 році партія була прийнята в Ліберальний Інтернаціонал.</p> <p>У 1992-93 роках віцепрезидент партії Віктор Орбан, перемігши у внутрішньопартійній боротьбі Габора Фодор та його ліберальних прихильників, домігся зміщення партії вправо. Після цього частина ліберального крила на чолі з Фодор покинули партію, перейшовши в Альянс вільних демократів.</p> <p>У 1995 році Альянс молодих демократів був перейменований в Фідес - Угорська громадянська партія (угор. Fidesz-MPP). Вступивши в коаліцію з</p> <p>У листопаді Фідес вийшов з Ліберального інтернаціоналу і вступив в Європейську народну партію. У грудні того ж року партія також стала</p>	<p>Націонал-консервативна партія. Посилення ролі місцевого самоврядування. Відновлення демократичний цінностей.</p>	<p>Першопочаткове завдання – відновлення економіки (за рахунок експорту). Підтримка малого і середнього бізнесу. Оновлення податкової системи. Створення нових робочих місць, досягнення 64% рівня зайнятості населення відповідно до вимог ЄС. Ведення спрощеної податкової системи для молодих сімей. Ліквідація «чорного ринку». Збільшення фінансування в транспортну інфраструктуру (в першу чергу оновлення залізниць). Розвиток нових енергоносіїв, у зв'язку з глобальними проблемами. Для покращення демографічної ситуації – збільшення соціальних допомог для молодих сімей з дітьми. Створення нових освітніх закладів для людей з обмеженими можливостями. Протидія приватизації закладів охорони здоров'я. Зменшення іноземних інвестицій та відновлення сільського господарства власними силами. Потрібність вести політики «великої економії» у всіх сферах для</p>	<p>Подальша підтримка трансатлантичних зв'язків. Подвійні зовнішня політика: з одної сторони від стояння інтересів країни в ЄС, а з іншого збільшення підтримки угорців, які проживають за межами Угорщини (в першу чергу в Румунії та в Україні). Співпраця з країнами «Вишеградської четвірки». Підвищення економічних показників відповідно до вимог ЄС.</p>

	<p>членом Європейського демократичного союзу.</p> <p>Значного успіху партія домоглася в 2004 році, отримавши на виборах до Європейського парламенту 47,4% . На виборах до Європарламенту у 2009 році Фідес здобув рішучу перемогу, набравши 56,4% голосів і отримавши 14 мандатів з 22, відведених для Угорщини.</p> <p>На парламентських виборах 2010 року партія в коаліції з Християнсько-демократичною народною партією отримала більшість місць уже в першому раунді голосування. Всього коаліція на чолі з Фідес отримала 263 місця з 386.</p>		<p>сплати державного боргу.</p>	
<p>Угорська соціалістична партія</p> 	<p>Друга найбільша партія Угорщини. Виникла 7 жовтня 1989 на XIV з'їзді Угорської соціалістичної робочої партії в результаті відмови УСРП від ідеології марксизму-ленінізму і переходу на позиції соціал-демократії. Пост голови партії займали Рідше Ньерш (1989-1990), Дьюла Хорн (1990-1998), Ласло Ковач (1998-2004), Іштван Хіллер (2004-2007), Ференц Дюрчань (2007-2009), Ільдико Лендваї (з 2009), Аттіла Мештерхазі (з 10 липня</p>	<p>Соціал-демократична партія. На останніх виборах пропагувала створення нового компромісного уряду.</p>	<p>Модернізація, фінансування розвитку нових технологій. Введення нової програми соціальної підтримки. Подолання інфляції. Фінансування розвитку транспортної інфраструктури. Збільшення фінансування освітніх закладів. Закінчення процесу приватизації. Створення нових робочих місць. Створення програм розвитку окремо для кожного регіону Угорщини. Розбудова «зеленої економіки» та розвиток сільського господарства. Політика інте-</p>	<p>Побудова дипломатичних відносин з США, Німеччиною, Францією, Італією та Великобританією. В умовах глобалізації підтримка дипломатичних відносин з світовими країнами (Росія, Китай, Індія). Регіональне співробітництво з сусідніми державами.</p>

	<p>2010). Перебувала при владі з 2002 до 2010 р., у зв'язку з урядовою кризою на парламентських виборах в квітні 2010 року партія зазнала нищівної поразки, отримавши лише 28 депутатських місць у першому раунді (проти 206 у Фідес і ХДНП). Усього за підсумками двох турів партія отримала 59 місць з 386. Кандидати партії отримали більшість лише в двох одномандатних округах з 176.</p>		<p>грації з ромським населенням, яке проживає на території Угорщини. Стабільна пенсійна система.</p>	
<p>«За кращу Угорщину» («Йоббік»)</p> 	<p>Партія була створена групою праворадикальних студентів гуманітарного факультету Будапештського університету і вихідцями з націоналістичної Партії справедливості і життя (МІЕР), незадоволені політикою керівництва. Партія брала активну участь в антиурядових демонстраціях у вересні-жовтні 2006 р. У 2007 р. було створено воєнізоване крило партії - «Угорська гвардія», заборонена в липні 2009 р. «Угорська гвардія» використовує елементи уніформи та символіку, що нагадують угорських нацистів 40-х рр.. ХХ ст. На виборах до Європейського парламенту в 2009 р. список Партії за кращу Угорщи-</p>	<p>Партія визначає себе як радикальна і національно-консервативна. Незалежні спостерігачі класифікують партію «Йоббік» як крайню праву. Партія активно використовує антиромську, антисемітську і антиімігрантську риторіку. Партія вимагає визнання терміна «ромська злочинність» і початку боротьби з нею.</p>	<p>Зменшення державного боргу країни. Створення ефективної державної політики у боротьбі з безробіттям. Підтримка вітчизняних підприємств. Оновлення банківської системи. Національна житлова програма – спрощений доступ до житла. Зміцнення місцевої економіки. Боротьба з корупцією. Боротьба з шахрайською приватизацією. Податкові зміни для багатонаціональних підприємств. Відновлення сільського господарства. Контроль за якістю продуктів харчування. Екологічно свідоме суспільство. Фінансування транспортної інфраструктури. Соціальні допомоги для людей з обмеженими можливостями.</p>	<p>Переорієнтація зовнішньоекономічної стратегії на Схід. Нова політика співробітництва з Балканськими країнами.</p>

	<p>ну («Йоббик») набрав 14,77% голосів угорських виборців, що дозволило партії зайняти третє місце після Фідес і Угорської соціалістичної партії. У жовтні 2009 року партія стала ініціатором створення Альянсу європейських національних рухів - об'єднання ультраправих партій, включаючи французький Національний фронт і Британську національну партію.</p> <p>На виборах 2010 року партія успішно подолала п'ятивідсотковий бар'єр і увійшла в національний парламент. Партію очолю Вон Габор</p>		<p>Реструктуралізація спортивної політики, охорони здоров'я та освіти. Збереження цінностей угорської культури та традицій. Нова національна політика – угорці повинні жити на своїй землі. Створення можливостей для самостійного життя молоді. Створення сильної та надійної поліції.</p>	
<p>«Політика може бути іншою!» (LMP)</p> 	<p>Політична партія в Угорщині, заснована 26 лютого 2009 року на базі кількох неурядових організацій. Управління LMP здійснює колективне керівництво з 13 осіб.</p> <p>На виборах до Європарламенту 2009 року партія отримала 2,61% голосів, а за результатами виборів в Угорщині в квітні 2010 року увійшла в національний парламент, отримавши 16 місць з 386 - 5 місць за територіальним списком і 11 - за національною списком.</p> <p>LMP є спостерігачем в Європейській партії зелених. Пар-</p>	<p>Радикальна демократична партія. Також пропагує ідеї «зеленої політики»</p>	<p>Основою партійної політики є концепція сталого розвитку. Партія підтримує розвиток громадянського суспільства, захисту навколишнього середовища і боротьбу з корупцією. Зміцнення національної демократії.</p> <p>Найбільш важливі питання – це питання участі та якості представницької демократії, соціальної справедливості і охорони навколишнього середовища і екологічних проблем.</p> <p>Скоротити відстань між політичною елітою. Підвищення економічних показників</p>	<p>Підтримка добросусідських відносин з сусідніми державами та подальша інтеграція з країнами ЄС.</p>

	тію очолює Бенедек Явор.		відповідно до умов ЄС.	
<p>Християнсько-демократична народна партія</p> 	<p>Партія була заснована в 1943 р. У 1949 році лідер партії Іштван Баранковіч втік до Австрії; багато членів партії були репресовані, а сама партія - розпущена.</p> <p>У 1989 році партія була відроджена як правонаступниця ХДНП-ДНП. На перших же багатопартійних виборах у 1990 році ХДНП отримала 21 місце в парламенті (6,46% голосів) і брала участь у правлячій коаліції Йожефа Антала. На виборах 1998 і 2002 років партія не змогла подолати п'ятипроцентний бар'єр. В цей час партія зблизилася з впливовою правоцентристською партією «Фідес». На виборах 2006 року Фідес і ХДНП брали участь єдиною коаліцією. Головою партії з 2007 року є Жолт Шем'єн.</p>	<p>Християнсько-демократична партія. Відновлення зв'язку церкви з державою.</p>	<p>Моральне та екологічне збагачення.</p> <p>Боротьба з бідністю та безробіттям. Підтримка вітчизняних підприємств. Розвиток сільського господарства. Регіональний розвиток країни. Збільшення соціальних допомог для тих, хто дійсно цього потребує. Реформування пенсійної системи. Соціальна допомога для молодих сімей, для покращення демографічної ситуації в країні. Розгортання нової житлової програми. Модернізація закладів охорони здоров'я. Охорона навколишнього середовища.</p>	<p>Підтримка добросусідських відносин з іншими країнами, а особливо з тими, де проживають угорців, задля духовного об'єднання угорського населення</p>

Додаток Д.4.

Політичні партії	Історичні дані	Політико-ідеологічна платформа	Економічний та соціокультурний вимір	Зовнішня політика	Популістські обіцянки та програми
<p>Громадянська платформа</p> 	<p>Найбільш впливова політична сила у польському політикумі протягом останніх років. Політична партія створена у січні 2001 р. за ініціативи трьох політиків: Анджея Олеховського, Мачея Плажинського і Дональда Туска. Після внутріпартійної кризи з лав партії вийшли А.Олеховський та М.Плажинський, одноособовим лідером залишився Д.Туск. Серед партійних лідерів помітний Президент Польщі Броніслав Коморовський (розпочав каденцію з 2010 р.).</p> <p>Партія веде пряму політичну конкуренцію з «Право і справедливість». З часу заснування ГП є парламентською партією, демонструючи високі (часто лідерські) показники: 2001 р. – 12,7% голосів виборців (загальне друге місце); 2005 р. – 24,1% (друге місце); 2007 р. – 41,5% (перше місце); 2011 р. – 39,1% (перше місце). Домінування ГП викликане, у тому числі, нездатністю опозиції надати альтер-</p>	<p>Ліберально-консервативна партія. Децентралізація влади та розширення системи місцевого самоврядування.</p>	<p>Ліберальна економічна політика: скорочення видатків на центральному рівні та збільшення фінансування на регіональному рівні. Розширення автономії територіальних громад за рахунок зменшення прерогативи парламенту та проведення прямих виборів мерів і губернаторів. Поглиблення приватизації та підтримка демонополізації. Ефективна реформа трудового законодавства. Ряд ліберальних реформ в економіці: введення диференційованого податку на прибуток (15% для приватних осіб), розширення прав приватної власності на землю, скорочення фінансових пільг профсоюзів. Проведення системної реформи сфери освіти з врівноваженням статусу державних та приватних ВНЗ.</p>	<p>Зміцнення позиції Польщі в ЄС. Продовження співпраці з США. Конструктивні відносини з Росією. Відстоювання лідерських позицій Польщі серед країн Вишеградської четвірки. Підтримка євроінтеграційного курсу України.</p>	<p>«Інвестиції – робота – родина»</p>

	<p>рнативну урядовій програму розвитку країни. Крім того, ГП міцно закріпилась у статусі урядової політичної сили на дострокових виборах 2007 р., після низки невдач та скандалів у середовищі ПіС. За результатами останніх парламентських виборів у Польщі збережена правляча коаліція у складі ГП та польської селянської партії.</p> <p>На перших виборах до Європарламенту у 2004 р. ГП здобула перший результат у 24,9%, отримавши 15 депутатських мандатів (квота для Польщі складала 54 місця). На виборах 2009 р. ГП знов перемагає, збільшивши показники до 44,4% та представництво до 25 депутатських місць (з 50-ти).</p>				
<p>«Право і справедливість»</p> 	<p>Друга найбільша партія, яка веде пряму політичну конкуренцію з Громадянською платформою. «Право і справедливість» створена у червні 2001 р. у результаті об'єднання ряду центристських та правоцентристських політичних сил, найбільшою з яких була «Акція «Виборча солідарність». Партію очолив Лех Качинський (до 2003 р.), наразі голова партії – його брат-близнюк Ярослав Ка-</p>	<p>Консервативна партія. Класифікується як націонал-консервативна партійна сила, що пропагує католицько-клерикальну політику.</p>	<p>Підтримка та поглиблення лібералізації економіки. Консервативна економічна політика стабілізації з урахуванням соціальних інтересів різних суспільних прошарків: зменшення податкового тягаря для підприємців, гарантування державою соціально-економічного захисту для незаможних верств. Декларативні заклики до боротьби з корупцією (створення</p>	<p>Нарощування політичного та економічного потенціалу Польщі в середовищі ЄС. Відхід від «пронімецького» вектору у зовнішній політиці. Нормалізація відносин та поглиблення стосунків з США. Послаблення взаємозв'язків з Росією</p>	<p>«Сильна Польща в Європі», «Служити Польщі – слухати поляків»</p>

	<p>чинський.</p> <p>З початку заснування партія займає лідерські позиції у політико-партійному просторі Польщі, хоча позначилась нестабільністю формування парламентських коаліцій.</p> <p>Вперше партія потрапила до Сейму у 2001 р., показавши загальний четвертий результат – 9,5%. У 2005 р. партія перемагає з результатом близько 27% голосів виборців, у 2007 р. та 2011 р. за рівнем електоральної підтримки є другою з показниками 32,1% та 29,8% відповідно.</p> <p>Неоднозначним є домінування ПіС у Сеймі протягом 2005–2007 рр. Здобувши перемогу на виборах 2005 р., партія не створила дієву коаліцію з Громадянською платформою, що призвело до загострення парламентського протистояння. Натомість у 2006 р. формується владна парламентська більшість у форматі ПіС, польської «Самооборони» та Ліги польських родин. Через ряд корупційних скандалів правляча коаліція розпадається, а за результатами дострокових виборів ПіС кінцево втратила владу.</p> <p>На виборах до Європарламе-</p>		<p>Центрального антикорупційного Бюро) та фінансовим впливом колишньої комуністичної номенклатури.</p> <p>Розбудова «нової IV Речі Посполитої» на основі проведення ефективної люстрації, контрольованої приватизації, «звуження» незалежності органів судової влади.</p> <p>Зближення з Римсько-Католицькою Церквою Польщі. Поглиблення зв'язків з євангельськими деномінаціями. Жорстка політика по відношенню до сексуальних меншинств.</p>	<p>за рахунок зменшення енергетичної залежності.</p> <p>Збільшення геополітичної ваги Польщі на пострадянському просторі у питаннях демократизації України, Молдови і Білорусі та членства в НАТО Грузії.</p>	
--	---	--	--	---	--

	<p>нту ПiС також вiдiграє одну з центральних ролей. На перших виборах у 2004 р. партія здобула загалом третій результат – 12,6% голосів, 7 мандатів (з 54 депутатських місць для Польщі); у 2009 р. – друге місце з результатом 27,4%, отримавши 15 мандатів (з 50 місць).</p>				
<p>«Твій Рух»</p> 	<p>Найбільша несподіванка у політико-партійному просторі Польщі, що перебуває у стані перманентного реформування. Партія створена у жовтні 2010 р. одноособовим лідером Янушем Палікотом (раніше – депутат Сейму від Громадянської платформи). На парламентських виборах 2011 р. партія відразу здобула третій результат – близько 10% голосів виборців. Актуальними залишаються перспективи подальшої партійної стратегії. З метою зайняття сегменту нових лівих сил у країні, була видозмінена організаційна структура. У жовтні 2013 р. створено новий партійний блок лівих сил «Твій Рух», куди також ввійшла партія «Європа плюс» Олександра Квасневського.</p>	<p>Соціал-ліберальна політична партія. Пропагує ідеї антиклерикалізму. Помітний поступовий відхід від популізму та перехід на засади лібертатизму.</p>	<p>Зменшення видатків на державний бюрократичний апарат та армію. Відмова від фінансування релігійних організацій та введення дієвої системи оподаткування для Римо-Католицької Церкви. Заборона релігійної освіти у школах. Відстоювання ряду «нетрадиційних» вимог: лібералізація законодавства про аборти, легалізація марихуани, легалізація «шлюбних» союзів одностатевих пар.</p>	<p>Відмова від проамериканського вектору зовнішньої політики. Скорочення військового співробітництва між Польщею і США. Геополітична переорієнтація на Німеччину та Росію.</p>	<p>«Я в політиці не заради грошей» – Я.Палікот, спектр антиклерикальних лозунгів</p>

<p>Польська селянська партія</p> 	<p>Одне з найбільш стійких партійних утворень. Заснована у травні 1990 р. на основі об'єднання низки громадських та політичних формацій народно-селянської ідеологічної орієнтації. Серед лідерів партії – Вальдемар Павляк, Марек Савіцький, Станіслав Желіховський. Наразі головою партії є Януш Пехочінські.</p> <p>Протягом парламентських виборчих кампаній партія підтвердила стабільну електоральну підтримку на рівні 8–9%. ПСП проходить до Сейму, починаючи з перших альтернативних виборів 1991 р.</p> <p>Угрупування схильне до укладення парламентських коаліцій з лівоцентристськими (Союз демократичної лівиці) та правоцентристськими (Громадянська платформа) політичними силами. На останніх парламентських виборах ПСП здобула «стандартний» електоральний показник у 8,3%, зберігши разом з ГП правлячу коаліцію.</p> <p>На виборах до Європарламенту у 2004 р. партія посіла передостаннє місце (загалом, восьме) з рівнем підтримки 6,3%, отримавши 4 депутатські мандати (з 54 можливих).</p>	<p>Партія центру, що базується на принципах аграризму. Апелує до традицій польського народного руху</p>	<p>Орієнтація економіки на експорт. Пріоритет у розвитку і модернізації сільського господарства. Перехід від лінійного системи на прогресивну шкалу оподаткування. Безкоштовна освіта та системи охорони здоров'я. Введення (відновлення) смертної кари. Відокремлення церкви від держави. Ряд антиклерикальних вимог: легалізація легких наркотиків, евтаназії та абортів, реєстрація гомосексуальних шлюбів</p>	<p>Звуження військового співробітництва з США. Членство в ЄС на вигідних та паритетних економічних умовах. Розвиток співпраці з країнами у сфері сільського господарства.</p>	<p>«Традиції та сучасність Польщі»</p>
---	--	---	---	---	--

	У 2009 р. показник залишився майже незмінним – 7% голосів виборців та 3 мандати (з 50).				
<p>Союз демократичних лівих</p> 	<p>Найбільший представник на традиційному лівому крилі польського партійного простору. Після розпуску ПОРП у 1991 р. було створено виборчий блок лівих сил, куди входила попередниця СДЛ – «Соціал-демократія Республіки Польща». У сучасному форматі політичної партії заснована Лешеком Міллером у квітні 1999 р., який повернувся до керівництва партії з 2011 р.</p> <p>СДЛ домінує у політичному просторі протягом 1990-их рр., позначається неоднозначною урядовою політикою у 2001–2005 рр., наразі переживає серйозну партійну кризу. На початку 2000-х рр. загострився внутріпартійний конфлікт між лідерами Войчехом Олейнічаком та Гжегожем Наперальським. Протистояння позначилось на партійній стратегії та слабких виборчих результатах. За результатами останніх парламентських виборів 2011 р. СДЛ здобув останнє місце з результатом 8,2%, залишившись у парламентській опо-</p>	<p>Соціал-демократична партія.</p> <p>Політична сила лівого політико-правового спектру.</p>	<p>Збільшення державного впливу на економіку у якості внутрішнього інвестора та регулятора ринку. Загальнодержавна підтримка економічної та промислової стабільності. Введення прогресивного податку для фізичних осіб та податкових пільг для підприємців. Гарантування прав найманих працівників. Суспільний курс на врівноваження прав чоловіків і жінок. Підтримка програм профілактики та охорони здоров'я жінок. Законодавче розширення підстав для проведення абортів. Принципи лояльної гендерної політики (суспільна підтримка сексуальних меншинств). Введення у школах сексуальної освіти.</p>	<p>Зміцнення статусу Польщі на міжнародній арені. Поглиблення економічної інтеграції в ЄС. Зміцнення міжнародного співробітництва з Німеччиною та Росією.</p>	<p>«Разом для робочих місць і трудового права»</p>

	<p>зиції. За результатами виборів до Європарламенту 2004 р. СЛД у коаліції з «Унією праці» отримав п'ятий результат – 9,3%, 5 депутатських мандатів (з 54 місць); у 2009 р. коаліція дещо покращила результат – 12,3%, 7 мандатів (з 50 місць).</p>				
--	---	--	--	--	--

ДОДАТОК Е.
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНІВ «ПРО ВИБОРИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ»
1993, 1997, 2001, 2005 та 2011 рр.

Критерій порівняння	Вибори до ВР України 1994 р.	Вибори до ВР України 1998 р.	Вибори до ВР України 2002 р.	Вибори до ВР України 2006 р.	Вибори до ВР України 2012 р.
1	2	3	4	5	6
1. Дата прийняття закону	18 листопада 1993 р.	24 вересня 1997 р.	31 жовтня 2001 р.	7 липня 2005 р.	17 листопада 2011 р.
2. Тип виборчої системи	Мажоритарна система абсолютної більшості	Змішана: 225 депутатів за мажоритарною, 225 депутатів за пропорційною	Змішана: 225×225	Пропорційна система	Змішана: 225 депутатів за мажоритарною, 225 депутатів за пропорційною
3. Виборчі округи (тип)	450 одномандатних	Загальнодержавний багатомандатний, 225 одномандатних мажоритарних	Загальнодержавний багатомандатний, 225 одномандатних мажоритарних	Загальнодержавний багатомандатний	Загальнодержавний багатомандатний, 225 одномандатних мажоритарних
4. Право висування кандидатів	Самовисунення партії (блоки), трудові колективи	Самовисунення, політичні партії, блоки партій, збори громадян та трудові колективи	Самовисунення, партії (партійні блоки)	Партії (партійні блоки)	Самовисунення, політичні партії.
5. Умови висування і реєстрації кандидатів	300 підписів + грошова застава в розмірі 5-ти мінімальних зарплат (застава повертається, якщо кандидат набирає 5% голосів виборців, що взяли участь у голосуванні)	900 підписів кандидатів «мажоритарникам»; не менше 200 тис. підписів для політичних партій (не менше ніж по 10 тис. у кожній АТО)	Виборча застава: одномандатний округ – кандидат у депутати – 1020 грн.; партія (блок) – 255 тис. грн.	Виборча застава: 2000 мінімальних розмірів заробітної плати (застава повертається партіям, які взяли участь у розподілі мандатів)	Виборча застава: 2000 мінімальних розмірів заробітної плати (застава повертається партіям, які взяли участь у розподілі мандатів)

6. Утворення окружних виборчих комісій	Голова, заступник, секретар і 8 членів, призначених на сесії обласної ради. Партії, кандидати яких зареєстровані, можуть приймати участь у діяльності окружної виборчої комісії	Не менше 8. До складу входять представники тих партій, які зареєстровані ЦВК як суб'єкти виборчого процесу	20 чоловік. Входять партії, які на попередніх виборах подолали 4% бар'єр або мають свої депутатські групи в парламенті	Не менше 12. Партії (блоки), які в поточному складі ВР мають свої партійні фракції (фракції блоків), а також інші партії (блоки) – суб'єкти виборчого процесу	Не менше 10. До складу входять представники тих партій, які зареєстровані ЦВК як суб'єкти виборчого процесу
7. Виборчий бар'єр	–	4%	4%	3%	5%
8. Термін виборчої кампанії	120 днів	180 днів	90 днів	120 днів	90 днів
9. Спосіб підрахунку результатів голосування (виборча формула)	Принцип абсолютної більшості голосів 50% + 1, які взяли участь у голосуванні, але не менше 25% від числа виборців округу	Формула Т.Хейра. Залишок депутатських мандатів розподіляється партіям, які мають найбільші дробові залишки	Формула Т.Хейра. Залишок депутатських мандатів розподіляється партіям, які мають найбільші дробові залишки	Формула Т.Хейра. Залишок депутатських мандатів розподіляється партіям, які мають найбільші дробові залишки	Формула Т.Хейра. Залишок депутатських мандатів розподіляється партіям, які мають найбільші дробові залишки
10. Ліміт явки на вибори	Не менше 50% виборців округу	Відсутній	Відсутній	Відсутній	Відсутній
11. Вотування	Негативне	Позитивне	Позитивне	Позитивне	Позитивне

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальные проблемы Европы. Консервативные и либеральные партии западноевропейских стран. Сб. научн. трудов. – М., 2007. – 220 с.
2. Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня: мировой обзор: Учебное пособие / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон; пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 546 с.
3. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые. – М., 1993. – 453 с.
4. Богашева Н. Еволюція виборчої системи в Україні / Н. Богашева, Ю. Ключковський // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2005. – № 1. – С. 42 – 49.
5. Вышеградская Европа: откуда и куда? Два десятилетия на пути реформ в Венгрии, Польше, Словакии и Чехии. – М.: Весь Мир, 2010. – 568 с.
6. Гантер Р. Виды политических партий: Новая типология / Р. Гантер, Л. Даймонд // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 54 – 61.
7. Голосов Г. Форматы партийных систем в новых демократиях; Институциональные факторы неустойчивости и фрагментации / Г. Голосов // Полис. – 1998. – № 1. – С. 106 – 129.
8. Голосов Г. Фрагментация партийных систем: новый метод измерения и его применение к результатам выборов российских региональных законодательных собраний (2003 – 2008) / Г. Голосов // Электоральное пространство современной России. Политическая наука: Ежегодник 2008 / Российская ассоциация политической науки. Гл. ред. А. И. Соловьев. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 9 – 27.
9. Голосов Г. В. Пределы электоральной инженерии: «смешанные несвязанные» избирательные системы в новых демократиях // Политические исследования / Г. В. Голосов. – 1997. – № 3. – С. 102 – 114.
10. Горбач В. Парламентські вибори в Польщі / В. Горбач // Політичний календар. – 2001. – № 9. – С. 46 – 51.
11. Голосов Г. В. Партийные системы России и стран Восточной Европы / Г.В. Голосов. – М.: Весь Мир, 1999. – 152 с.

12. Дешко Т. Інструментарій аналізу виборчих систем / Тетяна Дешко // Наукові записки НУ «Києво-Могилянська академія». – 2005. – т. 45: Політичні науки. – С. 50 – 56.
13. Донова Е.В. Социально-политические размежевания и их трансляция в политическую систему стран Центральной и Восточной Европы / Е. В. Донова // Политическая наука: Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем. – 2004. – № 4. – С. 101–126.
14. Дорош Л. Політичні зміни в країнах Центрально-Східної Європи: рік 2002 – завершення трансформації? / Л. Дорош, І. Сьусько // Регіональні студії. – Випуск 5. – Ужгород, 2002. – С. 103 – 116.
15. Дротський О. Політичні та партійні системи Угорщини та Польщі. Аналіз останніх років / Олександр Дротський // Віче. – 2002. – № 5. – С. 31 – 49.
16. Дунаева Ю.В. Социально-политические размежевания в странах Центральной и Восточной Европы / Ю.В. Дунаева // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 89 – 101.
17. Дюверже М. Политические партии / Морис Дюверже. – М.: Академический Проект, 2002. – 560 с.
18. Жеребицький Є. Вибори у Польщі / Є. Жеребицький // Вибори і демократія. – 2005. – С. 89 – 110.
19. Задорожний І. Еволюція партійної системи Польщі / І. Задорожний // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 13. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2009 – С. 92 – 98.
20. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (25 березня 2004 р.) // Все про вибори. – К.: КНТ, АТІКА, 2004. – С. 144 – 219 с.
21. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (18 листопада 1993 р.). – Ужгород, 1993. – 42 с.
22. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (24 вересня 1997 р.). – Київ: Парламентське видавництво, 1997. – 27 с.
23. Закон України «Про вибори народних депутатів України» / Науково-практичний коментар / Ред. Рябця М.М. – К.: «Український інформаційно-правовий центр», 2002. – 362 с.
24. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (із змінами і доповненнями станом на вересень 2012 року). – К.: Алерта, 2012. – 160 с.

25. Збірник виборчих законів країн Центральної та Східної Європи. – К., 2002. – 537 с.
26. Зашкільняк Л. Історія Центрально-Східної Європи / Л. Зашкільняк. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 660 с.
27. Зегерт Д. Трансформація и розвитие партій в Восточной Европе после завершения переходного десятилетия / Д. Зегерт // Политическая конкуренция и партии в государствах постсоветского пространства / Ред. – составители Е. Ю. Мелешкина, Г. М. Михалева. – М.: ИНИОН РАН, 2009. – С. 20 – 44.
28. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз / Жак Зіллер. – К., 1996. – 420 с.
29. Елисеев С. Социальные и политические размеживания, институциональные предпосылки и условия консолидации партийных систем в демократическом транзите / С. Елисеев // Политическая наука: Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем. – 2004. – № 4. – С. 64 – 89.
30. История антикоммунистических революций конца XX века : Центральная и Юго-Восточная Европа / Отв. ред. Юрий Степанович Новопашин. – М.: Наука, 2007. – 397 с.
31. Игрицкий Ю.И. Партии и их эволюция в странах Восточной Европы / Юрий Иванович Игрицкий, Лариса Семеновна Лыкошина, Людмила Максимовна Светлорусова // Партии и партийные системы современной Европы / Отв. ред. Валерий Петрович Любин. – М.: ИНИОН РАН, 1994. – С. 198 – 204.
32. Карпов А. Измерение представительности парламента в пропорциональных избирательных системах [Електронний ресурс] / А. Карпов // Моделирование в социально-политической сфере. – 2008. – №1(2). – Режим доступа: https://www.hse.ru/data/2010/05/05/1216436870/WP7_2006_04.pdf
33. Карл Т. Пути перехода от авторитаризма к демократии в Латинской Америке, Южной и Восточной Европе / Т. Карл, Ф. Шмиттер // Международный журнал социальных наук. – 1991. – № 1. – С. 29 – 46.
34. Кац Р. Изменение моделей партийной организации и партийной демократии: Возникновение картельных партий / Р. Кац, П. Меир // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 27 – 45.
35. Кац Р. Картельная партия: Возвращение к тезису / Р. Кац, П. Мэйр // Политическая наука: Политические партии, демократия и

- качество государственного управления. – М.: ИНИОН РАН, 2010. – С. 77 – 113.
36. Ключкович А. Особливості розвитку партійної системи Словаччини в контексті суспільно-політичних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ ст. / Анатолій Ключкович // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Випуск 11. – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. – С. 100 – 107.
37. Ключкович А. Парламентські вибори 2012 р. у Словацькій республіці та їх вплив на конфігурацію партійної системи / Анатолій Ключкович // Регіональні студії. Науковий збірник: збірник наукових праць за матеріалами круглого столу «Куди прямуєш, Центральна Європо» (21 березня 2013 року). – Спецвипуск №7 (2). – Ужгород: Ліра, 2013. – С. 123 – 132 с.
38. Ключкович А. Парламентські вибори 2010 р. в Чеській республіці та Словаччині: аналогії та особливості / Анатолій Ключкович // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 15. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2007 – С. 76 – 81.
39. Кордун О. Конституційний Суд України і вибори / О. Кордун // Нова політика. – 1998. – № 2. – С. 2 – 14.
40. Конончук С. Демократичний потенціал пропорційних виборчих систем / С. Конончук. – К.: Агенство «Україна», 2009. – 80 с.
41. Коргонюк Ю. Система с доминирующей партией и режим политической конкуренции / Ю. Коргонюк // Политическая конкуренция и партии в государствах постсоветского пространства / Ред. – составители Е. Ю. Мелешкина, Г. М. Михалева. – М.: ИНИОН РАН, 2009. – С. 44 – 72.
42. Кріль М. М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): Навч. посіб. / М. М. Кріль. – К.: Знання, 2008. – 284 с.
43. Кукуруз О. Парламентська більшість та опозиція в Сеймі Республіки Польща / О. Кукуруз // Політичний менеджмент. – 2008 – С. 79 – 89.
44. Кулик А. Трансформація партій в постіндустріальному обществі: Кризис легитимности и ориентиры для политической системы России / А. Кулик // Политическая наука: Политические партии, демократия и качество государственного управления. – М.: ИНИОН РАН, 2010. – С. 8 – 29.

45. Кюнле С. Закон Дюверже. Мажоритарные избирательные системы ведет к появлению двухпартийных систем / С. Кюнле // Теория и методология в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / под. ред. С. У. Ларсена. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 106 – 128.
46. Ларсен С. Теория отвердения. Стабильность партийных систем в демократических государствах / С. Ларсен // Теория и методология в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / Под. ред. С. У. Ларсена. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 55 – 86.
47. Лебедюк В. Конфігурація партійної системи України: нисхідні та висхідні тенденції / В. Лебедюк // Сучасна українська політика: зб.наук. пр. – К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013. – Вип. 28. – С. 157 – 169.
48. Лемак В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації / Василь Лемак. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2002. – 248 с.
49. Липсет С. Структуры размеживаний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечанния / С. Липсет, С. Роккан // Политическая наука: Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем. – 2004. – № 4. – С. 204 – 235.
50. Линц Х. Президентська система і парламентаризм / Х. Линц // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 802 – 827.
51. Линц Х. Достоинства парламентаризма / Хуан Линц // Пределы власти. – 1994. – №2-3. – С. 41 – 51.
52. Линц Х. Опасности президентства / Хуан Линц // Пределы власти. – 1994. – № 2-3. – С. 3 – 24.
53. Льюис П. «Третья волна» демократии в Восточной Европе: Роль партий и политическое развитие в сравнительной перспективе / П. Льюис // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 103 – 109.
54. Липсет С. Неизбывность политических партий / С. Липсет // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 54 – 61.
55. Мансветов Ю. Реформування виборчої системи у Чеській Республіці / Юрій Мансветов, Роман Сарай // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 – С. 48-55.

56. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці: Монографія / Н. Марадик. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2012. – 174 с.
57. Марушяк Ю. Система политических партий в Словакии и ее развитие в контексте изменений политического дискурса в стране после 1989 г. / Юрай Марушяк // Парти́йна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24 – 25 листопада 2011 р. – К.: ІПіЕНД, 2012. – С. 19 – 46.
58. Мелешкина Е.Ю. Концепция социально-политических размежеваний: Проблема универсальности / Е.Ю. Мелешкина // Политическая наука: Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем. – 2004. – № 4. – С. 11 – 30.
59. Меркотан К. Трансформація європейських партійних систем: уроки для України / К. Меркотан // Політичний менеджмент. – 2007. – №3. – С. 147 – 159.
60. Меркотан К. Багатопартійність як чинник трансформації політичної еліти в Центрально-Східній Європі / К. Меркотан // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск. – 2007. – С. 117 – 125.
61. Національна виборча комісія Угорщини [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.valasztas.hu>
62. Основы теории политических партий / Отв. редактор Т. Рапорт. – М.: Изд-во «Європа», 2007. – 260 с.
63. Остапець Ю. Становлення і розвиток партійної системи Угорської Республіки (1998 – 2006 рр.) / Ю. Остапець, М. Сорока // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 7 – 8. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2010 – С. 164 – 185.
64. Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Юрій Остапець, Маріан Токар; Серія «Studia Regionalistica» / №2; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 408 с.
65. Остапець Ю. Вплив місцевих виборів 2010 року на еволюцію партійної системи України та структурування регіонального партійного простору (на прикладі Закарпатської області) / Ю. Остапець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 14. – Ужгород: Ви-

- давництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2010 – С. 183 – 198.
66. Остапець Ю. Методологічні засади дослідження еволюції партійних систем в перехідних суспільствах / Ю. Остапець // Політологічні та соціологічні студії: Т. XI. Теорія та історія політичної науки: світовий та національний досвід: зб. Наук. праць / наук. ред. А. М. Круглашов. – Чернівці: Букрек, 2012. – С. 167 – 179.
 67. Остапець Ю. Регіональні особливості парламентських виборів 2012 року в Україні / Ю. Остапець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 17. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014 – С. 60 – 69.
 68. Офіційний сайт ЦВК [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>
 69. Офіційний сайт Національної виборчої комісії Чеської Республіки [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.volby.cz>
 70. Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5.
 71. Партологія: навчальний посібник / М.І.Обушний, М.В.Примуш, Ю.Р.Шведа; за ред. М.І.Обушний; Київський нац. ун-т. ім. Тараса Шевченка. – К.: Арістей, 2006. – 432 с.
 72. Парламент України: Вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання. Частина 1. – К.: ЦВК, 1998. – 618 с.
 73. Парламент України: Вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання. Частина 2. – К.: ЦВК, 1998. – 728 с.
 74. Парламент і парламентські вибори в Україні 2012: політична ситуація, суспільні настрої та очікування // Національна безпека і оборона. – 2012. – № 7 – 8. – 120 с.
 75. Парламентські вибори 2012 року в Україні. Наукові дослідження. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 364 с.
 76. Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24 – 25 листопада 2011 р. – К.: ІПіЕНД, 2012. – 588 с.
 77. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції (Аналітична доповідь УЦЕПД) // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 12. – С.15 – 61.

78. Петрушка Н. Вплив парламентських виборів 2006 року на розвиток партійної системи Чеської Республіки / Н. Петрушка // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 9. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2008 – С. 138 – 143.
79. Петрушка Н. Еволюція партійної системи Чеської Республіки в умовах трансформації суспільства / Н. Петрушка // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 7 – 8. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007 – С. 195 – 201.
80. Петрушка Н. Інститут парламентаризму в Чеській Республіці: характеристика та основні функції / Н. Петрушка // Віче. – 2007. – № 18. – С. 56 – 58.
81. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз / А. С. Романюк (аг. ред.), В. С. Литвин, Н. В. Панчак-Бялоблоцька. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 364 с.
82. Политическая конкуренция и партии в государствах постсоветского пространства / Ред. – составители Е. Ю. Мелешкина, Г. М. Михалева. – М.: ИНИОН РАН, 2009. – 272 с.
83. Политические системы современных государств. Энциклопедический справочник: в 4 т. – Т. 1: Европа / МГИМО (У) МИД России. – М.: ОАО «Московские ученики и Картолитография», 2009 – 615 с.
84. Примуш М. В. Політичні партії: історія та теорія / М. Примуш. – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 416 с.
85. Приходько В. Трансформація масових громадянських рухів у Чехії та Словаччині в 1990 – 1991 роках: порівняльний аналіз партійно-політичної структуризації / В. Приходько // Carpathica-Karpatika. – Випуск 16: Політичні партії: вибори в Україні і країнах Центральної і Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С. 283 – 293.
86. Рэндолл В. Гипотеза «всеохватности». Ратсущие партии достигают сходства между собой / В. Рэндолл // Теория и методология в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / под. ред. С. У. Ларсена. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 540 – 558.
87. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5 – 15.

88. Рогозін М. Розвиток партійної системи в Україні: кількісний аналіз / М. Рогозін // Наукові записки НаУКМА. – Т. 21. – Політичні науки – К., 2003. – С. 45 – 52.
89. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія / А. Романюк. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с.
90. Романюк А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Л.: ЦПД – «Астролябія», 2005. – 348 с.
91. Романюк А. Вплив виборів до Верховної Ради України на партійну систему / А. Романюк // Виборчий процес – 2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості / Укл. Романюк А. С., Скочиляс Л. С. – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 202 с.
92. Романюк А. Основні тенденції змін партійних систем держав Західної Європи / А. Романюк // Науковий вісник Ужгородського університету / Серія: Політологія. Соціологія. фФілософія. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. – Випуск 7-8 – С. 212 – 218.
93. Романюк А. Оцінка пропорційності виборчих систем країн Західної Європи та України: порівняльний аспект / Анатолій Романюк // Вісник ЦВК. – 2007. – №2(8). – С.58-63.
94. Рёммеле А. Структура размежевания и партийные системы в Восточной и Центральной Европе / А. Рёммеле // Политическая наука : Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем.– 2004. – №4. – С. 30 – 51.
95. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів / Джованні Сарторі. – К.: АртЕк, 2001. – 224 с.
96. Сморгунов Л. Современная сравнительная политология. Учебник / Л. Сморгунов. – М.; РОССПЭН, 2002. – 472 с.
97. Сморгунов Л. Феномен «новых партий» и его влияние на электоральное поведение / Л. Сморгунов // Электоральное пространство современной России. Политическая наука: Ежегодник 2008. – М. РАПН: РОССПЭН, 2009. – С. 103 –
98. Современные избирательные системы. Выпуск 1: Великобритания, Канада, Мексика, Польша / Д. Лафитский, Н. Касткина, А. Орлов, Н. Трещетенкова (Польша). – М.: РЦОИТ: Норма, 2006. – С. 362 – 490.
99. Сорока М. Суспільно-політична криза 2006 року в Угорській Республіці: випробування демократії / М. Сорока, А. Сопо // На-

- уковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Вип. 5-6. – Ужгород: Говерла, 2007. – С. 73 – 80.
100. Сравнительные политические исследования России и зарубежных стран – М.: РАПН: РОССПЭН, 2008. – 287 с.
 101. Стрём К. Кубический закон. О распределении мест в соответствии с результатами голосования / К. Стрём // Теория и методология в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / под. ред. С. У. Ларсена. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 86 – 106.
 102. Табачник Д. Западные избирательные системы: мифы, геополитика, права человека / Д. Табачник, О. Верник. – Харьков: Фолио, 2009. – 271 с.
 103. Теория и методы в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / под. ред. С. У. Ларсена. – М.: РОССПЭН, 2009. – 751 с.
 104. Теория партий и партийных систем: Учебное пособие для студентов вузов / Б.А. Исаев. – М.: Аспект-Пресс, 2008. – 367.
 105. Теория партий и партийных систем: Хрестоматия / Сост. Б.А. Исаев. – М.: Аспект Пресс, 2008. – 400 с.
 106. Ткач Д. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: Монографія / Д. Ткач; Ін-т політ. і етнополіт. дослідж. НАН України. – К.: МАУП, 2004. – 480 с.
 107. Теория партий и партийных систем // Теория политики: Учебное пособие / Под редакцией С.Исаева. – СПб.: Питер, 2008. – С. 206 – 238.
 108. Теория партий и партийных систем: Хрестоматия / Сост. Б.А. Исаев. – М.: Аспект Пресс, 2008. – 400 с.
 109. Теория и методология в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / под. ред. С. У. Ларсена. – М.: РОССПЭН, 2009. – 751 с.
 110. Томенко М. Підсумки парламентських виборів в Україні / М. Томенко // Політична думка. – 1998. – № 2. – С. 107 – 120.
 111. Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціального-економічного розвитку: Монографія / Заг. ред.. А. Є. Єрмолаєва. – К.: НІСД, 2010. – 528 с.
 112. Україна: політична історія. XX – поч. XXI ст. / Ред. рада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редколегія: В. Смолій, Ю. Левенець (співголови) та ін. – Київ: Парламентське видавництво, 2007. – 1028 с.

113. Фесенко В. Сила и слабость партийной системы Украины / В. Фесенко // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 215 – 243.
114. Харченко Л. В. Выборча система Республіки Польща: досвід для України / Людмила Вікторівна Харченко // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 3 (4). – С. 35 – 40.
115. Центральноевропейские страны на рубеже XX – XXI вв. Аспекты общественно-политического развития. Историко-политологический справочник. – М.: Новый хронограф, 2003. – 256 с.
116. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века: В 3 т. – Т. 1: Становление «реального социализма» (1945 – 1965) / Отв. ред. И.И. Орлик. – М.: Наука, 2000. – 484 с.
117. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века: В 3 т. – Т. 2: От стабилизации к кризису (1966 – 1989) / Отв. ред. Б. Шмелев. – М.: Наука, 2002. – 516 с.
118. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века: В 3 т. – Т. 3. Ч. 1: Трансформации 90-х годов / Отв. ред. С.П. Глинкина. – М.: Наука, 2002. – 464 с.
119. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века: В 3 т. – Т. 3. Ч. 2: Трансформации 90-х годов / Отв. ред. С.П. Глинкина. – М.: Наука, 2002. – 464 с.
120. Шведа Ю. Выборы та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Ю. Шведа. – Львів, 2010. – 462 с.
121. Шведа Ю. Політичні партії у виборах: теорія та практика виборчої кампанії: Навч.-мет. посіб. / Ю. Шведа. – К.: Знання, 2012. – 373 с.
122. Шведа Ю.Р. Партії та вибори: енциклопедичний словник / Ю. Р. Шведа. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 750 с.
123. Шведа Ю.Р. Теорія партій і партійних систем: Навч. Посібник / Ю. Р. Шведа. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 528 с.
124. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Полис. – 1996. – №5. – С.28 – 52.
125. Щербак А. Коалиционная политика и дефрагментация партийной системы: сравнительный анализ (на примере Польши, России и

- Украины) / А. Щербак // *Общественные науки и современность*. – 2003. – № 4. – С. 47 – 62.
126. Электоральная география. – Режим доступа до: <http://www.electoralgeo-graphy.com/new/ru/>
127. Электоральное пространство современной России. Политическая наука: Ежегодник 2008. – М. РАПН: РОССПЭН, 2009. – 479 с.
128. Яргомская Н.П. Закон Дюверже и система относительного большинства на думских выборах / Н.П. Яргомская, А.В. Лихтенштейн // *Политическая наука*. – 2003. – №1. – С. 103 –117.
129. Enyedi Zsolt – Körösenyi András: Pártok és pártrendszer. Budapest: Osiris, 2004. – Ń.176.
130. Kopeček L. Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku / Lubomír Kopeček. – Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. – 347 s.
131. Krno S. Politické strany a voľby na Slovensku / Svetozár Krno // *Politický vývoj v štátoch Vyšehradskej štvorky* / S.Krno (ed.). – Nitra, Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004. – S. 21-49.
132. Mesežnikov G. Stranícky systém po voľbách 2012 – zmeny a kontinuita [Электронный ресурс] / Grigorij Mesežnikov. – Режим доступа до: <http://www.infovolby.sk/index.php?base=data/parl/2012/analyzy/1331900479.txt>.
133. Štatistický úrad Slovenskej republiky [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://portal.statistics.sk/>
134. Zákon z 13. mája 2004 o voľbách do Národnej rady Slovenskej republiky // *Zbierka zákonov*. – Č. 333/2004. – S. 3102 – 3114.
135. Zákon Slovenskej národnej rady zo 16. marca 1990 o voľbách do Slovenskej národnej rady // *Zbierka zákonov*. – Č. 80/1990. – S. 346 – 358.
136. Zákon z 23. januára 1990 o politických stranách // *Zbierka zákonov*. – Č. 15/1990. – S. 39 – 40.
137. Zákon zo 4. februára 2005 o politických stranách a politických hnutiach // *Zbierka zákonov*. – Č. 85/2005. – S. 734 – 744.
138. Golosov G. The Effective Number Of Parties: A New Approach [Text] / G. Golosov // *Party Politics*. – 2009. – Vol. 10. – P. 1 – 22.
139. Kitschelt H. European Party Systems: Continuity and Change [Text] / M. Rhodes, P. Heywood, V. Wright // *Developments in West European Politics*. – London: MacMillan Press., 1997. – 363 p.
140. Mair P. Party System Change. Approaches and Interpretations [Text] / Mair P. – Oxford, Clarendon Press, 1997. – 244 p.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
Частина 1. Методологічні засади аналізу еволюції партійних систем у перехідних суспільствах (<i>Ю. Остапець</i>)	5
Частина 2. Емпіричні методи дослідження політичних партій та партійних систем (<i>Ю. Остапець</i>)	22
2.1. Вимір ефективної кількості електоральних та парламентських партій	22
2.2. Вплив виборчої системи на структурування парламенту	29
2.3. Партійна фрагментація парламенту	35
2.4. Неусталеність уподобань електорату в ході виборчих кампаній	39
Частина 3. Трансформація системи владних інститутів (<i>А. Ключкович, Є. Гайданка, Н. Марадик</i>)	47
3.1. Трансформація системи владних інститутів у Чеській Республіці	48
3.2. Трансформація системи владних інститутів у Словацькій Республіці	58
3.3. Трансформація системи владних інститутів у Республіці Польща	67
3.4. Система вищих органів державної влади в Угорщині	78
Частина 4. Партійна система Чеської Республіки (<i>Н. Марадик</i>)	85
Частина 5. Партійна система Словаччини (<i>А. Ключкович</i>)	105
Частина 6. Партійна система Республіки Польща (<i>Є. Гайданка, Ю. Остапець</i>)	120
Частина 7. Партійна система Угорщини (<i>Ю. Остапець</i>)	134
Частина 8. Партійна система України (<i>А. Ключкович, Ю. Остапець</i>)	155
ПІСЛЯМОВА	196
ДОДАТКИ	200
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	234

**У серії «Studia Regionalistica»
вийшли друком**

Перше видання «SR»

Михайло Басараб, Маріан Токар

Б 27 Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття): Монографія / Серія «Studia Regionalistica» / № 1; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 336 с.

ISBN 978-966-671-224-3

У монографії ужгородських дослідників аналізується процес утворення та діяльності перших громадських організацій Закарпаття новітньої доби боротьби за державну незалежність України. Здійснено аналіз формування суспільно-політичного масового руху, творення громадсько-політичних, культурно-просвітніх, патріотичних організацій, товариств, об'єднань. Досліджено умови їхнього функціонування, проблеми структурної розбудови, аспекти співпраці. Видання розраховане на широкий загал читачів.

УДК 329.71(477.87) «1980/1990»
ББК Ф7 (4Укр – 4Зак) 6

**У серії «Studia Regionalistica»
вийшли друком**

Друге видання «SR»

Юрій Остапець, Маріан Токар

О 76 Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 408 с.

ISBN 978-966-671-225-0

У монографії дослідників аналізуються виборчі процеси в Закарпатті впродовж усього ХХ – початку ХХІ століть. Автори досліджують умови проведення виборчих перегонів різних рівнів, їх наслідки, склад учасників – суб'єктів виборчих процесів у різні історичні проміжки часу. Головний акцент робиться на парламентських виборах.

Видання розраховане на фахівців – політологів, соціологів, істориків, студентський загал та всіх, хто цікавиться історичним минулим і сучасним Закарпаття.

УДК 324 (477. 87)
ББК Ф3 (4Укр – 4Зак) 6

**У серії «Studia Regionalistica»
вийшли друком**

Третє видання «SR»

**Микола Вегеш, Стефан Д. Молнар, Йосип Молнар,
Юрій Остапець, Роман Офіцинський, Маріан Токар,
Чілла Фединець, Степан Черничко**

**X94Хроніка Закарпаття. 1867 – 2010 / Kárpátalja
évszámokban. 1867 – 2010** /українсько-угорське двомовне
видання; Ukrán–magyar kétnyelvű kiadvány: / Серія «StudiaR
regionalistica» / № 3; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ
«Ужгородський національний університет». – Ужгород: Вида-
вництво УжНУ «Говерла», 2011. – 312 с.

ISBN 978-966-2095-55-5

рпаття.

У пропонованому українсько-угорському виданні систематизована хронологія найважливіших подій з історії Закарпаття впродовж 1867–2010 років. Хроніка висвітлює прояви історичного розвитку регіону, а саме політичні, правові, соціальні, економічні, культурні, освітні. Акцентується увага на взаємній історичній спадщині українського та угорського місцевого населення краю, їхнього сучасного співіснування.

Посібник розрахований на учнівську та студентську молодь, а також на тих, хто цікавиться сторінками історії Закарпаття.

УДК 930.24 (477. 87) «1867/2010»
ББК ТЗ (4Укр – 4Зак)

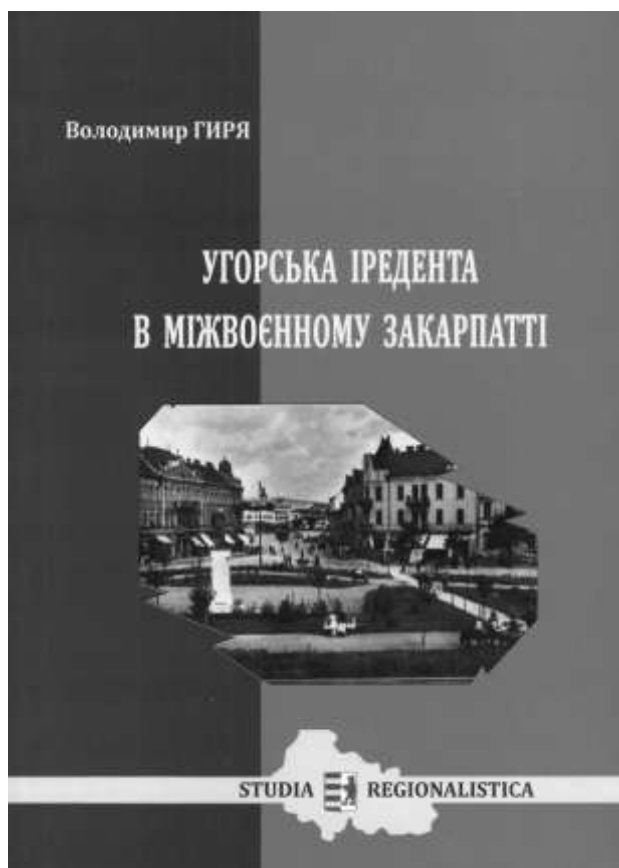
**У серії «*Studia Regionalistica*»
вийшли друком**

Четверте видання «SR»

Володимир Гиря

Г 51 Угорська іредента в міжвоєнному Закарпатті («угорський фактор» у суспільно-політичному житті): Монографія / Серія «*Studia Regionalistica*» / № 4; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2012. – 200 с.

ISBN 978-966-671-319-6

У центрі уваги дослідження постали складності суспільно-політичного розвитку Закарпаття, пов'язані з діяльністю угорської іреденти на Закарпатті між двома світовими війнами (1918 – 1939 рр.). Зроблено узагальнюючий аналіз впливу на політичний розвиток Закарпаття угорського фактора, покликаного відновити територіальну цілісність Угорського королівства довоєнного періоду.

Науковому аналізу підлягають перші кроки угорської іреденти в краї після завершення Першої світової війни, активна діяльність угорських політичних партій Закарпаття, їх провідних діячів, що співпрацювали з угорською агентурою.

УДК 94 (477. 87) «1919/1939»
ББК ТЗ (4Укр – 4Зак) 6 – 4

**У серії «Studia Regionalistica»
вийшли друком**

П'яте видання «SR»

Іван Стряпко

С 87 Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920 – 1939): Монографія / Серія «Studia Regionalistica» / № 5; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІПО, 2012. – 328 с.

ISBN 978-966-332-109-7

широкий загал читачів.

У дослідженні аналізується процес створення та функціонування культурно-просвітницького товариства «Просвіта» у Закарпатті в 1920 – 1939 роках.

Автор акцентує увагу на впливі організації на громадсько-політичне й культурне життя регіону. Науковому осмисленню підлягають ідейні витоки та програмні положення товариства.

Значна увага приділена видавничій, літературній, музейній, бібліотечній, театральній та музичній діяльності.

Видання розраховане на

УДК 94 (477. 87) «1920/1939»: 061.2
ББК ТЗ (4Укр – 4Зак) 6 – 4

**У серії «*Studia Regionalistica*»
вийшли друком**

Шосте видання «SR»

Тетяна Сергієнко

С 32 Українсько-словацькі відносини: формування системи міждержавного співробітництва (90-ті роки ХХ – початок ХХІ століть): Монографія / Серія «*Studia Regionalistica*» / № 6; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Карпати, 2012. – 274 с.

ISBN978-966-671-225-0

У монографії досліджується процес становлення і розвитку системи українсько-словацького міждержавного співробітництва у 90-х роках ХХ – на початку ХХІ ст. Розглядаються проблеми перехідного періоду співробітництва та формування договірно-правової бази міждержавних відносин двох незалежних країн, становлення системи взаємодії між основними державними інституціями України і СР тощо.

Видання розраховане на фахівців – істориків, міжнародників, політологів, студентів та всіх, хто цікавиться історією українсько-словацьких відносин.

УДК (477+437.6):327
ББК ТЗ (4Укр=4Слов)+Ф4

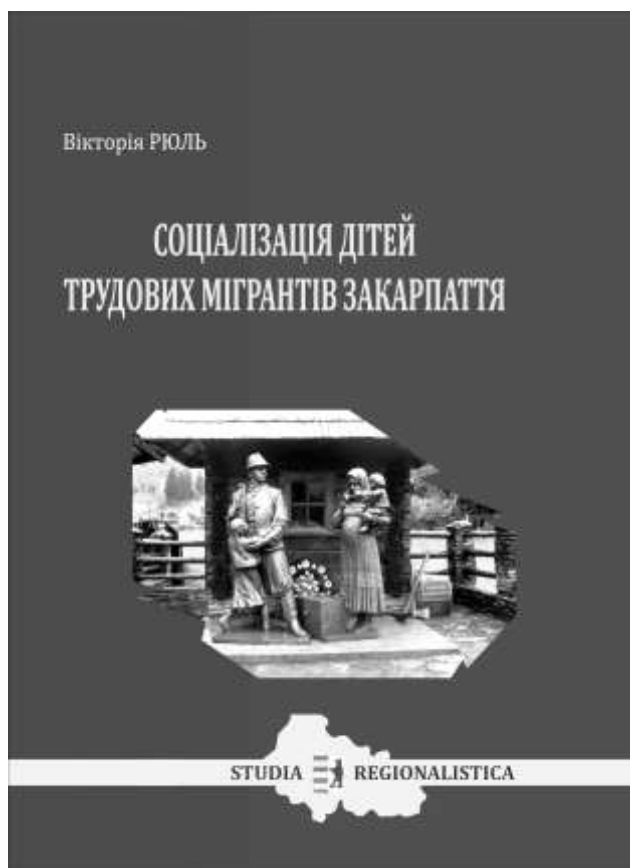
**У серії «Studia Regionalistica»
вийшли друком**

Сьоме видання «SR»

Вікторія Рюль

Р 97 Соціалізація дітей трудових мігрантів Закарпаття: Монографія / Серія «Studia Regionalistica» / № 7; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». – Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2013. – 222 с.

ISBN 978-966-2668-50-6

Дослідження присвячене виявленню та аналізу специфічних особливостей життєвих труднощів у процесі соціалізації дітей транс-кордонних трудових мігрантів на прикладі Закарпатської області. На емпіричному матеріалі доведено, що діти українських трудових мігрантів мають власну систему ціннісних диспозицій (сми-слів) щодо розуміння життєвих особистих та сімейних труднощів і способів їхнього додання.

Видання розраховане на широке коло читачів, фахівців, державних службовців, краєзнавців.

УДК 316-053.2 (477.87)
ББК 60.542.14 (4 Укр – 4 Зак)

СПІЛЬНИЙ МІЖНАРОДНИЙ ПРОЕКТ
Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики
Ужгородського національного університету та
Інституту етнонаціональних досліджень
Угорської академії наук

Авторський колектив пропонованого видання спробував системно висвітлити взаємопов'язані проблеми історичного розвитку Закарпаття від 1919 до 2009 року. Для детального ознайомлення авторами подаються цікаві матеріали історико-політичного, соціально-економічного, культурно-освітнього, духовного життя закарпатців. Автори акцентують увагу, зокрема на взаємній історичній спадщині українського та угорського місцевого населення краю, а також на ключових елементах їхнього сучасного співіснування.

Керівниками редакційної колегії, до складу якої увійшли Юрій Остапець, Роман Офіцинський, Ласло Сорко, Маріан Токар та Степан Черничко, виступили Микола Вегеш (Україна) та Чілла Фединець (Угорщина). Усього авторський колектив склали 26 дослідників з Ужгорода, Берегова, Києва, Будапешта.

**СПІЛЬНИЙ МІЖРЕГІОНАЛЬНИЙ ПРОЕКТ
Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики
Ужгородського національного університету та
Науково-дослідного інституту європейської інтеграції
та регіональних досліджень**

Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / Під ред. А. Круглашова і М. Токаря; [Ред. колег.: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; Відп. за вип. М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 552 с.

Буковина і Закарпаття – два регіони України, які мають подібні історичні та сучасні тенденції суспільно-політичного розвитку. У монографії досліджуються

регіональні політичні процеси крізь призму електоральної участі та культури виборців, елітотворчих традицій, партійного структурування тощо. На основі взаємозв'язку історичних та етнополітичних фактів аналізується характер політичного життя у регіональному вимірі ХХІ століття.

Видання розраховане на широке коло читачів, політологів, соціологів, істориків, краєзнавців, студентів.

Наукове видання

Остапець Юрій Олександрович, **Гайданка** Євгеній Іванович,
Ключкович Анатолій Юрійович, **Марадик** Наталія Василівна

**ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ
КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ:
ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ**

Монографія

Серія «Studia Regionalistica» / Восьме видання

Координатор проекту – *Маріан Токар*

Коректура та редакція – *авторська*

Верстка та дизайн – *Сергій Тополянський*

Підписано до друку 28.09.2014 р.

Формат 64x90/16. Папір офс. Гарнітура Times.

Друк різогр. Ум. друк. арк. 11,3. Обл. вид. арк. 10,6.

Тираж 300 шт. Замовлення № 123.

Віддруковано ПП Данило С.І.

м. Ужгород, пл. Ш.Петефі 34/1. Тел. 61-23-51

Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н.

Е 20 Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: Монографія / Серія «Studia Regionalistica» / № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». – Ужгород: ПП Роман О.І., 2014. – 256 с.

ISBN 978-966-332-038-4

У монографії ужгородських дослідників аналізується процес еволюції партійних систем Польщі, Словаччини, Чехії, Угорщини – країн Вишеградської четвірки. Подано методологічні засади аналізу розвитку партійних систем у перехідних суспільствах та емпіричні методи дослідження політичних партій і партійних систем. Описано трансформацію системи владних відносин.

Видання розраховане на фахівців – політологів, соціологів, істориків, студентів і всіх, хто цікавиться політичною історією регіону Центрально-Східної Європи та його політичним досвідом для України.

УДК 329.1/.6 (439 + 431 + 437.6 + 437)

ББК Ф 60 (4Пол + 4Угор + 4Сло + 4Чех – 4Зак); Ф 60 (4Укр)